

Kennisagenda Groenblauwe Dooradering

Een onderzoeks- en actieprogramma ten behoeve van 10% GBDA in het landelijk gebied

Hans Roelofsen, Shera van den Wittenboer, Jurre Dekker, Martijn Horst, Meike Josemans & Theo Spek

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

rijksuniversiteit
groningen

Kennisagenda Groenblauwe Dooradering

Een onderzoeks- en actieprogramma ten behoeve van 10% GBDA in het landelijk gebied

Hans Roelofsen[1], Shera van den Wittenboer[2], Jurre Dekker[1], Martijn Horst[2], Meike Josemans[1] & Theo Spek[2]

1 Wageningen Environmental Research, Wageningen University & Research
2 Kenniscentrum Landschap, Rijksuniversiteit Groningen

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Environmental Research en gesubsidieerd door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoeksthema 'B4 Verhoging vastlegging koolstof in bos en natuur' (projectnummer BO-43-126-024).

Wageningen Environmental Research
Wageningen, april 2024

Gereviewd door:
Dr. I.M. Bouwma, onderzoeker (WENR)

Akkoord voor publicatie:
Dr. J.C. de Jong, teamleider van team Biodiversiteit & Beleid

Rapport 3341
ISSN 1566-7197

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

rijksuniversiteit
groningen

Roelofsen, H.D., Wittenboer, S. van den, Dekker, J., Horst, M., Josemans, M.J., Spek, Th., 2024. *Kennisagenda Groenblauwe Dooradering; Een onderzoeks- en actieprogramma ten behoeve van 10% GBDA in het landelijk gebied.* Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 3341. 90 blz.; 0 fig.; 0 tab.; 68 ref.

Dit rapport benoemt kennishiaten en actiepunten omtrent de doelstelling om 10% groenblauwe dooradering in het landelijk gebied te realiseren. Deze zijn tot stand gekomen door twintig interviews met in totaal 38 personen die beroepsmatig of anderszins deskundig zijn op dit thema. Bij de samenstelling van de geïnterviewden is regionale spreiding en inhoudelijke variatie sturend geweest. Op de bevindingen van de interviews is gereflecteerd en geprioriteerd tijdens een workshop in Wageningen op 15 februari 2024.
De kennishiaten en actiepunten zijn gebundeld in onderzoeks- en actieprogramma's op drie schaalniveaus: 1) landelijk, 2) regionaal en 3) lokaal en praktijkgericht. Het rapport eindigt met zestien thematische conclusies, waarin de urgentste kennishiaten en actiepunten zijn uitgelicht, waaronder financiering en het normerings-/beloningsvraagstuk.

This report sums up existing and new knowledge gaps and action points with respect to the objective of the Dutch national government to implement green and blue landscape elements towards a total surface of 10 percent of the Dutch rural area. These goals have been explored by twenty interviews with 38 professionals in total working in the fields of landscape research, landscape policy and/or landscape management. The selection of the interviewed showed a thorough regional spreading as well as engagement of various professional disciplines and practices. At a workshop at Wageningen on 15 February 2024 a large group of professionals reflected on the results of the interviews.
Knowledge gaps and action points have been synthesized into a research and action programme on three scale levels: 1. the national level; 2. the regional level; 3. the local and practical level. The report culminates into sixteen thematic conclusions which summarize and highlight the main knowledge gaps and action pojnts, including financing as well as criteria and reward issues.

Trefwoorden: groenblauwe dooradering, GBDA, kennisagenda, landelijk gebied, landschapselement, nationaal programma landelijk gebied

Dit rapport is gratis te downloaden van https://doi.org/10.18174/653270 of op www.wur.nl/environmental-research (ga naar 'Wageningen Environmental Research' in de grijze balk onderaan). Wageningen Environmental Research verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten.

© 2024 Wageningen Environmental Research (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Wageningen Research), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, www.wur.nl/environmental-research. Wageningen Environmental Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Wageningen Environmental Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Environmental Research werkt sinds 2003 met een ISO 9001 gecertificeerd kwaliteitsmanagementsysteem.
In 2006 heeft Wageningen Environmental Research een milieuzorgsysteem geïmplementeerd, gecertificeerd volgens de norm ISO 14001.
Wageningen Environmental Research geeft via ISO 26000 invulling aan haar maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Wageningen Environmental Research Rapport 3341 | ISSN 1566-7197

Dronefoto's omslag en binnenwerk copyright Martijn Horst. Pentekeningen Bijlage 1: Mobach *et al.,* 1987

Inhoud

Verantwoording **5**

Woord vooraf **7**

1 Inleiding **9**

1.1 De opdracht 9
1.2 Beleidskader 9
1.3 Relatie met LNV Programma's 10
1.4 Onderzoeksaanpak en methodiek 10

2 Literatuurstudie **13**

2.1 Definities en typologieën 13
2.2 Cultuurhistorie 13
2.3 Landschapsecologie 14
2.4 Inventarisatie, kartering en monitoring 15
2.5 Lusten en lasten voor het agrarisch bedrijf 16
2.6 Ecosysteemdiensten en maatschappij 16
2.7 Beleidscontext 17
2.8 Eerder gevonden kennishiaten 18
2.8.1 Monitoring & registratie 18
2.8.2 Wisselwerking landbouw – biodiversiteit 18
2.8.3 Handelingsperspectief voor boer & omgeving 18

3 Interviews en workshop **21**

4 Onderzoeks- en actieprogramma **25**

4.1 Onderzoeks- en actieprogramma voor beleid, regelgeving, monitoring en financiering 25
4.1.1 Het (meerledige) doel bepalen 25
4.1.2 Financiering 27
4.1.3 Kansen en belemmeringen in huidige regelgeving 31
4.1.4 Beoordelingskader 32
4.1.5 Organisatie 33
4.1.6 Registratie en monitoring 35
4.1.7 Inzetten overheidsgronden voor GBDA 37
4.2 Onderzoeks- en actieprogramma voor gebiedsgerichte aanpak 39
4.2.1 Gebiedsgerichte aanpak 39
4.2.2 Organisatiestructuuur 40
4.2.3 Gebiedsanalyse en (ontwerpend) onderzoek 41
4.2.4 Ecologie en erfgoed als verbinding 42
4.2.5 Van de regionale naar de lokale schaal 45
4.3 Onderzoeks- en actieprogramma voor praktijk en beheer 47
4.3.1 Baten en lasten voor de agrariër 47
4.3.2 Toekomstbestendigheid 48
4.3.3 Kennisoverdracht en draagvlak 48
4.4 Samenvatting onderzoeks- en actieprogramma's 50

5 Conclusies: kennishiaten en uitdagingen **53**

Literatuur **58**

Bijlage 1 Geselecteerde quotes uit interviews **61**

Bijlage 2 Overzicht interviews **88**

Bijlage 3 Deelnemers workshop **89**

Verantwoording

Rapport: 3341
Projectnummer: BO-43-126-024

Wageningen Environmental Research (WENR) hecht grote waarde aan de kwaliteit van zijn eindproducten. Een review van de rapporten op wetenschappelijke kwaliteit door een referent maakt standaard onderdeel uit van ons kwaliteitsbeleid.

Akkoord referent die het rapport heeft beoordeeld,

functie: onderzoeker

naam: dr. I.M. Bouwma

datum: 16 april 2024

Akkoord teamleider voor de inhoud,

naam: dr. J.C. de Jong

datum: 16 april 2024

Woord vooraf

In september 2023 gaf het Directoraat-Generaal Natuur en Visserij van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit aan Wageningen Environmental Research (WUR) en aan het Kenniscentrum Landschap van Rijksuniversiteit Groningen (RUG-KCL) de opdracht om tot een kennisagenda te komen, waarin kennishiaten en daaruit volgende actiepunten worden benoemd op het terrein van groenblauwe dooradering (GBDA). Als contactpersoon van de opdrachtgever fungeerde de heer drs. C.J.M. (Ceriel) Lucker.

Het project werd uitgevoerd in de periode 1 september 2023 t/m 31 maart 2024. Aan Wageningse zijde werd het project gecoördineerd door dr. Hans Roelofsen en aan Groningse zijde door prof. dr. ir. Theo Spek. Zij werden in het project bijgestaan door een team van vier wetenschappelijke onderzoekers met zowel ecologische, cultuurhistorische als beleidsmatige expertise, te weten Shera van den Wittenboer Ma. BSc. (RUG), Jurre Dekker MSc. (WUR), Martijn Horst Ma BSc. (RUG) en Meike Josemans BSc. (WUR).
Shera van den Wittenboer en Martijn Horst fungeerden daarbij als onderaannemer van de RUG vanuit hun eigen zzp-bedrijf.

Tijdens het project werden in totaal 38 deskundigen van een groot aantal Nederlandse beleids-, onderzoeks- en prakijkorganisaties geïnterviewd. Ook nam een groep van bijna veertig deskundigen deel aan de workshop die op 15 februari 2024 in Wageningen werd gehouden in het kader van het project. De auteurs van dit rapport bedanken ieder van hen van harte voor hun waardevolle bijdrage.

1 Inleiding

1.1 De opdracht

Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit vroeg Wageningen University & Research en Rijksuniversiteit Groningen een Kennisagenda op te stellen rondom het thema Groenblauwe Dooradering (GBDA). De aanleiding hiervoor is het doel om in 2050 10% GBDA in het landelijk gebied te realiseren, zoals vastgelegd in het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). Om dit doel te behalen acht het ministerie kennisontwikkeling, kennisverspreiding en herwaardering van bestaande kennis noodzakelijk. Een kennisagenda verkent om welke kennisvragen het gaat, wat de prioriteiten zijn en hoe deze onderzocht kunnen worden. Zo vormt het de basis voor de onderzoeksprogrammering rondom GBDA voor de komende jaren en ondersteunt het de realisatie van 10% GBDA.

Doel van het project is het inventariseren van kennishiaten op het terrein van groenblauwe dooradering, die in de nabije toekomst op landelijke schaal ingevuld dienen te worden om de beleidsdoelstelling van 10% te behalen. Deze kennishiaten worden geïnventariseerd onder verschillende doelgroepen (onderzoek, beleid, praktijk) en hebben zowel betrekking op historisch aanwezige groenblauwe dooradering als ook op actuele vraagstukken en toekomstige uitdagingen. Zowel methodisch als inhoudelijk dient daarbij ook nauw te worden aangesloten bij de onderzoeksagenda op het terrein van agroforestry die in 2023 is opgesteld in opdracht van het Ministerie van LNV (Prins et al., 2023).

Het project dient antwoord te geven op de volgende drie onderzoeksvragen:

- Wat zijn de belangrijkste kennishiaten op het gebied van groenblauwe dooradering voor zover die van belang zijn voor de beleidsontwikkeling in de nabije toekomst?
- Welke wetenschappelijke kennis en ervaringskennis over groenblauwe dooradering is in Nederland aanwezig, welke sleutelspelers (kennisinstellingen, praktijkorganisaties) zijn daarbij van belang en welke specifieke rol zouden deze sleutelspelers kunnen spelen in het oppakken van de verschillende geconstateerde kennishiaten?
- Wat zijn mogelijke scenario's voor de ontwikkeling van een onderzoeksagenda op nationale schaal voor groenblauwe dooradering?

Uit een eerste rondgang langs partijen van het aanvalsplan landschap blijkt dat er verschillende kennishiaten te benoemen zijn. Een kennisagenda voorziet in de behoefte en de noodzaak om een complete inventarisatie te maken die de basis kan vormen voor de onderzoeksprogrammering van de komende jaren.

1.2 Beleidskader

De realisatie van 10% GBDA in het landelijk gebied is opgenomen in het Nationaal Programma Landelijk Gebied als doel voor elke provincie. De provincies wordt gevraagd het doel op basis van vrijwilligheid te realiseren en naar eigen inzicht te realiseren. Richtlijnen over de kwaliteit, vormgeving en beoordeling van GBDA worden gegeven in onder andere het NPLG Ontwikkeldocument en de Handreiking GBDA van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Elke provincie werkt het doel 10% GBDA verder uit in het betreffende Provinciaal Programma Landelijk Gebied (PPLG).

Voorafgaand aan het NPLG werd 10% GBDA als ambitie genoemd in twee publicaties van de 'Stichting Deltaplan Biodiversiteit': 'Raamwerk Aanvalsplan Versterking Landschappelijke Identiteit via landschapselementen' (2021)en het 'Aanvalsplan Landschap – realisatie van 10% Groenblauwe Dooradering' (2022). Laatstgenoemde werd in september 2022 door minister van der Wal (minister voor Natuur en Stikstof) in ontvangst genomen.

Op Europees niveau komt de doelstelling 10% GBDA voort uit de Green Deal. Binnen Nederland heeft de doelstelling raakvlakken met diverse andere beleidsterreinen en programma's. GBDA raakt daarmee een

groot aantal beleidsdomeinen en nationale programma's. Naast het NPLG gaat het onder andere het Programma Natuur, Agenda Natuurinclusief, het Programma Water en Bodem als Basis, het Programma gezonde en groene leefomgeving (PGLO), het beleidskader rondom Basiskwaliteit Natuur en tenslotte het programma Erfgoeddeal. Ook heeft het raakvlakken met de Nationale Klimaatadaptatiestrategie NAS (sinds november 2023 NUP KA).

GBDA draagt niet alleen bij aan klimaatdoelen, maar kan ook bijdragen aan het doelbereik van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) en is gedeeltelijk een directe invulling van de landschappelijke dooraderingsopgave voor de VHR. Bovendien draagt GBDA bij aan een brede basiskwaliteit natuur voor algemene soorten in het landelijk gebied. GBDA is bovendien ondersteunend aan de wateropgave (Kaderrichtlijn Water, KRW) en een robuuster watersysteem, bijvoorbeeld door afvang van nutriënten en het realiseren van de ecologische KRW-doelen. Daarnaast kan GBDA bijdragen aan het vastleggen van CO_2 en is daarmee ondersteunend aan de klimaatdoelen. Maar de positieve impact reikt verder, zoals filtering van fijnstof, verhogen van de landschappelijke kwaliteit, verbeteren van de bodemkwaliteit, erfgoed- en recreatieve waarden, groene verstedelijking etc.

1.3 Relatie met LNV Programma's

Binnen de Kennis en Innovatie Agenda Landbouw, Water en Voedsel (KIA-LWV) voor 2024-2027 kan de kennisagenda GBDA ondersteunend zijn aan met name de programma's: '*1A. Versterken biodiversiteit en natuur*' doordat diverse VHR-soorten behouden kunnen worden met behulp van landschapselementen, en '*2B Verdienvermogen, perspectief & waardecreatie*' vanwege de ontwikkelingen die nodig zijn om de praktijk mee te nemen bij het implementeren van GBDA.

Daarnaast zijn er meerdere openstaande vragen rondom de ecosysteemdiensten die GBDA levert, waardoor er met onderzoek bijgedragen wordt aan programma '*1B. Versterken en waarderen ecosysteemdiensten'*. Dit geldt ook voor de vragen rondom het beheer die vallen onder het programma '*A3. Effectieve en duurzame inzet van Nature Based Solutions*'. Programma '*2C. Weerbare plantaardige productie op een vitale bodem/substraat*' wordt ook gediend door de voorstellen in de kennisagenda, doordat implementeren van landschapselementen klimaatadaptatie en natuurlijke bestrijders stimuleert. Ten slotte biedt opschalen van GBDA uitkomsten voor '*1D. Transitie naar een natuurinclusieve samenleving*', omdat GBDA natuur op grote schaal terugbrengt in het landschap.

De kennisagenda GBDA draagt bij aan de beleidsambities beschreven in de programma's doordat er duidelijk gemaakt wordt welke acties er ondernomen moeten worden om implementatie van GBDA op te schalen en wat de openstaande vragen zijn rondom GBDA. De onderzoeken die volgen uit de kennisagenda dragen daardoor bij aan de kennisbehoefte binnen de verschillende beleidsdoelen omschreven in de KIA-LWV.

1.4 Onderzoeksaanpak en methodiek

Kennis over groenblauwe dooradering is slechts gedeeltelijk vastgelegd in publicaties. Een groot deel ligt verankerd in ervaringskennis van praktijkorganisaties en individuele deskundigen. Om die reden is dit rapport gebaseerd op zowel literatuurstudie als op het raadplegen van ervaringsdeskundigen. Bij dit laatste bedoelen we organisaties en personen die werkzaam zijn in het landschapsbeheer, de landbouw, het landschappelijk en ecologisch onderzoek alsook het natuur- en omgevingsbeleid. Om die reden vormden diepte-interviews en een workshop met deskundigen de fundamenten van dit project, naast een literatuurstudie. Hieronder beschrijven we de onderzoeksaanpak in vijf stappen.

Stap 1: Literatuurstudie
Het onderzoeksteam bestudeerde de beschikbare wetenschappelijke literatuur in Nederland (en in beperkte mate ook in het buitenland) alsook praktijk- en beleidsrapportages en websites om de beschikbare kennis over groenblauwe dooradering te inventariseren. Deze kennis werd op systematische wijze in een digitaal kaartenbaksysteem vastgelegd.

Stap 2: Voorbereiding interviews
Binnen de projectplanning was ruimte voor ongeveer zestien interviews. Besloten werd dat elk interview zich zou toeleggen op een specifiek onderwerp, zoals monitoring of financiering. We beoogden elk interview te houden met twee tot drie experts op het betreffende onderwerp, maar van verschillende regionale oorsprong. Middels een uitvoerige verkenning van de netwerken van de beide opdrachtnemers en enkele door hen te benaderen sleutelspelers uit de werelden van wetenschap, beleid en praktijk werd een groslijst van deskundigen opgesteld.
In een projectoverleg tussen WUR en RUG is vervolgens een definitieve keuze gemaakt van 38 geïnterviewde deskundigen. Bij de selectie was er oog voor een goede spreiding van geïnterviewden over verschillende vakwerelden en Nederlandse regio's en landschapstypen. Betrokken sectoren waren achtereenvolgens het wetenschappelijk onderzoek (ecologie; cultuurhistorie; remote sensing/monitoring; sociale wetenschappen), de praktijkwereld (landschapsbeheer, TBO's, agrarische coöperaties, waterschappen) en beleid (natuurbeleid, landbouwbeleid, erfgoedbeleid, waterbeleid). Tijdens het projectoverleg werd vervolgens afgesproken op welke punten deze personen precies zouden worden ondervraagd en ten slotte werden de interviewkandidaten verdeeld over de zestien interviews.

Stap 3: Uitvoering interviews
In de periode november-december 2023 zijn de interviews uitgevoerd. In vier gevallen lukte het niet om de twee beoogde interviewkandidaten tegelijkertijd te spreken, waarna twee losse interviews werden gepland. Het totaalaantal interviews steeg hierdoor naar twintig. De interviews duurden gemiddeld ca. 1,5 uur en werden door twee onderzoekers uitgevoerd, waarbij de één het gesprek leidde en de ander aanvulde en de kernpunten van het gesprek notuleerde. Er werd geen vaste vragenlijst gehanteerd. In plaats daarvan werd in algemene zin gevraagd naar de betrokkenheid van de geïnterviewde bij GBDA, naar de aanwezige kennis bij zijn/haar organisatie, succes- en faalfactoren bij groenblauwe dooradering, de kennis die nodig is voor een succesvolle implementatie in de toekomst alsook de obstakels, kennishiaten en vragen waar partijen in de praktijk tegenaan lopen. De gespreksleider stelde vervolg- en verdiepende vragen en zag toe op gelijkwaardige verdeling van spreektijd over de verschillende geïnterviewden. Van elk interview is op dezelfde of daaropvolgende dag een verslag van 2 à 3 A4'tjes gemaakt, wat ter goedkeuring dan wel correctie en aanvulling aan de geïnterviewden werd voorgelegd.

Stap 4: Voorbereiding en uitvoering workshop
Tijdens een collectieve bespreking van het projectteam hebben WUR en RUG gezamenlijk de resultaten van de interviews besproken en hieruit een eerste idee gevormd voor de te vervaardigen kennisagenda (hoofdthema's, deelaspecten etc.). De driedeling in schaalniveau en specifieke gerichtheid van deze conceptagenda vormde vervolgens ook de opmaat voor de voorbereiding van de workshop die op 15 februari 2024 is georganiseerd in Wageningen. Voor deze workshop werden de eerder geïnterviewden en een selectie van andere deskundigen uitgenodigd. Tevens werd de workshop aangekondigd op het LinkedIn-netwerk van de onderzoekers, wat resulteerde in aanmelding van diverse geïnteresseerden die niet betrokken waren bij de interviews. De workshop is uiteindelijk door bijna veertig personen bezocht.
Tijdens de workshop zijn de deelnemers in drie groepen verdeeld. Elke groep discussieerde onder leiding van een gespreksleider eerst over de kennishiaten en actiepunten in de tevoren opgestelde conceptkennisagenda. Vervolgens maakte elke deelnemer een persoonlijke prioritering van de genoemde punten, waarna vervolgens een beeld werd gekregen van de hiaten en actiepunten die naar oordeel van de deskundigen een hoge dan wel lage prioritering zou moeten krijgen in de uiteindelijke kennisagenda.

Stap 5: Rapportage
In de slotweken van het project vervaardigde het projectteam het voor u liggende eindrapport.

2 Literatuurstudie

2.1 Definities en typologieën

Het Aanvalsplan Landschap verstaat onder GBDA de 'kleine natuurelementen die ons landschap in belangrijke mate vormgeven', waaronder 'houtige elementen, kruiden- en ruigtebegroeiingen en natte elementen', met een bovengrens van 'een paar hectare' (Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel, 2022). Eerdere definities van GDBA zijn in dezelfde trant: 'het vlechtwerk van landschapselementen die niet voor voedselproductie worden gebruikt' (Opdam et al., 2000) en 'het vlechtwerk van streekeigen landschapselementen en onverharde paden' (Henkens & Van Raffe, 2002). Daarbij geldt 'de elementen worden niet primair voor voedselproductie gebruikt, maar ze ondersteunen meerdere functies, zoals recreatie, natuur en waterberging' (Geertsema et al., 2003).

Volgens deze definities bestaat GBDA uit losse componenten: de (kleine) landschapselementen. Hiervoor gelden aparte definities en typologieën. De Handreiking Aanvalsplan Landschapselementen definieert bijvoorbeeld zestien Groene Landschapselementen en negen Blauwe Landschapselementen (Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel, 2023). Typologieën kunnen hiërarchisch zijn, met bijvoorbeeld groen/blauw op het hoogste en dertien typen heg als laagste niveau (Aertssen & Gielen, 2020; Aertssen, Gielen & Spek, 2021).

2.2 Cultuurhistorie

Cultuurhistorie heeft betrekking op het totaal aan sporen van menselijke activiteiten, zowel onder- als bovengronds, in biotische en abiotische vorm en in stedelijk en landelijk gebied (Minkjan et al., 2010). De intersectie tussen cultuurhistorie en GBDA ligt in GBDA-elementen die kenmerkend zijn voor het historische boerenbedrijf en landelijk bestaan. In Mobach et al. (1987) en Baas et al. (2005) staan standaardoverzichten van kleine landschapselementen[1], waarvan veel, maar niet alle (e.g. een bunker, of grenspaal) tot GBDA gerekend worden.

GBDA-elementen met cultuurhistorische waarden worden geschaard onder 'Groen Erfgoed' in het beheermodel van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE). De Kaart Groen Erfgoed geeft een overzicht hiervan.[2] De cultuurhistorische waardering van een GBDA-element ligt besloten in de ouderdom, compleetheid, gaafheid en zeldzaamheid ervan, naast de inbedding in een cultuurhistorisch ensemble of patroon.

Veel GBDA-elementen zijn restanten van agrarische bedrijfsvoering en landbouwkundig grondgebruik (Minkjan et al., 2010). Een poel functioneerde bijvoorbeeld als drinkwatervoorziening voor vee, een heg kon bedoeld zijn om jongvee binnen het perceel te houden en een graft hield afspoelende grond vast. Multifunctionaliteit was niet uitgesloten: een houtwal of houtsingel markeerde bijvoorbeeld eigendomsgrenzen, diende als veekering en werd geëxploiteerd voor hakhout.

De vervlechting met het boerdenbedrijf veroorzaakte een regionale diversiteit van landschapselementen die de streekgebonden en regiospecifieke landbouwpraktijken reflecteert. Deze op hun beurt zijn bepaald door regionale bodem-, water-, topografie- en (micro)klimaatomstandigheden. GBDA-elementen met een sterk regionaal karakter zijn bijvoorbeeld zandwallen in het duinlandschap, Limburgse graften, dobbes in het dekzandlandschap en wielen in het rivierengebied. Zo bezien geldt 'bodem en water sturend' ook voor GBDA; ze liggen op een logische en verklaarbare plek in het landschap en horen daar 'thuis'.

[1] Zie ook: https://www.leestekensvanhetlandschap.nl/
[2] https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=groen_erfgoed

De ontstaans- en gebruiksgeschiedenis van een cultuurlandschap wordt beschreven in een landschapsbiografie. GBDA en landschapselementen zijn hierin een belangrijke component (zie Aertssen & Gielen (2020) en Maes (2016)). Landschapsbiografieën kunnen daarom helpen bij beleidsontwikkeling (wat is waardevol?) en ontwerpopgaven omtrent GBDA in een gebied (Meijles & Spek, 2009). De RCE beheert een actueel overzicht van Landschapsbiografieën.[3]

Waar GBDA-elementen van oorsprong functioneel en dus gewenst waren in de agrarische bedrijfsvoering, verminderde dit gaandeweg met veranderingen in de landbouwpraktijk. Ontwikkeling van grotere percelen en gebruik van prikkeldraad deed in de periode 1900-1950 veel beplante perceelsgrenzen verdwijnen. Naoorlogse ruilverkavelingen en landbouwintensivering werkten opruiming en verschraling van GBDA-elementen in de hand (Dijkstra et al., 1997) of verminderden de biodiversiteitswaarde ervan (De Snoo, 1999). Studies naar het verloop van heggen en lijnvormige elementen (veelal gebaseerd op representatieve meetvakken) constateren eensgezind een afname, maar verschillen in details en omvang. Koomen et al. (2007) schatten dat in 2003 45% van de lijnvormige beplanting en perceelsgrenzen resteerde zoals die in 1900 aanwezig waren. Vereniging Nederlands Cultuurlandschap (2007) berekende dat 225.000 km heg verdwenen is sinds 1900. Maes (2016) stelt dat 75% van de heggen van voor 1950 is verdwenen. Buiten Nederland worden soortgelijke ontwikkelingen gerapporteerd; 70% van de heggen in Frankrijk is verdwenen ten opzichte van 1950 (Sarrauste de Menthière et al., 2023) en 6.2% tussen 1998-2007 in het Verenigd Koninkrijk (Carey et al., 2008).

2.3 Landschapsecologie

De eiland-biogeografie stelt dat de biodiversiteit op een eiland afhankelijk is van de grootte van het eiland en de afstand tot naburige eilanden (MacArthur, 1965). Landschapsecologen passen deze theorie toe door beschermde natuurgebieden te beschouwen als geïsoleerde eilanden in een oceaan van cultuurland (Van der Sluis et al., 2023). GBDA wordt in deze context gezien als verbindend element dat de doordringbaarheid van het cultuurlandschap verhoogt en verspreiding en uitwisseling van planten en dieren mogelijk maakt of vergemakelijkt (Opdam et al., 1986). De isolatie van de eilanden of natuurgebieden vermindert bij hogere mate van GBDA en er ontstaat een veerkrachtig netwerkgebied waarin soortpopulaties duurzaam kunnen voortbestaan.

GBDA-elementen zijn op meerdere manieren functioneel voor vrijwel alle soortgroepen. Ze bieden nest- en broedgelegenheid, uitzichtpunten voor roofvogels, dekking (bij predatie) en overwinteringsplaatsen, tijdelijke schuilplaatsen bij maaien, oogsten en ploegen van omliggende velden, overloopcapaciteit van (verbonden) natuurgebieden en ten slotte functioneren ze als voedselbron. GBDA-elementen kunnen permanent leefgebied zijn voor bepaalde soorten, periodiek gebruikt worden door soorten uit omliggend cultuurland of incidenteel bezocht worden door soorten uit (verbonden) natuurgebieden. Lijnvormige GBDA-elementen zijn voor veel soorten te klein als permanent leefgebied, maar functioneren wel als dispersie- en migratiecorridor.

Een sterk positief verband tussen percentage GBDA en biodiversiteit wordt beschreven in o.a. Cormont et al. (2016); Garibaldi et al. (2021); Martínez et al. (2010); Tscharntke et al. (2021) en Van Dorp & Opdam (1987). De streefwaarde van 10% GBDA in het landelijk gebied wordt onderschreven in Opdam & Vos (2023), maar dezelfde studie stelt dat een dooradering van rond 15% vanuit biodiversiteitsoogpunt doeltreffender is. Ook worden een fijnmazige verdeling en een beperkte perceelgrootte als randvoorwaardelijk genoemd voor optimale biodiversiteitswinst via GBDA.

De eilandtheorie is doorgedrongen in het Nederlandse natuurbeleid als grondslag van de ecologische hoofdstructuur (EHS). De EHS is in 1990 opgezet om Nederlandse natuurgebieden te verbinden (Van der Sluis et al., 2023) en is in 2013 omgevormd tot het Natuurnetwerk Nederland (NNN). GBDA wordt ingezet om bij te dragen aan natuurbehoud buiten de verbindingen van het NNN (Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit et al., 2023). Desondanks betogen Broekmeyer & Steingröver (2001) dat GBDA wel de natuurfunctie van het NNN kan versterken door te werken als kleinere verbinding in het landschap, die dispersie van soorten kan ondersteunen.

[3] https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=Gebiedsbiografieen

2.4 Inventarisatie, kartering en monitoring

Met monitoring bedoelen we kennis vergaren over de aanwezigheid, verspreiding, omvang en karakterisering van GBDA-elementen en de veranderingen daarin de tijd. Uniforme monitoring van GBDA over heel Nederland is noodzakelijk om de realisatie van 10% GBDA te kunnen staven. Daarnaast is monitoring belangrijk voor het bijsturen van beleid, voor rapportage, het creëren van betrokkenheid en draagvlak en voor de verantwoording van middelen.

Drie monitoringsniveaus van toenemende complexiteit en toegevoegde waarde worden onderscheiden in Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel (2024): kwantitatief, kwalitatief en effect. Kwantitatieve monitoring heeft betrekking op aanwezigheid, lengte, grootte, hoogte en areaal van GBDA-elementen, plus een classificatie van het element naar een bepaalde typologie. Het volgende niveau beschouwt de kwaliteit van het element vanuit verschillende perspectieven, zoals biodiversiteit, bedrijfsvoering of cultuurhistorie. Aspecten van kwaliteit zijn onder meer soortenrijkdom, vegetatiestructuur, beheersregime, ouderdom, gaafheid en omliggend landgebruik. Voorbij het individuele element heeft kwaliteit betrekking op landschappelijke inpassing, samenhang en connectiviteit. Het derde niveau beschouwt het functioneren van het GBDA-stelsel als geheel: in hoeverre draagt het bij aan realisatie van achterliggende doelen van landschap, biodiversiteit, klimaat en waterkwaliteit?

Publiek toegankelijke, landsdekkende en regelmatig bijgewerkte databronnen waaruit GBDA-elementen kunnen worden afgeleid, zijn de jaarlijkse luchtfoto's[4], satellietfoto's[5], het Actueel Hoogtebestand Nederland[6] (AHN), de Basisregistratie Topografie (BRT)[7] en de Natuurbeheerplan-Beheertypenkaart.[8] Omdat deze niet primair bedoeld zijn voor GBDA-monitoring, beslaan ze individueel noch gezamenlijk alle facetten van GBDA-monitoring en bieden ze geen uitputtende inventarisatie van *alle* GBDA-elementen. Zo bevat de BRT bijvoorbeeld alleen heggen/hagen van minimaal 1 m hoog en 100 m lang en de Beheertypenkaart alleen subsidiabele elementen (minder dan 20% van alle landschapselementen volgens Van Doorn et al. (2016)).

Informatie over subsidiabele landschapselementen ligt tevens besloten in het SCAN-ICT dat de veertig agrarische collectieven en koepelorganisatie BoerenNatuur gebruiken voor het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) heeft inzicht in landschapselementen die subsidiabel zijn in het kader van het GLB, waaronder de eco-regelingen. RVO beheert tevens de karteringen van verplichte bufferstroken langs watergangen. Dit zijn beide niet-publieke databronnen voor specifieke onderdelen van GBDA.

Luchtfoto's in combinatie met hoogtemetingen (AHN) vormen een kansrijke bron voor monitoring van opgaande elementen. Het boomregister is gebaseerd op dit principe en karteert individuele boomkronen voor heel Nederland. Voortbouwend op dit concept is het Landschapselementenregister (LASREG) ontwikkeld door de provincies Gelderland en Overijssel. Een consortium van bedrijven en instellingen onderzoekt momenteel een landsdekkende toepassing van LASREG.[9]

Een databron specifiek bedoeld voor GBDA is het Meetnet Agrarisch Cultuurlandschap (en voorganger 'Monitor Kleine Landschapselementen', zie Dijkstra et al. (2003) en Oosterbaan et al. (2005)). Het meetnet is opgezet door de provinciale landschapsbeheersorganisaties (verenigd in Landschappen NL) en monitort sinds 2010 gesteldheid, beheerstoestand en bedreigingen van landschapselementen. Dit gebeurt via representatieve deelgebieden. (Zie Snepvangers et al. (2013) voor rapportage vanuit het Meetnet.)

[4] opendata.beeldmateriaal.nl
[5] https://dataspace.copernicus.eu/
[6] https://www.ahn.nl/
[7] https://www.kadaster.nl/zakelijk/registraties/basisregistraties/brt
[8] https://www.bij12.nl/onderwerp/natuursubsidies/snl/inhoud/natuurbeheerplan/
[9] https://landschapselementenregister.nl/

2.5 Lusten en lasten voor het agrarisch bedrijf

Vanwege het agrarische karakter van de meeste GBDA-elementen en omdat het landschap grotendeels uit landbouwgrond bestaat, is het niet verwonderlijk dat de meeste lusten en lasten van GBDA-elementen bij agrariërs terechtkomen. Waar landschapselementen van oudsher functioneel waren, zijn ze nu eerder een kostenpost voor het boerenbedrijf die grotendeels bekostigd wordt door subsidieregelingen. Desondanks is de keuze voor meer of minder GBDA op het bedrijf een complexe afweging tussen de verwachte kosten en baten, oftewel de lusten en de lasten. Deze zijn vaak afhankelijk van de bedrijfsvorm, bodem, hydrologie en de omgeving en daardoor zeer bedrijfsspecifiek.

Een voor de hand liggende 'lust' van GBDA-elementen is de cultuurhistorische connotatie ervan. Landschapselementen maken het land eigen en herkenbaar en zijn onderdeel van de emotionele relatie van streekbewoners met hun omgeving en van de agrariër met zijn/haar bedrijf. Wat betreft bedrijfsvoering zijn de voordelen van GBDA te vinden in de windremmende en beschaduwende werking van grensbeplantingen. Dit vermindert winderosie en verbetert het microklimaat, wat in specifieke omstandigheden leidt tot een hogere gewasopbrengst (De Haas, 1984b). Grensbeplantingen en andere opgaande elementen bieden eveneens schaduw voor vee, wat dierenwelzijn ten goede komt. Een 'voederhaag' is een heg of houtwal van waaruit vee naar behoefte kan eten (Luske & Van Eekeren, 2018). Dit idee is nog in ontwikkeling. Op WUR proefboerderij De Marke loopt hierover een praktijkproef (project 'Houtwal 2.0') (Enter, 2023).

De lasten van GBDA zijn op verschillende vlakken voelbaar. Ten eerste vermindert het ruimtebeslag van GBDA het productieve areaal en de mestafzettingsruimte van een agrarisch bedrijf. Ook wordt de grond onder de elementen afgewaardeerd. In sommige gevallen verminderen GBDA-elementen de gewasopbrengst door nutriëntencompetitie en schaduwwerking (De Haas, 1984b). Beschaduwing belemmert eveneens de droging van gemaaid gras en riskeert vertrapte graszoden als vee de schaduw opzoekt. GBDA beïnvloedt de bedrijfsvoering verder door de kosten en tijd voor onderhoud, de extra bewerkelijkheid van de gebruikelijke werkzaamheden en beperkingen op het maai- en weideschema (De Haas, 1984a). Ten slotte ervaren agrariërs verminderde vrijheid en flexibiliteit in bedrijfsvoering, omdat GBDA-elementen onder een beschermingsregime of herplantplicht vallen.

Vanwege het bovenstaande is het voor agrariërs een ingewikkelde afweging tussen de lusten (profijt van ecosysteemdiensten en subsidies) en lasten (opgeven productieve grond, investeringen en opbrengstverliezen) van GBDA. De keuze wordt verder bemoeilijkt doordat deze lusten en lasten ook afhankelijk zijn van de bedrijfscontext in het landschap (bodem, hydrologie, klimaat, aanwezige natuur, etc.). Baas & Herwaarden (2016) benoemden dat de verdienmodellen die voortkomen uit deze afweging vooral afhankelijk zijn van subsidies.

Een tussenweg is door GBDA op productieve grond te integreren met behulp van agroforestry. Hierbij ligt de focus op het plaatsen van houtige elementen in percelen voor hun functionaliteit richting productie en klimaatdoelen (Prins et al., 2023). De grootste barrière waardoor boeren geen bomen aanplanten op het bedrijf is vanwege de strikte scheiding tussen natuur en landbouw in het Europees landbouwbeleid (Luske et al., 2016). Als er meer dan twintig bomen in een rij geplaatst worden, geldt een herplantplicht en dat risico is groot voor boeren, gezien het niet zeker is dat ze langjarige vergoedingen ontvangen voor het beheer van de bomen.

2.6 Ecosysteemdiensten en maatschappij

Het is ondersteund door wetenschappelijk onderzoek dat een hogere hoeveelheid GBDA verbonden is aan een betere levering van ecosysteemdiensten, zoals bestuiving en plaagonderdrukking (Bianchi et al., 2006; De Knegt et al., 2022; Kennedy et al., 2013; Landis, 2017; Roelofsen, 2022; Tscharntke et al., 2021), waterinfiltratie en waterberging (Henkens & Van Raffe, 2002; Roelofsen, 2022) en koolstofvastlegging (Lesschen et al., 2021; Roelofsen, 2022). Deze diensten werken niet alleen voor de boer, maar ook voor de maatschappij. Daar komt bij dat herstel van GBDA de aantrekkelijkheid van het landschap vergroot en daarmee het toeristisch potentieel kan vergroten (Braaksma et al., 2007). Daarnaast kunnen groene

landschapselementen ammoniak en fijnstof uit de lucht filteren en hebben ze potentie drift en afspoeling van gewasbeschermingsmiddelen en nutriënten naar oppervlaktewater te verminderen (Oosterbaan et al., 2006; Roelofsen, 2022; De Snoo, 1999).

Ecosysteemdiensten zijn gekoppeld aan de landschappelijke kwaliteit in het concept landschapsdiensten (Termorshuizen & Opdam, 2009). Dit concept trachtte een brug te slaan tussen de natuur en mensen die leven in het landschap. Dit is verder ontwikkeld in de benadering van sociaal-ecologische netwerken (Nassauer & Opdam, 2008; Opdam et al., 2006; Opdam, 2014), waarbij interdisciplinair en participatief gekeken wordt naar het ontwikkelen van landschappen. Deze benadering belicht de essentiële dynamiek tussen de landschapsdiensten die het ecologische netwerk (o.a. GBDA) levert aan het sociale netwerk (de inwoners van het landschap) en hoe het sociale netwerk via collectieve actie het ecologische netwerk vormt.

GBDA mag rekenen op een toenemende maatschappelijke belangstelling en participatie. De provinciale landschapsbeheersorganisaties (verenigd in LandschappenNL) initiëren en coördineren aanleg van landschapselementen en bijbehorend onderhoud, wat door vrijwilligers gedaan wordt. Ook zelfstandig opererende beheercollectieven zijn actief (De Stentor, 2009). Stichting Heg & Landschap en de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap promoten op landelijk niveau het belang van heggen en een groenblauw dooraderd cultuurlandschap. Laatstgenoemde organisatie realiseerde landschapsherstelprojecten in o.a. de Ooijpolder[10] en initieerde in 2006 'Nederland weer Mooi – Deltaplan voor het landschap' (Vereniging Nederlands Cultuurlandschap, 2007; 2008) Een recenter initiatief tot meer heggen in het landschap is de stichting Hoopheggen.[11]

2.7 Beleidscontext

Hoewel van oudsher boeren het grootste aandeel GBDA ontwikkelden en beheerden, is schaalvergroting en intensivering van de landbouw nu de drijvende kracht achter het verdwijnen van GBDA in het landelijk gebied. Daarmee gaan niet alleen de hierboven beschreven landschapsdiensten verloren, maar ook het leefgebied van een deel van de soorten op de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (Geertsema et al., 2003). Om dit te voorkomen, is er steeds meer aandacht binnen het Europese en Nederlandse landbouwbeleid voor GBDA. In beleidsteksten wordt de term regelmatig gebruikt om het proces van landschapsverandering richting een hoger aandeel natuur in het landelijk gebied aan te duiden.

Overheden zetten voornamelijk in op behoud van GBDA via subsidies (Wolberink & Baayen, 2024). Boeren kunnen bijvoorbeeld GLB-subsidies vanuit de EU ontvangen voor het beheer van groenblauwe elementen via het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) en de ecoregelingen. Op provinciaal niveau zijn er eveneens subsidieregelingen en fondsen, zoals de Stimuleringsregeling Landschap in Noord-Brabant[12] en de Stichting Groene en Blauwe Diensten Overijssel.[13]

Er bestaan geen sterke normeringen voor GBDA op en rondom het boerenbedrijf. Recent stelde de Europese Commissie voor een deel van het landbouwareaal non-productief in te richten als voorwaarde ('conditionaliteit') van GLB-steun, maar dit werd slechts in verzwakte vorm aangenomen (Wolberink & Baayen, 2024). Voor landgoedeigenaren is normering wel gebruikelijk: 30% bosopstanden in een landgoed is voorwaardelijk voor fiscaal voordeel volgens de Natuurschoonwet.

In het NPLG is een concrete doelstelling opgenomen om in 2050 10% GBDA op regionaal niveau te bereiken (Ministerie van Landbouw et al., 2022; 2023). Dit is opgenomen op voorstel van het Aanvalsplan Landschap (Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel (2022)).. In de KPI-systematiek voor monitoring van agrarische bedrijven is 10% GBDA op bedrijfsniveau opgesteld als streefwaarde (Van Doorn et al., 2019; 2022).

[10] https://www.nederlandscultuurlandschap.nl/wat-doet-vnc/landschapsherstel/voorbeelden-van-projecten/landschapsherstelproject-ooijpolder/
[11] https://hoopheggen.nl/
[12] https://www.brabant.nl/applicaties/producten/stimuleringsregeling_landschap_subsidie_158408
[13] https://www.sgbdo.nl/

Provincies moeten in hun Provinciaal Programma Landelijk Gebied (PPLG) manieren op gaan stellen om de doelstelling van 10% GBDA te realiseren. Dekker et al. (2022) bieden een kader voor de provincies om hier mee aan de slag te gaan door te bepalen wat wel en niet tot GBDA gerekend mag worden. Ook ter ondersteuning van de provincies is de 'Handreiking Groenblauwe Dooradering' uitgegeven (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2024)).

Vanaf het ontstaan van de term pleiten vele onderzoekers om niet enkel de kwantiteit, maar ook de kwaliteit (staat van element, verbinding, passend in landschap, voorkomen soorten etc.) van GBDA mee te nemen in de overweging of er een bijdrage is aan het doelbereik (Dekker et al., 2022; Geertsema, 2002; Geertsema et al., 2004; Henkens & Van Raffe, 2002; Van Langevelde et al., 2002). Kwaliteit is niet in het beleid rondom GBDA verankerd, maar wordt wel bepaald in de ANLb-maatregelpakketten die regelmatig gebruikt worden om GBDA te bepalen.

2.8 Eerder gevonden kennishiaten

In 2019 is er een programmeringsstudie binnen het thema biodiversiteit in de kringlooplandbouw uitgevoerd om ondersteuning te bieden aan de Kennis- en Innovatie Agenda (KIA) voor het thema Landbouw, Water en Voedsel (Van Doorn & Schutt, 2019). In dit rapport wordt op basis van literatuurstudie, bijeenkomsten en expertreviews geschetst wat de 'witte' vlekken zijn op het gebied van het herstel en benutten van biodiversiteit. Gezien het feit dat groenblauwe dooradering een grote rol speelt in de biodiversiteit van het landelijk gebied, zullen kennishiaten uit de programmeringsstudie overeenkomen met de hiaten die in deze studie gevonden gaan worden. De grootste uitdaging werd gevonden in een integrale aanpak, waarbij handelingsperspectief voor de boer richting het herstellen van biodiversiteit centraal staat. Opgaven moeten daarbij in samenhang onderzocht worden. Uit de verdere genoemde witte vlekken wordt hierna een selectie genoemd die een directe relatie heeft met GBDA of landschapselementen:

2.8.1 Monitoring & registratie

- Integrale bedrijfsmonitoring: het gelijktijdig monitoren van bedrijfsvoering, kosten en opbrengsten, effecten op bodem, water en biodiversiteit van bedrijven die omschakelen naar natuurinclusieve landbouw.
- Innovatieve methoden voor monitoring: van citizen science tot hightech.
- Landsdekkende monitoring van groenblauwe dooradering van het boerenland: verzameling van gegevens van landschapselementen.

2.8.2 Wisselwerking landbouw – biodiversiteit

- Scenariostudies voor herstel van biodiversiteit (bv. boerenlandvogels) in het agrarisch land: Wat zijn de doelen? Wat is er nodig om die te halen?
- Nadere kwantificering van kosten & baten van functionele biodiversiteit en ecosysteemdiensten (bodembiodiversiteit, natuurlijke plaagbestrijding, bestuiving).
- Te verwachten gevolgen van klimaatverandering voor levering van ecosysteemdiensten en waarde van soortendiversiteit voor borging daarvan.
- Cumulatieve effecten van drukfactoren (vermesting, verontreiniging, verzuring, versnippering) op agrarische ecosystemen en landschappen.

2.8.3 Handelingsperspectief voor boer & omgeving

- Het ontwerpen van nieuwe bedrijfssystemen, teelten en technologie waarin biodiversiteit en ecologische processen een belangrijke productiefactor zijn.
- Het ontwikkelen van verdienmodellen op bedrijfsniveau en in de keten, bijvoorbeeld een systeem van gestapelde beloning waarbij verschillende partijen boeren betalen voor biodiversiteitsprestaties via een gemeenschappelijke systematiek.
- Studie naar knelpunten en succesfactoren voor transitie naar herontworpen systemen. Veel teeltsystemen werken met zodanig kleine winstmarges dat omschakelen naar en inregelen van een totaal herontworpen

systeem bijna niet haalbaar is, zelfs als dat alternatieve systeem een bewezen rendabel verdienmodel heeft. Hoe is die drempel te overwinnen?
- Kennis op het gebied van transitiemanagement: hoe verloopt een transitie? Wat zijn succes- en faalfactoren? Wat is de rol van de verschillende partijen? Bijvoorbeeld hoe inkomsten te borgen bij omschakeling naar een nieuw teeltsysteem. Welke rol kunnen GLB, verzekeraars, keurmerken etc. daarbij spelen?
- Ontwikkelen van tools voor gebiedsgerichte samenwerking en gebiedsgerichte verdienmodellen (gestapelde beloning, kartering van gebiedsopgaven in combinatie met nieuwe samenwerkingsvormen).
- Het opzetten van praktijknetwerken voor natuurinclusieve landbouw/boeren met biodiversiteit ten behoeve van kennisdeling en valorisatie.

3 Interviews en workshop

In heel Nederland zijn experts elke dag bezig met het vormgeven, beheren, uitbetalen en monitoren van onze huidige groenblauwe dooradering. Om deze kennis naar boven te halen, zijn in november en december 2023 in 20 gesprekken 38 experts geïnterviewd. Het bracht uiteenlopende kennis, meningen en toekomstperspectieven over de groenblauwe dooradering naar voren: van Limburg tot Friesland en van Groningen tot Zeeland, van beleidsambtenaren tot agrariërs en van onderzoekers tot medewerkers bij stichtingen. Dit brede pallet aan experts geeft een interessante dwarsdoorsnede van het huidige werkveld en biedt de kans om gezamenlijk over de toekomst van GBDA na te denken en de (onderzoeks)vraagstukken die daarbij horen. Toetsing van de ideeën vond plaats tijdens een workshop die op 15 februari 2024 op Wageningen Universiteit werd gehouden. De interviews zelf werden zo veel mogelijk in thema's afgenomen. Tijdens het gesprek werd echter vooral ook de breedte van het werkveld opgezocht. De quotes uit de interviews zijn weer teruggebracht op thematiek.

In dit hoofdstuk geven we een korte indruk van de interview- en workshoprespons per thema. Een selectie van quotes uit de interviews is opgenomen in Bijlage 1. Bijlage 2 en 3 geven een overzicht van de geïnterviewde personen en aanwezigen op de workshop.

Water- en bodemsturend
Dat het landschap weer water- en bodemsturend moet worden, is bij de meeste experts een vanzelfsprekende gedachte. Watersystemen, sponswerking, beekdalen en inzijggebieden komen veelvuldig voorbij, en dat met name in de relatie met groenblauwe dooradering. Wat doe je waar in het landschap en hoe kan groenblauwe dooradering daarbij helpen? Wat is maatgevend en wat zijn de randvoorwaarden?

Ecologie en klimaat
De groenblauwe dooradering heeft een belangrijke rol bij het haalbaar en schaalbaar maken van ecologische perspectieven en doelstellingen. In meerdere interviews wordt erop gehamerd dat netwerkvorming daarbij het belangrijkste onderdeel is: geen losse percelen of vrijwillige bijdragen op willekeurige en inwisselbare percelen, maar inzetten op ecologische netwerken, zowel in de groene als in de blauwe dooradering.

Cultuurhistorie
Voor de groenblauwe dooradering is de geschiedenis van een gebied van groot belang. Dat wil niet zeggen dat er in de interviews een hang naar het landschap van het verleden was. Integendeel zelfs. De strekking was vaak: begrijp de lange geschiedenis van het landschap, van prehistorie tot nu, en bekijk dan wat karakteristiek en goed is voor de groenblauwe dooradering van de toekomst. Maar betrek de geschiedenis, de landschapselementen, de autochtone plantensoorten en de historische inrichting van het landschap bij keuzes in groenblauwe dooradering. De cultuurhistorie van een gebied had daarom in de interviews een belangrijke plek.

Natuurinclusieve landbouw
De schaalvergroting in de landbouw, het loskomen van de voedselproductie van de grondsoort en het scheiden van functies in de ruimtelijke ordening komen allemaal in de interviews voorbij als het over natuurinclusieve landbouw gaat. Vaak niet alleen als hindermacht, maar ook als kans om het op een andere manier te gaan doen. Door bijvoorbeeld weer gebruik te maken van gradiënten in het landschap, strokenteelt weer toe te passen en het gebruik van akkerranden. Natuurinclusieve landbouw met groenblauwe dooradering is in diverse interviews de stap naar een minimale ecologische basiskwaliteit in het landschap.

Beleid
Wat opvalt in de interviews is dat door het kwantitatief te maken (10% groenblauwe dooradering) en dus ook afrekenbaar, er ook vragen worden gesteld over de definitie van groenblauwe dooradering. Wat telt mee en wat niet? Gaat het om de 10% of is dat meer een richtgetal? Hoe moet worden aangetoond dat er aan de gestelde opgave is voldaan? Het moet straks in het beleid duidelijk zijn waar we het over hebben, hoeveel we daarvan nu hebben en hoeveel we waar erbij willen hebben? Dat zijn allemaal beleidsvragen die vanuit de interviews nu als onvoldoende beantwoord worden ervaren.

Kennisagenda
In alle interviews komt naar voren dat er veel kennis aanwezig is. Het ontbreken van kennis wordt daarom ook niet als een probleem ervaren. In het verlengde daarvan wordt vaak uitgesproken dat er eigenlijk helemaal geen behoefte is aan een kennisagenda. Waar wel behoefte aan is, is aan een actieprogramma waarin de goede kennis beschikbaar en toepasbaar wordt gemaakt voor de gebruikers. Een programma om daadwerkelijk in het veld tot uitvoering te komen. Dat we wellicht niet alles weten, wordt daarmee door de meeste geïnterviewden voor lief genomen. De gedachte daarbij is dat een goede groenblauwe dooradering al te lang op zich heeft laten wachten. Er moet aan de slag worden gegaan en de tendens is dat er geen tijd te verliezen is.

Monitoring
Het ontbreken van een landelijk monitoringssysteem wordt als een groot gemis ervaren in de interviews. Tegelijkertijd wordt ook de ingewikkeldheid van het invoeren van een dergelijk systeem erkend. Maar met een monitoringssysteem kunnen oude elementen worden beloond, wordt voorkomen dat bestaande groenblauwe dooradering stilzwijgend verdwijnt en kunnen beheerprogramma's op maat worden gemaakt. Het lukt nog niet om dit volledig digitaal te doen, omdat er regelmatig fouten in automatische digitalisering sluipen. Daarom moet voor zowel een kwantitatieve als een kwalitatieve check vooralsnog veldwerk worden gedaan.

In de praktijk
De hoofdgedachte in alle interviews is dat agrarische ondernemers de groenblauwe dooradering weer als onderdeel van hun bedrijfsvoering gaan zien: een win-winsituatie voor meerdere partijen en op de langere termijn het beste vol te houden. Op welke manier dat zou kunnen, is voer voor discussie. Levert zoeken naar plaagregulatie, schaduwwerking en waterleverbaarheid bijvoorbeeld genoeg op om het in de bedrijfsvoering op te nemen? Of is het alleen te realiseren met langjarige beheercontracten voor de maatschappelijke diensten die de grondgebruiker levert?

Ontwerp
Ontwerpend onderzoek is een discipline die de groenblauwe dooradering verder kan brengen. Uit de meeste interviews komt naar voren dat het een manier is om gezamenlijk na te denken over problemen, oplossingen te bedenken en beelden te maken die bij die transitie horen. Op die manier wordt voorkomen dat langs elkaar heen wordt gepraat. Maar ook dat je in kunt zetten op de geschiedenis van een gebied, de leesbaarheid daarvan bewaken en door ontwerp nieuwe eigentijdse elementen toe te voegen.

Financiering
Verreweg de meeste discussies in de interviews gingen over financiering. Doordat groenblauwe dooradering (nog) geen onderdeel is van het verdienmodel van de grondgebruiker zal er een financiering voor maatschappelijke diensten aan te pas moeten komen, is het idee van de meerderheid. Hoe kan een beheervergoeding langjarig worden opgezet? Zijn er nieuwe verdienmodellen te introduceren? Waar zitten de kosten voor aanleg, herstel en grondafwaardering? Of voor gebiedsprocessen? En is het wel de bedoeling dat een 'vervuiler' voor maatschappelijke diensten wordt betaald? Financiering blijkt volgens de geïnterviewden de crux te zijn voor het slagen van de groenblauwe dooradering.

4 Onderzoeks- en actieprogramma

Het hier voorgestelde onderzoeks- en actieprogramma is ingedeeld in drie programmalijnen. Elke programmalijn heeft een andere focus en is gericht op een andere doelgroep. De eerste programmalijn gaat over beleid en monitoring en is gericht op beleidsmakers op alle overheidsniveaus, met nadruk op Rijk en provincie. De tweede programmalijn gaat over de gebiedsgerichte aanpak en richt zich daarom op het regionale niveau. Genoemde onderzoeks- en actiepunten zijn gericht op het ondersteunen van de gebiedsgerichte aanpak en gebiedsregisseurs en -coördinatoren die met de gebiedsgerichte aanpak aan de slag willen. De derde programmalijn is gericht op praktijk en beheer en heeft het meest een lokaal karakter. Het is gericht op de realisatie en beheer van GBDA op erfniveau en de wijze waarop agrariërs GBDA inpassen in hun bedrijfsvoering.

4.1 Onderzoeks- en actieprogramma voor beleid, regelgeving, monitoring en financiering

(Doelgroep: overheden en beleidsmakers op alle schaalniveaus)

Het eerste onderzoeks- en actieprogramma is gericht op overheden en beleidsmakers op alle schaalniveaus, van Rijk tot gemeente. De volgende onderwerpen vragen uitwerking op beleidsniveau.

4.1.1 Het (meerledige) doel bepalen

De ambitie 10% GBDA komt op Europees niveau voort uit de Green Deal en is in Nederland opgenomen in de Bossenstrategie (die weer voortkomt uit het Klimaatakkoord). Deze ambitie is vervolgens overgenomen in het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) als doel voor de elke provincie. GBDA draagt niet alleen bij aan klimaatdoelen, maar kan ook bijdragen aan VHR-doelbereik (Europese Vogel- en Habitatrichtlijn) en is gedeeltelijk een directe invulling van de landschappelijke dooraderingsopgave voor de VHR. Bovendien draagt GBDA bij aan een brede basiskwaliteit natuur voor algemene soorten in het landelijk gebied. GBDA is bovendien ondersteunend aan de wateropgave (Kaderrichtlijn Water, KRW) en een robuuster watersysteem, bijvoorbeeld door afvang van nutriënten en ecologische KRW-doelen. Daarnaast kan GBDA bijdragen aan CO_2-vastlegging en daarmee de klimaatdoelen ondersteunen. Maar de positieve impact reikt verder, zoals filtering van fijnstof, verhogen van de landschappelijke kwaliteit, erfgoed- en recreatieve waarden. Dat meerledige doel maakt GBDA interessant, maar ook ingewikkeld, want welk doel krijgt de meeste prioriteit? De experts die we gesproken hebben, denken daar verschillend over en leggen deels andere prioriteiten.

Binnen de provincie wordt 10% GBDA niet normerend opgelegd maar op basis van vrijwilligheid gerealiseerd. Subsidiëring voor realisatie en beheer van GBDA is daarom noodzakelijk.[14] Subsidies moeten doelmatig worden besteed, met een toetsbaar effect en met publieke verantwoording. Daarvoor is het nodig om te bepalen welk doelbereik wordt nagestreefd. Het gaat hier niet om een exacte waarde, maar om het bepalen van een bandbreedte.

De ruimte die genomen kan worden met betrekking tot de invulling van het doelbereik, vraagt een deels gebiedsgerichte uitwerking. In het Ontwerp NPLG wordt dit gebiedsgerichte aspect ook benoemd. Dit is goed, maar zorgt tegelijkertijd voor onzekerheden bij provincies en gemeenten. Als men niet maximaal inzet op de hoofddoelen van het NPLG, doet men dan wel voldoende om a) te voldoen aan (inter)nationale verplichtingen

[14] Een aandachtspunt is het belang om de positieve connotaties die gepaard gaan met de 10% GBDA-doelstelling vast te houden. Zorg dat de 10% GBDA geen verplichte opgave wordt, vergelijkbaar met de doelen voor klimaat, natuur en water in het NPLG, maar blijf het inzetten als ondersteuning om die doelen uit het NPLG te behalen. In het Ontwerp NPLG (23 december 2023) is dit ook zo benoemd: "De doelstelling van 10% GBDA in 2050 is opgenomen als eigenstandig doel, maar dient in de eerste plaats als ondersteunend middel voor meervoudige doelrealisatie van de verschillende hoofddoelen uit het NPLG."

en b) in aanmerking te komen voor financiering vanuit het NPLG? Het is voor regionale overheden onduidelijk welke ruimte zij hierin mogen nemen.

Kennis- en actievraag

Het is aan overheden om heldere (samenhangende) doelen te definiëren op de verschillende schaalniveaus, van Europese tot lokale doelen. Het gaat o.a. om een bijdrage aan de volgende doelen en opgaven:

- Klimaatakkoord en klimaatadaptatie
- Vogel- en Habitatrichtlijn/Staat van instandhouding
- Kaderrichtlijn water (ook watergebonden biodiversiteit)
- Bossenstrategie
- Ecologie (en nadruk op het realiseren en versterken van ecologische verbindingen)
- Basiskwaliteit natuur
- Erfgoed en landschapskwaliteit
- Multifunctionaliteit (het gaat dan zowel om ecosysteemdiensten, maar ook recreatiewaarde, productief gebruik, gezondheid, etc.)

Er moet voor worden gewaakt dat het doelbereik niet louter kwantitatief wordt ingevuld, maar dat er bijvoorbeeld gewerkt wordt met handreikingen hoe te komen tot een goede invulling van GBDA en aan welke kwaliteitseisen minimaal moet worden voldaan om te sturen op doelbereik. Ook het instellen van een 'vraagbaak' waar gebiedsregisseurs terechtkunnen met vragen en kennis over GBDA en doelbereik, is nuttig.

Het stimuleren van 'combinatiewinst', waarbij doelen elkaar versterken, is een thema dat aandacht verdient. Als voorbeeld werd het afvoeren van maaisel uit de berm genoemd. Vanuit milieuwetgeving wordt dit gezien als afval en is het afvoeren ervan een kostenpost, waardoor er minder ecologisch maaibeheer plaatsvindt. Een combinatie van een ecologische berm met sloot en kruidenakker versterkt elkaar en zou juist gestimuleerd moeten worden. Aanpassing van (landelijke) wetgeving kan nodig zijn om combinatiewinst te benutten.

Hoewel vrijwel alle geïnterviewde experts het erover eens zijn dat 10% GBDA geen doel op zich is, maar een middel om andere doelen (zie opsomming) te bereiken, lijkt het hanteren van 10% GBDA als eigenstandig doel ook voordelen te hebben. Ten eerste omdat het een eenvoudig doel is en goed te monitoren is. Het definiëren van het doelbereik is dan met name bedoeld ter verantwoording van bijdragen uit publieke middelen. Het doelbereik kan in kengetallen worden uitgedrukt, bijvoorbeeld: per strekkende kilometer houtwal is de klimaatwinst *x* en de bijdrage aan VHR-doelen *y*.

Wat gebeurt er al?

1. Het Aanvalsplan Landschap geeft een aantal adviespunten voor de uitwerking van GBDA. Het gaat o.a. om het aansluiten bij het (regionale en lokale) water- en bodemsysteem, de gebiedseigen kenmerken en natuurkernen en stapstenen; het streven naar netwerken en verbindingen in plaats van losse clusters; prioriteit geven aan extensiveringsgebieden en aan herstel van aangetaste of geïsoleerd geraakte landschapselementen.
2. Vanuit het kernteam van het Aanvalsplan Landschap wordt gewerkt aan een notitie over doelbereik, in samenwerking met Wageningen Environmental Research. Het doel is om te komen tot een eerste aanzet voor een uitwerking van doelbereik in kengetallen.
3. Het Ministerie van BZK heeft een handreiking GBD laten opstellen die gebiedsregisseurs en trekkers van gebiedsprocessen helpt bij het inzichtelijk maken welke doelen GBDA dient en hoe die kunnen bijdragen aan de opgaven in een gebied.[15] Deze handreiking is recentelijk afgerond. Het zou goed zijn te monitoren of deze handreiking voldoende houvast biedt.
4. Bij de Unie van Waterschappen is er een team 'Klimaatadaptatie'. De focus ligt er meer op het stedelijk dan op het landelijk gebied, maar mogelijk wordt hier ook kennis opgedaan over klimaatadaptatie en de inzet van GBDA. Ook is hier kennis over GBDA en de invloed op de waterkwaliteit (zowel positief als negatief).

[15] https://www.mooinederland.nu/longread/groenblauwe-dooradering-naar-verweven-landbouw-en-natuur.

4.1.2 Financiering

Van alle kennis- en hulpvragen die de geïnterviewden hebben benoemd, waren vragen over de financiering het talrijkst. Ook in eerdere onderzoeksrapporten over GBDA en in het Aanvalsplan Landschap wordt het belang van financiering benadrukt. Zonder financiering zal de 10% GBDA-doel moeilijk tot niet te realiseren zijn. De zorg hierover is groot, ook gezien de onzekerheid over de omvang van het budget voor het Transitiefonds. Provincies hebben stimuleringsregelingen die subsidies en tegemoetkomingen van kosten voor onderdelen van GBDA vergoeden.[16] Deze subsidies zijn doorgaans niet toereikend en gelden bovendien vaak voor een deel van het landelijk gebied, bijvoorbeeld als het gaat om beheervergoedingen vanuit het Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb).

Het financieringsvraagstuk beslaat verschillende deelonderwerpen, die alle eigen kennis- en actievragen opleveren. Deze worden achtereenvolgens behandeld.

Betaling voor maatschappelijke baten & ecosysteemdiensten
Het ontbreken van een verdienmodel of een 'eerlijke vergoeding' wordt gezien als het grootste knelpunt voor het doel van 10% GBDA. De maatschappij vraagt van agrariërs een deel van de grond die zij in eigendom hebben in te zetten voor maatschappelijke diensten. Agrariërs leveren dan naast voedsel ook maatschappelijke baten. Ze dragen met GBDA bij aan de biodiversiteit, waterzuivering, filtering van fijnstof etc. Daarvoor zou de agrariër een eerlijke vergoeding moeten ontvangen. Het gaat daarbij om een hogere vergoeding dan compensatie voor inkomstenderving. Het wordt dan echt onderdeel van de bedrijfsvoering.

Betaling voor maatschappelijke baten die worden geleverd door agrariërs (als 'product', naast voedsel) komt niet of nauwelijks van de grond. Via initiatieven uit de private sector, zoals Planet Proof, is het mogelijk om het aandeel GBDA te laten meetellen en daarmee in aanmerking te komen voor een iets hogere vergoeding voor de geleverde liters melk. Ook wordt op kleine schaal geëxperimenteerd met koolstofvergoedingen, nu nog vooral gericht op vastlegging van CO_2 in de bodem in plaats van in GBDA.

De enige manier om vanuit publieke middelen bij te dragen aan maatschappelijke baten is via de ecoregelingen, die onderdeel zijn van het EU Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Via het ANLb of de Catalogus Groenblauwe Diensten is daarnaast een beheervergoeding mogelijk. Deze vergoedingen zijn echter niet toereikend om gederfde inkomsten te dekken. Het GLB-budget wordt bovendien kleiner in plaats van groter en wordt verdeeld onder de deelnemende agrariërs. De al (te) lage vergoeding wordt daarmee nog lager. Aan het ANLb of de Groenblauwe Diensten kan bovendien niet iedereen meedoen.

Kennis- en actievragen

1. Werk verdienmodellen uit die passen bij groenblauwe dooradering en bij landschapsdiensten/ecosysteemdiensten, met als doel de discussie te openen naar vraag en aanbod van landschapsdiensten. Betrek hierbij ook regionale partners, zoals waterschappen. Het ontbreken van verdienmodellen wordt door geïnterviewden en experts tijdens de werksessie gezien als een belangrijke omissie.
2. Onderzoek de ruimte binnen de Europese wetgeving die staatssteun verbiedt.[17] Deze regeling biedt een aantal uitzonderingen, bijvoorbeeld als het gaat om instandhouding van natuurlijk erfgoed dat publiek toegankelijk is. De Alpenboeren worden via deze vrijstelling ondersteund. Recentelijk zijn uitzonderingen op basis van 'sustainability agreements' ook toegestaan[18] (Wolberink & Baayen, 2024). Onderzoek onder welke voorwaarden een vrijstelling mogelijk is voor agrariërs in Nederland.
3. Onderzoek hoe ecoregelingen beter ingezet kunnen worden om de realisatie van GBDA te realiseren.
4. Onderzoek hoe private financiering kan bijdragen of hoe dit in combinatie met publieke financiering kan worden ingezet.

[16] Deze vallen onder de SKNL (Subsidieregeling Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap). De Stimuleringsregeling Landschap van provincie Noord-Brabant hoort tot de meest uitgebreide.
[17] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016XC0719(05)
[18] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=PI_COM:C(2023)8306

Wat gebeurt er al?

1. Via de Stichting Nationale Koolstofmarkt[19] is handel in vrijwillige koolstofcertificaten al mogelijk. Wanneer het voor bedrijven verplicht wordt om koolstofcertificaten aan te schaffen voor hun emissies, zal de vraag ernaar sterk stijgen.
2. In het verleden zijn meerdere rapporten geschreven over financiering van landschap, die vaak nog actueel zijn. Destijds is relatief weinig gedaan met de uitkomsten. Met de huidige grote opgaven lijkt afstoffen en er opnieuw mee aan de slag gaan een goed idee. Denk aan de 'Landschap verdient beter' (2008)[20] en 'Duurzame financiering van landschap' (2010).[21] Het recente rapport 'Verdienmodellen voor natuurinclusieve landbouw' (Smits et al., 2024) biedt ook een goed overzicht.
3. Wolberink & Baayen (2024) onderzochten beleidsruimte, knelpunten en kansen voor de duurzaamheidstransitie van de regelgeving van de Europese Unie en benoemde een aantal aanbevelingen die opvolging verdienen.
4. In de literatuurstudie in dit rapport zijn onder 'Ecosysteemdiensten en maatschappij' voorgaand onderzoek en rapporten verzameld met betrekking tot dit thema. Onderzoeken gaan vaak over één ecosysteemdienst, bijvoorbeeld koolstofvastlegging. Het samenbrengen van de kennis en het uitwerken van financieringsmogelijkheden is een volgende stap.

Meerledig doelbereik gaat niet samen met sectorale financiering

Financieringsmogelijkheden zijn vaak gekoppeld aan specifieke doelen. Het budget is bijvoorbeeld afkomstig uit klimaatgelden. Het NPLG kent een meerledig doel (water, klimaat en natuur), waardoor maatregelen die meerdere doelen dienen, bekostigd kunnen worden uit het Transitiefonds. Het is echter onduidelijk of het budget ingezet mag worden voor andere noodzakelijke (integrale) maatregelen. Zo lijkt er binnen het NPLG bijvoorbeeld geen budget en ruimte te zijn voor watersysteemmaatregelen, terwijl het voor ondersteuning van de doelen voor klimaat, water en natuur nodig is om vanuit het gehele (hydro)ecologische systeem te kijken.

Daarnaast is er een woud aan subsidieregelingen, sommige nationaal, maar vaak ook provinciaal of gemeentelijk. Het is voor individuele aanvragers niet eenvoudig om te weten waar men aanspraak op kan maken.[22]

Actievraag

Het is noodzakelijk om budgetten te ontschotten en samen te brengen in gebieds- of landschapsfondsen, zodat optimaal kan worden ingezet op meerdere doelen tegelijk. De administratieve last en het moeten 'shoppen' uit meerdere subsidieregelingen en fondsen zou niet bij de grondeigenaren mogen worden neergelegd.

Kosten gebiedsproces en ontwerp

In 'onderzoekslijn 2 – gebiedsgerichte aanpak' wordt beschreven wat er nodig is om het 10% GBDA-doel vanuit een integrale werkwijze te verwezenlijken. GBDA kan meeliften op gebiedsprocessen die gaande zijn of worden opgestart in het kader van het NPLG, maar ook dan vraagt het verzamelen van gebiedsspecifieke kennis over en ontwerpen aan GBDA (extra) tijd en geld.

Actievraag

Het is nodig budget te reserveren voor het uitwerken van GBDA in de gebiedsgerichte aanpak en het daarbij in kunnen huren van expertise en ontwerpkracht. Zorg ook voor een vergoeding voor de uren van agrariërs voor deelname aan gebiedsprocessen, zodat zij hulp kunnen inhuren tijdens hun afwezigheid op het eigen bedrijf.

[19] https://nationaleco2markt.nl/
[20] http://www.landschapsobservatorium.nl/Uploaded_files/Zelf/12-11-2008-landschap-verdient-beter-eindversie.f40f5a.pdf
[21] http://www.landschapsobservatorium.nl/Uploaded_files/Zelf/20100614-kpmg-duurzame-financiering-landschap-def.267184.pdf
[22] In de handreiking 'Groenblauwe dooradering, naar verweven landbouw en natuur' (Ministerie BZK, 2024) zijn een instrumentenbibliotheek en een overzicht van financieringsmogelijkheden opgenomen (zie hoofdstuk 12 in de handreiking, p. 63-74).

Grondbank en actieve grondpolitiek

Agrariërs worstelen met de ruimtevraag voor GBDA. Naast 10% GBDA realiseren, wordt ook aan agrariërs (in de nabijheid van stikstofgevoelige natuur) gevraagd te extensiveren. Extensivering betekent dat er meer hectares nodig zijn om dezelfde productie te halen. Om een gezond bedrijf in stand te houden, is dan meer grond nodig. Wanneer tot 10% grond uit productie wordt genomen ten behoeve van GBDA, kost dit juist productieruimte, stikstofruimte en voor de veehouderij ook derogatieruimte.[23] De schaarste van agrarische grond is een grote belemmering voor de realisatie van 10% GBDA.

Actievraag

Zet een (nationale of provinciale) grondbank en kavelruilbureau op om vraag en aanbod van grond bij elkaar te brengen en te koppelen aan maatschappelijke doelen. Op die manier kan GBDA gerealiseerd worden op plekken die vanuit de ecohydrologie en landschapshistorie het wenselijkst zijn. Grond in bezit van overheden kan daarbij dienen als hefboom om de grondmobiliteit op gang te brengen. Het kan hier bijvoorbeeld gaan om grond die verworven is via de uitkoopregeling.

Betrokkenheid vanuit elk overheidsniveau is essentieel. Op gemeentelijk niveau is vaak als eerste bekend dat gronden te koop komen te staan, maar hier is vaak niet de slagkracht georganiseerd om gronden aan te kopen. Omgekeerd moeten boeren en agrarisch collectieven, evenals provincies en gemeenten, voor vragen over de rijksgronden, ook makkelijk de weg kunnen vinden. Dat is nu nog niet altijd het geval en zo worden kansen op samenwerking gemist.

Wat gebeurt er al?

Het Brabants Landschap startte, in samenwerking met Van Gogh Nationaal Park (in oprichting), een pilot ten behoeve van de realisatie van 10% GBDA. Hoofddoel is de ontwikkeling van een overdraagbare systematiek en een verleidelijk arrangement of verdienmodel voor boeren en grondeigenaren. Het (beter) benutten en ontwikkelen van instrumentarium t.b.v. verbeteren grondmobiliteit is onderdeel van deze pilot.

Afwaardering grond

De gemiddelde prijs van een hectare agrarische grond in Nederland bedraagt bijna € 70.000 voor grasland en bijna € 90.000 voor bouwland.[24] Wanneer 10% daarvan ingezet wordt voor GBDA, met als voorwaarde dat deze niet-productief is, is dat een kostenpost voor de grondeigenaar. Dit vraagt om een compensatieregeling dan wel een uitbreiding van de 'subsidieregeling kwaliteitsimpuls natuur- en landschapsbeheer' (SKNL) en de subsidies uit het ANLB, zodat deze minder afhankelijk wordt van het maximaal beschikbare budget.

Actievraag

Compenseer afwaardering van de grond en onderzoek vormen van productief gebruik. Wanneer het verlies aan areaal niet via een grondbank kan worden gecompenseerd, is het nodig om de afwaardering van de grond van productief naar niet-productief te compenseren. De hoogte van de compensatie kan veranderen wanneer vormen van productief gebruik mogelijk blijven (denk aan aanplant van voederhagen, het oogsten van biobased bouwmaterialen of oogsten van noten). Hoe dit zou kunnen werken, vraagt onderzoek.

Aanlegvergoeding

Ook met het aanleggen van landschapselementen is een kostenpost gemoeid. Dit vraagt mogelijk om een uitbreiding van de SKNL en ANLB, ook voor gebieden die daar nu buiten vallen.

[23] Derogatie wordt al versneld afgebouwd. In gebieden waar de waterkwaliteit niet in orde is, de zgn. NV-gebieden, zijn de regels aangescherpt en voor in Natura 2000 en de bufferzones daaromheen is derogatie afgeschaft. In 2026 wordt derogatie voor heel Nederland afgeschaft. Dit betreft dus een tijdelijke beperking.

[24] https://www.kadaster.nl/-/kwartaalbericht-agrarische-grondmarkt-2023-3

Actievraag

Onderzoek of de SKNL toereikend is of uitbreiding ervan nodig is om de kosten van aanleg voor 10% GBDA tot 2050 te realiseren.

Beheervergoeding

De werkzaamheid van de huidige beheervergoedingen via het ANLb is niet optimaal. Dit aspect is in vele rapporten beschreven. We lichten er drie onvolkomenheden uit die ook tijdens dit onderzoek regelmatig genoemd werden.

Een van de belangrijkste tekortkomingen is dat beheercontracten voor een periode worden afgesloten die samenvalt met de periodieke herziening van het GLB (ca. 5 jaar). Dat is voldoende voor beheer van akkerranden, maar aanleg van sloten met natuurvriendelijke oevers en landschapselementen met opgaand hout vragen een langjarig beheercontract, met contracten van minimaal 21, maar bij voorkeur 30 jaar. Daarmee kan een grondeigenaar een goede afweging maken of dit type GBDA opgenomen kan worden in de bedrijfsvoering.

Een tweede tekortkoming is dat de beheervergoeding zoals vastgesteld in het ANLb gelijkgesteld is aan de beheervergoeding voor Terrein Beherende Organisaties (TBO's). Deze organisaties hebben een dusdanige schaal en omvang dat zij het beheer vaak goedkoper kunnen organiseren.[25] Wanneer agrariërs het beheer zelf uitvoeren of uitbesteden, is de vergoeding ontoereikend.

Tot slot is de vergoeding voor de beheerpakketten voor landschapselementen dikwijls onlogisch. Zo krijgt men voor het beheer van (elzen)houtsingels een vergoeding per m^2, maar worden in praktijk strekkende meters beheerd. Hierdoor valt de beheervergoeding ongunstig uit. Ook zijn er vergoedingen per strekkende meter, bijvoorbeeld voor heggen, terwijl het verschil tussen de breedte van een knip- en scheerheg in Limburg versus andere plekken het verschil is tussen 6 m en 1,5 of 1 m. Daar houden die vergoedingen geen rekening mee. Een gebiedsspecifieke benadering is wenselijk.

Kennis- en actievraag

1. Repareer omissies met betrekking tot beheervergoedingen en zorg voor langjarige beheercontracten. Omdat de omissies met betrekking tot de beheervergoedingen grotendeels bekend zijn, gaat het hier met name om het repareren van deze omissies. Voor het organiseren van langjarige beheercontracten is het wellicht denkbaar dat budget uit het Transitiefonds naar een Landschapsfonds wordt overgeheveld en gereserveerd om langjarige uitbetaling te garanderen. Binnen het Aanvalsplan Landschap wordt achttien jaar aangehouden. Hiermee wordt financiering minder afhankelijk van aanpassingen in het GLB en is duurzamer in te passen in de bedrijfsvoering.
2. Zorg voor een gebiedsspecifieke uitwerking van beheerpakketten die beter aansluiten op de praktijk. Dit betreft een onderzoeksvraag, al gaat het hier vooral om het ophalen van bestaande kennis die bij organisaties als BoerenNatuur en agrarische collectieven aanwezig is.

Kosten monitoring en opleiding

Het opzetten van een goed monitoringssysteem, het verbeteren van de registratie van bestaande GBDA en registratie van nieuwe GBDA vergen tijd en aandacht en daardoor ook budget. Omdat GBDA beperkt kwantitatief gemonitord kan worden, is het belangrijk om een groot aantal (regionale) vrijwilligers en professionals op te leiden en zo te komen tot een redelijk universele kwaliteitsstandaard. Ook dit vraagt budget. Zie verder paragraaf 4.1.6.

Belasting

Een van de instrumenten om GBDA aantrekkelijker te maken, zou een een-op-een koppeling van GBDA aan de 'Landbouwvrijstelling' kunnen zijn. Dat is een fiscale vrijstelling waarbij de waardeverandering van de grond wordt vrijgesteld van belasting bij stoppen, verkopen of overdragen van het bedrijf. Het is een wetsartikel uit 1918 dat nog altijd bestaat, terwijl een agrariër daar niets voor terug hoeft te doen. Deze vrijstelling kostte de samenleving de afgelopen tien jaar 11 miljard euro aan misgelopen belasting.[26]

[25] Het gaat dan o.a. om het hebben van het juiste materieel, maar ook om aanrijtijden die niet matchen met de agrarische praktijk.
[26] https://decorrespondent.nl/13639/dit-honderd-jaar-oude-belastingvoordeeltje-voor-boeren-kost-ons-nog-steeds-miljarden-en-is-nergens-goed-voor/ef75feff-e44b-0291-05e6-58087e77033b

Wanneer de landbouwvrijstelling wordt gekoppeld aan de 10% GBDA wordt er iets teruggevraagd voor deze belastingvrijstelling, zoals de Natuurschoonwet, een vergelijkbare vrijstelling voor landgoederen, ook iets vraagt van landgoedeigenaren.[27] Om in aanmerking te komen voor de vrijstelling, is het voorwaardelijk dat een agrariër 10% GBDA realiseert (uiteraard in aansluiting bij de landschappelijke en (hydro)ecologische kenmerken). Er is een herziening van deze verouderde belastingmaatregel nodig, maar deelname kan op vrijwillige basis.

Kennis- en actievraag

Onderzoek en herzie fiscale maatregelen, waaronder de fiscale maatregel 'Landbouwvrijstelling' ten behoeve van een directe koppeling met 10% GBDA.

Belonen versus behouden

In voorgaande punten ging het om aspecten die budget of duurzame financiering vragen. Tot slot een pleidooi om niet alles te vergoeden. GBDA heeft deels zijn (historische) functie verloren, waardoor GBDA op dit moment een marginale rol heeft in het landbouwsysteem. De ideaalste situatie is als (bestaande en nieuwe) GBDA die rol opnieuw kan vervullen, bijvoorbeeld als voederhaag, in een agroforestrysysteem of om te voorkomen dat mest uitspoelt naar het oppervlaktewater in de sloten. Om erosie in Zuid-Limburg tegen te gaan, is het belangrijk om de graften in ere te houden. Windhagen beschermen laagfruitbomen in het open Zeeuwse landschap etc.

Kennisvraag

Onderzoek wanneer een vergoeding voor GBDA niet nodig is. Dit is bijvoorbeeld het geval als de reden van aanplant van GBDA geen bovenwettelijk doel betreft of wanneer dit gezien mag worden als vanzelfsprekend en essentieel onderdeel van het landbouwsysteem.

4.1.3 Kansen en belemmeringen in huidige regelgeving

Planologische beperkingen (hokjesdenken)

Planologische beperkingen kunnen realisatie van GBDA belemmeren. In omgevingsplannen (voorheen bestemmingsplannen) heeft grond een (productieve) agrarische dan wel een (niet-productieve) natuurbestemming. Er bestaat vrijwel geen tussencategorie.[28] Hierdoor ontstaat het risico dat bij aanleg van landschapselementen deze niet langer als landbouw bestemd worden en ze in waarde afnemen. Ook neemt de ruimte voor derogatie en stikstofgebruik door aanleg van landschapselementen af, omdat het areaal productieve grond afneemt. Dit weerhoudt dikwijls agrariërs om landschapselementen aan te leggen.

Het hokjesdenken (natuur/niet natuur en productieve/niet-productieve grond) staat haaks op het stimuleren van nieuwe vormen van natuurinclusieve landbouw, waarin natuurwaarden en productief gebruik samengaan. Juist innovatieve boerenbedrijven die willen vergroenen, worden daarmee in hun ontwikkeling geremd.[29] Om de gewenste ontwikkelingen te faciliteren en te komen tot '50 tinten groen in het landelijk gebied' is ander planologisch instrumentarium nodig.[30]

Daarnaast zijn er andere planologische belemmeringen, zoals bescherming van open landschappen in relatie tot weidevogelbeheer, bescherming kenmerkende openheid, archeologische verwachtingswaarde en bacterievuur bufferzones[31], waardoor opgaande landschapselementen nu niet mogelijk zijn. Die planologische belemmeringen zijn niet altijd terecht. Het is nodig om de ruimte daarbinnen (ontwerpend en juridisch) te onderzoeken.

[27] De criteria binnen de Natuurschoonwetrangschikking vereisen o.a. openstelling voor publiek, 30% natuur, omzoming van landbouwpercelen op het landgoed. Zie ook: https://wetten.overheid.nl/BWBR0044265/2021-01-01

[28] Er bestaan categorieën voor bijvoorbeeld 'agrarische natuur' of 'verweving van functies' of 'agrarisch met waarden', maar deze zijn niet vrij in te vullen. Het type agrarische natuur moet voorkomen in de Catalogus Groenblauwe diensten. Nieuwe vormen van natuurinclusieve landbouw (bijvoorbeeld agroforestry of strokenteelt) die daarin niet zijn opgenomen, hebben dan nog steeds een agrarische bestemming.

[29] Zie ook: https://www.nrc.nl/nieuws/2024/02/12/boerenland-vergroenen-ho-ho-dat-gaat-zomaar-niet-a4189861

[30] Voor voedselbossen/boslandbouw is in 2022 wel een uitzondering gemaakt, zie ook: https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2022-29696-n1.html, artikel 7

[31] Hierbinnen is de aanplant van meidoorn verboden. https://www.nvwa.nl/onderwerpen/plantenziekten-en-plagen/bacterievuur/bufferzones

Kennis- en actievragen

1. Onderzoek hoe planologische beperkingen kunnen worden weggenomen. De planologische beperkingen zijn grotendeels bekend en behoeven geen aanvullend onderzoek. Het aandachtspunt is hoe de beperkingen kunnen worden weggenomen. Het gaat hier niet alleen om het maken van nieuw beleid, maar ook om ruimte creëren binnen bestaand beleid of onderzoeken onder welke condities soepeler omgegaan kan worden met bestaand beleid. Denk aan het aanwijzen van experimenteergebieden, die planologisch regelarm zijn en waar sturing plaatsvindt vanuit regionale regie op de gewenste koers en op doelen (in plaats van maatregelen).
2. Onderzoek hoe het instrumentarium van de Omgevingswet kan worden ingezet om beter aan te sluiten bij de ontwikkeling van GBDA. De gewenste koers voor realisatie van GBDA wordt gedefinieerd met behulp van een gebiedsgerichte en ontwerpende aanpak die tevens wordt ingezet om van te leren en ander planologisch instrumentarium te ontwikkelen. Het instrumentarium van de Omgevingswet biedt daarvoor kansen, bijvoorbeeld door hiervoor een omgevingsprogramma in te zetten.

Niet productieve grond vs productieve grond

Voor opgaande, houtige landschapselementen is er een instandhoudingsplicht (bestaande uit meld- en herplantplicht) in het kader van de omgevingswet. Het idee 'eenmaal aangeplant is voor altijd beschermd', houdt agrariërs tegen om houtige landschapselementen aan te planten. Daar komt bij dat de instandhoudingsplicht consequenties heeft voor de subsidiëring ervan. De EU stelt dat doorlopende vergoeding voor inkomstenderving dan niet mogelijk is, omdat de grond permanent niet-productief wordt.

Kennis- en actievragen

1. Onderzoek welke ruimte de EU biedt om de inkomstenderving bij houtige elementen te vergoeden. Volgens enkele geïnterviewden zou het hier gaan om een te strikte, onjuiste interpretatie van de regels.
2. Onderzoek hoe er meer ruimte geboden kan worden aan tussenvormen tussen productieve agrarische grond en niet-productieve natuurgrond.
3. Onderzoek of nieuw aan te leggen GBDA (ook opgaande houtige elementen) een andere (dan niet-productieve) status kan krijgen en deze zien als onderdeel van het landbouwsysteem. Dit betekent dat nieuw te realiseren GBDA in de toekomst niet beschermd is in het kader van de omgevingswet. In de Ooijpolder is instandhouding van heggen gekoppeld aan het beheercontract. Wanneer het contract niet verlengd wordt, heeft een agrariër geen instandhoudingsverplichting meer.
4. Voor de herplantplicht bestaan uitzonderingsmogelijkheden. Deze lijken echter niet tot nauwelijks bekend onder de geïnterviewden. Een actievraag is om de mogelijkheden die er nu al zijn beter onder de aandacht te brengen en daarmee de terughoudendheid voor nieuw aanplant te verminderen.

Pachtwet

Sinds 2017 werkt het Ministerie van LNV aan een herziening van de Pachtwet. Binnen de pachtwet zijn pachters goed beschermd en is het met name voor reguliere pacht en erfpacht moeilijk om tussentijds nieuwe voorwaarden te stellen aan duurzaamheid en vergroening, zoals de realisatie van 10% GBDA. Dit geldt ook voor landgoedeigenaren die grond uitgeven in erf- of reguliere pacht. Vaak gelden overeenkomsten voor ongeveer veertig jaar. Als pachtovereenkomsten vernieuwd moeten worden, is het voor overheden niet eenvoudig om voorwaarden te stellen in ruil voor een lagere pachtprijs, omdat dit uitgelegd wordt als ongeoorloofde staatssteun. Bij geliberaliseerde pachtovereenkomsten zijn er meer mogelijkheden en deze hebben ook een kortere looptijd.

Actievraag

Zet vaart achter de nieuwe Pachtwet. In de nieuwe Pachtwet wordt het makkelijker om voorwaarden te stellen aan verduurzaming, groenblauwe dooradering en om financiële vergoedingen te regelen. Het is van belang dat deze wet zo snel mogelijk wordt afgerond en in werking treedt.

4.1.4 Beoordelingskader

In het Aanvalsplan Landschap staan aanbevelingen voor een beoordelingskader GBDA. Deze zijn uitgewerkt en geconcretiseerd in Dekker et al. (2022). Maar er resteren vragen die verder uitgewerkt moeten worden. Deze gaan bijvoorbeeld over de definitiekwestie: wat telt mee en wat niet? Zijn innovatieve vormen van

landbouw, zoals agroforestry, gewasrotatie, strokenteelt of andere vormen van nuttig medegebruik voor GBDA of niet? Telt GBDA binnen de NNN mee of laten we dit buiten beschouwing?[32] En hoe zit dat met losse pakketten voor bloemrijk grasland of de wijze van registratie (reken je bijvoorbeeld het grondoppervlak of de boomkronen)?

Kwaliteit wordt door de geïnterviewden unaniem belangrijker gevonden dan kwantiteit. Het behoud en beheer van bestaand groen en blauw erfgoed met een lange historie zou bijvoorbeeld meer of ten minste zeker zoveel prioriteit moeten krijgen als de aanleg van nieuwe GBDA (zuinig zijn met wat we hebben en wat waarde heeft). Ook wordt ervoor gepleit aan te sluiten bij landschappelijke, cultuurhistorische en ecologische (hoofd)structuren, zoals beeksystemen en randen van landschapseenheden zoals essen e.d. en te zorgen voor aanleg en versterking van (ontbrekende of zwakke) schakels in ecologische netwerken. Tot slot gaat het om de kwaliteit van het plantmateriaal (inheems en autochtoon) en het beheer (cultuurhistorisch beheer of gericht op ecologische waarden).

Kennis- en actievragen

1. Ontwikkel een beoordelingskader en beoordelingsmethodiek. Er is vraag naar een goed beoordelingskader dat ruimte biedt aan een kwalitatieve beoordeling. Daarbij hoort een methodiek of cursus om het beoordelingskader te gebruiken. Het onderzoek hiernaar kan plaatsvinden in combinatie met een lerende aanpak, waarbij meteen in het veld getest wordt of een aanpak werkt en door methodieken te bestuderen die elders beproefd zijn. De inzet op kwaliteit zou zwaarder moeten wegen dan de inzet op kwantiteit. Dit vraagt een beoordelingskader waarin ruimte is voor een kwalitatieve benadering. Het gaat dan ook niet om een afvinklijst of een beoordeling op uitsluitend kwantitatief meetbare parameters. Een kwalitatieve benadering is ook mensenwerk. Het vraagt om mensen in het veld – betrokken burgers, agrarisch collectieven, medewerkers van waterschappen, TBO's etc. – die getraind worden om GBDA op een kwalitatieve wijze te beoordelen. Dit hangt ook nauw samen met monitoring.
2. Sluit aan bij bestaande beoordelingssystemen. Het aansluiting zoeken bij en incorporeren van bestaande (al dan niet regionale) kwalitatieve beoordelingssystemen en -methodieken heeft de voorkeur, mits gewaakt wordt voor te grote verschillen tussen regio's (zeer strenge versus soepele beoordelingskaders).

Wat gebeurt er al?

1. Het CLM (Centrum voor Landbouw en Milieu) is door LandschappenNL en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed gevraagd om te inventariseren wat te rekenen is tot GBDA en wat de belangrijke aspecten zijn om tot voldoende kwaliteit te komen (Dekker et al., 2022). Ook is opgenomen welke beheerpakketten van het ANLb tot GBDA gerekend mogen worden. In 'Groenblauwe dooradering nader gedefinieerd' (Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel (2023)), behorend bij het Aanvalsplan Landschap, zijn de definities verder uitgewerkt. De actievraag, het testen in het veld en op basis daarvan een beoordelingsmethodiek ontwikkelen en verbeteren, lijkt daarmee urgenter dan de kennisvraag.
2. Voor verschillende typen landschapselementen zijn beoordelingssystemen uitgewerkt, zoals voor heggen in Staley et al. (2023).

4.1.5 Organisatie

Zowel de kennis, ondersteuning als financiering van landschapsbeheer is versnipperd. Voor aanleg en beheer zijn er verschillende regelingen. Er wordt van agrariërs verwacht dat ze 'rondshoppen' bij verschillende regelingen en instanties om het hele pakket vergoed te krijgen. Als een grondeigenaar advies nodig heeft over gebiedseigen landschapselementen, autochtoon sortiment of (cultuurhistorisch en ecologisch) beheer kan dat vaak niet bij een en hetzelfde loket.

[32] In het Ontwerp NPLG wordt nadrukkelijk uitgegaan van 10% GBDA exclusief NNN.

Actievragen

1. Stroomlijn de organisatie rondom landschapsbeheer en GBDA in het bijzonder. Zorg voor duidelijke regionale of provinciale aanspreekpunten en zorg ook dat er een landelijk landschapsloket (en/of website) komt dat grondeigenaren informatie verschaft en verwijst naar de organisaties die hen verder kunnen helpen. Gebiedsregisseurs en/of provinciale of regionale teams die zich gaan inzetten voor de transitie van het landelijk gebied (en de realisatie van 10% GBDA) zouden van grote waarde zijn.
2. Maak (bestaande) organisaties verantwoordelijk en koppel hier budget aan. De realisatie van GBDA in een gebiedsgerichte aanpak (zie paragraaf 4.2) vraagt een eigenaar, een hoofdverantwoordelijke, die processen kan opstarten. Wie de verantwoordelijke partijen zijn, vraagt soms nadere uitwerking. In elke regio kan dat bovendien een andere partij zijn. Het is afhankelijk van de beschikbare kennis, capaciteit en slagkracht.
   Agrarische collectieven en landschaps(beheer)organisaties zijn mogelijk het eerst in beeld als regionaal of provinciaal aanspreekpunt. Hier is kennis en ervaring met GBDA aanwezig. Maar deze organisaties zijn doorgaans niet berekend op een toenemende hulpvraag. Organisaties rekenen maar een klein percentage van de vergoedingen die ze ontvangen uit het ANLb. Zo begroot Stichting Landschap Overijssel 15% van de totale vergoedingen als organisatiekosten, maar dat is krap en zet druk op de beschikbare capaciteit. Realistischer is 20% voor organisatie en kennisdeling, zeker als de hulpvraag toeneemt.
3. Zorg voor koppeling met andere programma's. De koppeling met het NPLG is al duidelijk gemaakt. Zorg ook dat dat gebeurt met andere programma's en opgaven, zoals de uitwerking van 'basiskwaliteit natuur', 'nationale parken', 'overgangsgebieden' etc. De koppeling met andere programma's heeft prioriteit volgens het oordeel van experts.

Wat gebeurt er al?

Het Brabants Landschap startte, in samenwerking met Van Gogh Nationaal Park (in oprichting)) en gefinancierd door ministerie van LNV, een pilot ten behoeve van de realisatie van 10% GBDA. Hoofddoel is de ontwikkeling van een overdraagbare systematiek en een verleidelijk arrangement of verdienmodel voor boeren en grondeigenaren. Deze pilot moet o.a. resulteren in een opzet voor een nieuwe governancestructuur die nodig is om 10% groenblauwe dooradering te realiseren en te borgen. Hoewel dit nog niet direct leidt tot één loket (nationaal of een loket per provincie), geeft het mogelijk wel inzicht in een succesvolle aanpak. Vanwege de grote behoefte lijkt het raadzaam de resultaten niet af te wachten en te starten met de uitwerking van de organisatie rondom landschapsbeheer en GBDA in andere regio's.

4.1.6 Registratie en monitoring

In het verlengde van de kennis- en actievragen in paragraaf 4.1.4 hoort bij beoordeling ook een goede vorm van registratie en monitoring. Wanneer duidelijk(er) is wat meetelt bij GBDA en wat niet, is de wijze van registratie en monitoring een volgende onderzoeksvraag.

Kennis- en actievragen

1. Zet in op alle drie niveaus van monitoring. Er is nog geen goed registratie- en monitoringssysteem om GBDA te monitoren (zowel kwantitatief als kwalitatief). Dit vraagt verdere uitwerking. Er zijn drie niveaus van monitoring: (1) kwantiteit, (2) de kwaliteit, waaronder ook de connectiviteit en (3) de effecten/daadwerkelijke impact.[33] De eerste vraagt uitwerking als het gaat om maatvoering en categorisatie, maar de echte onderzoeksvragen zitten bij 2 en 3.
   Vragen die bij de uitwerking van belang zijn, zijn bijvoorbeeld: 'Welke (kwalitatieve) informatie wordt opgenomen bij de registratie van GBDA?'[34]; 'Hoe wordt die informatie eenduidig geregistreerd (bijv. maatvoering, categorisatie etc.)?'; 'Hoe monitor je kwaliteit (consistent)?'; 'Is de monitioringsmethodiek uitvoerbaar door vrijwilligers?'; 'In welke mate kun je gebruik maken van andere inventarisaties en databronnen?'; 'Hoe registreer je veranderingen in de tijd?'; 'Welke monitoringsfrequentie is zinvol en haalbaar?'
2. Onderzoek hoe moeilijk te monitoren landschapselementen beter gemonitord kunnen worden. Verschillende typen GBDA werden expliciet benoemd in de interviews omdat daar – als het gaat om registratie en (kwalitatieve) monitoring – meer kennis nodig is. Bij de werksessie kreeg dit punt hoge prioriteit toebedeeld. Het gaat bijvoorbeeld over kruidenrijk grasland. De mate van kruidenrijkheid is lastig te bepalen. Twintig jaar oud, onbemest grasland heeft een hogere biodiversteitswaarde dan een net met chichorei of klaver ingezaaid land. Ook groenblauwe zones, zoals rietzones langs oevers zijn lastig te registreren, in ieder geval op basis van satellietbeelden. Datzelfde geldt voor ecologisch slootschonen. Over de (beheer)kwaliteit van de verschillende typen heggen (scheer-, knip- of struweelheg) is ook aanvullende kennis nodig.
3. Breng data, kennis en capaciteit samen voor landsdekkende, kwalitatieve monitoring. Om kwaliteit goed en landsdekkend in beeld te krijgen, is samenwerking nodig tussen allerlei organisaties: provincies, agrarische collectieven, waterschappen, landschaps- en terreinbeherende organisaties. Als basiskwaliteit natuur en basiskwaliteit landschap de uitgangspunten zijn, dan is per gebied duidelijk naar welke soorten en wat voor type landschap wordt gestreefd. De provincie voert regelmatig ecologische beleidsmonitoring uit, die systemen zijn er al. Waterschappen moeten het veld in om te schouwen. Koppel de kennis en inzet.
4. Onderzoek de mogelijkheden van historische monitoring. Op basis van recente historische data, bijvoorbeeld de jaarlijkse luchtfoto's (beschikbaar vanaf 2006) is het mogelijk om GBDA te inventariseren en te monitoren. Hiermee wordt inzicht verkregen in recente ontwikkelingen en langetermijntrends.
5. Soortwaarnemingen uit de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF) geven mogelijk inzicht in de impact van GBDA op biodiversiteit of kunnen de basis vormen voor een biodiversiteitshotspotskaart. De vraag is echter of de NDFF voldoende waarnemingen in het landelijk gebied bevat voor deze doeleinden. Dit kan onderzocht worden.

[33] Deze drie niveaus worden ook benoemd in Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel (2024).

[34] Dit moet genoeg zijn om goed te kunnen monitoren, is - waar mogelijk - afkomstig van inventarisaties die ook voor andere doeleinden (moeten) worden bijgehouden (denk aan kritische prestatie indicatoren, schouwen van waterschappen, natuurtellingen etc.) en zou eenvoudig en eenduidig bij te houden moeten zijn. Wanneer te veel informatie moet worden bijgehouden, worden de administratieve lasten te hoog, waardoor de functionaliteit afneemt.

Wat gebeurt er al?

1. In de Monitor Landschap[35] zijn indicatoren opgenomen voor opgaand groen en historische lijnelementen. Veranderingen in de tijd (toe- of afname) worden weergegeven per 500 x 500 m gridcel. Dit geeft enige informatie, maar de resolutie is te laag om echt inzicht te geven. Bovendien zijn solitaire bomen en korte landschapselementen niet opgenomen.
2. In het Boomregister[36] zijn bomen zowel binnen als buiten de bebouwde kom geregistreerd. De data worden ingewonnen met behulp van satellietdata en worden ten minste viermaal per jaar bijgewerkt. Geregistreerd zijn de omvang en de hoogte van de boomkronen.
3. Uit de Open-Datacoöperatie Landschapselementen is het Landschapselementenregister (LASREG)[37] voortgekomen. Dit is een register dat nog in ontwikkeling is en waarin o.a. de data uit het Boomregister zijn opgenomen. De registratie en monitoring ligt voor een groot deel bij vrijwilligers, die hiervoor de inventarisatieapp kunnen inzetten. Op dit moment is het systeem operationeel, maar vraagt het duurzaam beheer ervan nog verdere uitwerking.
4. BZK en het Kadaster werken aan opname van ontbrekende landschapselementen in de Grootschalige Basisregistratie.[38]
5. Het Meetnet Agrarisch Cultuurlandschap[39] wordt vooral bijgehouden door vrijwilligers, maar slechts voor een beperkt aantal plekken. Dat zou uitgebreid kunnen worden.
6. BOOM (Beheer en Onderhoud op Maat)[40] is wat ouder, maar wordt nog steeds in een aantal gebieden gebruikt.
7. In 2018 is een verkenning uitgevoerd over monitoring van landschap (Koomen et al., 2018). Deze is op veel punten nog actueel. Deze verkenning vormde de basis voor de huidige Monitor Landschap, maar de Monitor Landschap bevat maar een selectie van de voorgestelde monitoringsindicatoren, namelijk die indicatoren waarvoor data beschikbaar waren of relatief eenvoudig konden worden geëxtraheerd. De overige indicatoren zijn nodig om de monitor breder inzetbaar te maken.
8. In het kader van het GLB wordt nu gewerkt aan een registratiesysteem voor landschapselementen in het agrarisch landschap. Meerdere geïnterviewden gaven hierover aan dat een monitoringssysteem zich niet zou moeten beperken tot het (agrarisch) landelijk gebied. Ook gronden van bijvoorbeeld waterschappen, natuurgebieden en de bebouwde kom (stedelijk gebied) zouden hierin moeten worden opgenomen. Pas dan geeft een monitoringssysteem inzicht in het totale netwerk en de kwetsbare onderdelen die hierin voorkomen. Probeer tot een uniform systeem te komen voor alle landschapselementen.

[35] https://www.monitorlandschap.nl/
[36] https://boomregister.nl/
[37] Landschapselementenregister (arcgis.com).
[38] https://www.geobasisregistraties.nl/basisregistraties/grootschalige-topografie
[39] http://www.landschapsobservatorium.nl/Meetnet-Agrarisch-Cultuurlandschap/
[40] https://www.boomapp.nl/

4.1.7 Inzetten overheidsgronden voor GBDA

Het inzetten van overheidsgronden voor GBDA is een eerste stap in de verwezenlijking van 10% GBDA. De Ministeries van LNV en BZK vroegen recent aan Staatbosbeheer (SBB) en het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) te onderzoeken hoe GBDA op rijksgronden in hun beheer kan worden gestimuleerd. Terreinen van ProRail, ministerie van Defensie en Rijkswaterstaat worden ook in beschouwing genomen in deze verkenning.

Beide rijksuitvoeringsorganisaties zijn een verkenning gestart. Zij zouden echter meer kunnen doen wanneer opdrachten rijksbreed worden afgestemd en door alle departementen wordt gedragen. De verschillende opdrachten die departementen verstrekken, belemmeren elkaar soms. Zo heeft het RVB naast de opdracht tot stimuleren van GBDA rijksgronden, ook opdracht van het Ministerie van Financiën om een bepaald bedrag aan pachtinkomsten te genereren. Dit bijt elkaar, want het volgt dat vrijkomende pachtgronden voor een hoge prijs worden aangeboden, wat een zo hoog mogelijk agrarische productie stimuleert en geen ruimte overlaat voor GBDA.

Het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat heeft RWS de opdracht gegeven om bij nieuwe groencontracten alleen beheer uit te voeren zodra de veiligheid in het geding komt of bij bedreiging van doelsoort leefgebieden. Dit heet basis kwaliteitsniveau. Voor nieuw te realiseren GBDA is er dan geen geld voor beheer.

Actievragen

1. Stem opdrachten aan rijksuitvoeringsorganisaties (RUO's) af met alle relevante departementen en zorg voor een eenduidig doel. Zorg dat de huidige opdracht GBDA op rijksgronden wordt uitgebreid naar alle vastgoedbeherende RUO's.
2. Vervaardig een kaart van alle beschikbare rijksgronden en onderzoek kansen voor (robuuste) GBDA. Het gaat dan om geliberaliseerde pachtgronden van het RVB, gronden van Defensie, faunapassages van Rijkswaterstaat, gronden van Staatsbosbeheer en gronden van ProRail. Dit geeft een basis om uit te werken waar verbindingsmogelijkheden en knelpunten zijn. Als daar de gronden van Natuurmonumenten, LandschappenNL, de provincies en wellicht gronden met NSW-status aan toegevoegd worden, kunnen nog meer kansen worden verzilverd om het groenblauwe netwerk te versterken.
3. Verken mogelijkheden om bedrijven met staatsdeelneming (TenneT, Schiphol, Havenbedrijf Rotterdam, COVRA) een GBDA opgave te geven.

Wat gebeurt er al?

De opdracht van LNV en BZK aan rijksuitvoeringsorganisaties is opgepakt en er is gewerkt aan een kaart met rijksgronden en andere overheden. In vijf casusgebieden wordt verder onderzocht hoe de samenwerkende RUO's vervolg kunnen geven aan de realisatie van (robuuste) GBDA.

4.2 Onderzoeks- en actieprogramma voor gebiedsgerichte aanpak

(Doelgroep: gebiedsregisseurs, gemeenten, provincies, agrarische collectieven, landschapsbeheersorganisaties)

Conclusies in literatuur en de geïnterviewde experts zijn eensluidend over het belang van een gebiedsgerichte aanpak. GBDA wordt weliswaar gerealiseerd bij een individuele grondeigenaar (lokaal schaalniveau), maar dat gebeurt altijd in samenhang met het water- en bodemsysteem en met aanwezige groenblauwe dooraderingen van het (boven) regionale schaalniveau). Om vanuit het grotere geheel en samen met andere grondeigenaren de GBDA-opgaven en de potenties te bezien, is kennis, ontwerp- en organisatiekracht nodig. Veel van wat nodig is voor een goede aanpak is beschreven in de handreiking 'Groenblauwe dooradering. Naar verweven landbouw en natuur' (Ministerie BZK, 2024).[41] In dit onderzoeksprogramma benoemen we de kennis- en actievragen die nadere uitwerking behoeven.

4.2.1 Gebiedsgerichte aanpak

De Nederlandse landschappen kennen een grote diversiteit, dankzij verschillen in water- en bodemsysteem en cultuurhistorische verschillen. Elk landschap heeft een eigen geschiedenis, kenmerken, landschapsecologisch systeem en ook een gebiedseigen GBDA-typologie en sortiment. Denk aan het fijnmazige stelsel van sloten, pestbosjes en rijen knotwilgen in een veenweidelandschap of aan de geriefhoutbosjes, met houtsingels omzoomde hooilanden en met houtwallen begrensde akkers in het kampenlandschap op de zandgronden.

De begrenzing van zo'n landschap komt zelden een-op-een overeen met bestuurlijke begrenzing van gemeenten of provincies. Voor (bestuurs)grensoverschrijdende landschappen vraagt dat een nauwe samenwerking met buurprovincies en gemeenten.

Kennis- en actievragen

1. Maak een gebiedsindeling die gebaseerd is op het regionale water- en bodemsysteem, de regionale cultuurhistorie en gebiedsidentiteit en daarmee op logische landschappelijke eenheden. Deze gebiedsindeling is een startpunt voor een succesvolle gebiedsgerichte aanpak, maar bestaat nog niet. Ook voor de gebiedsgerichte aanpak in het NPLG is een landschappelijke indeling een waardevolle toevoeging. Het betekent niet dat huidige samenwerkingsverbanden moeten worden opgeschort, maar suggereert wel dat voor bepaalde onderdelen, zoals een gebiedsbiografie, LESA of het verspreiden van kennis over gebiedseigen GBDA, de landschappelijke eenheden als vertrekpunt gelden. Rijksuitvoeringsorganisaties als de RCE en SBB kunnen 'de gebiedsindelingkaart) maken zodra zij daartoe opdracht krijgen. De (hydro)ecologische en landschaps- en cultuurhistorische kenmerken en structuren worden als basis genomen. Een deelvraag hierbij is: wat is de ideale gebiedsgrootte en wat zijn logische begrenzingen? Idealiter gebeurt dit samen met provinciale landschaps(beheer)organisaties, om zo optimaal te profiteren van de regionale gebiedskennis.
2. Karteer het nationale ecologische netwerk met (huidige en toekomstige) biodiversiteitshotspots en knelpunten daarin. In feite is dit een landschapsecologische systeemanalyse (LESA) op nationale schaal. Hieruit moet blijken waar nieuwe GBDA de grootste biodiversiteitswinst kan bewerkstelligen. Is dat waar de biodiversiteit al hoog ligt, juist in 'gemiddelde' gebieden of alleen in nabijheid van beschermede natuurgebieden?
   Het studiewerk verricht voor de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), dat sinds 2014 is overgegaan in de NNN, is daarbij goed bruikbaar. Met name de robuuste verbindingszones die in 2000 in de Nota 'Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur' zijn gelanceerd, zijn slechts ten dele uitgevoerd. Hier liggen kansen voor versterking van het ecologische netwerk, die daarom prioriteit mogen krijgen. In het NPLG zijn daarnaast de overgangsgebieden rondom stikstofgevoelige natuur benoemd als prioritaire gebieden voor GBDA. Ook de nationale parken (nieuwe stijl) verdienen extra aandacht en daarnaast de grotere

[41] https://www.mooinederland.nu/longread/groenblauwe-dooradering-naar-verweven-landbouw-en-natuur

landschappelijke structuren (zoals stuwwallen, rivieren en beekdalen) vanwege hun rol in het verbinden van natuurgebieden.

4.2.2 Organisatiestructuur

Voor een gebiedsgerichte aanpak is een goede organisatiestructuur onontbeerlijk. In paragraaf 4.1.5 is een aanzet gegeven om te beschrijven wat daarvoor nodig is. Hier wordt dieper ingegaan op wat er nodig is om tot uitvoering te komen.

Actievragen

1. Zet een robuuste regionale uitvoeringsorganisatie op. Paragraaf 4.1.5 benoemde een 'eigenaar' of 'hoofdverantwoordelijke' die aan zet is om processen te organiseren. Om tot uitvoering te komen, is het nodig hier een uitvoeringsorganisatie aan te koppelen, die slagkracht heeft om bijvoorbeeld gronden te kopen of contracten aan te gaan met agrariërs. Experts geven dit actiepunt prioriteit. Redenen voor een zwaardere inzet op een regionale uitvoeringsorganisatie is dat het aantal hulpvragen rondom dit thema toeneemt, meerdere partijen een taak of rol hebben rondom dit thema en dat voor een deel van de maatregelen rondom GBDA ook inzet van grond belangrijk is. Hoe dit precies zou kunnen werken, vraagt uitwerking. Het ligt voor de hand dat bij zo'n uitvoeringsorganisatie meer taken rondom 'transitie landelijk gebied' neergelegd kunnen worden dan 'enkel' GBDA.
   Mits toegerust met voldoende slagkracht en capaciteit kan een regionaal of lokaal georiënteerde uitvoeringsorganisatie (via gemeente of agrarisch collectief) de voorkeur hebben. Men weet immers goed wat er speelt, kan snel inspelen op kansen en opgaven die zich voordoen (bijvoorbeeld als grond te koop komt) of als gesignaleerd wordt dat er ergens sprake is van ondermijning. Bij GBDA gaat het over lijnvormige verbindingen en dus over een groot aantal grondeigenaren. Het kan dan erg helpen als men goed bekend is.
2. Benut de brugfunctie van het gebiedsniveau om te schakelen tussen top-down en bottom-up. Het gebiedsniveau is bij uitstek geschikt om een brugfunctie te vervullen tussen wat er lokaal gebeurt en de nationale doelen die men nastreeft. Het belang van cocreatie-processen wordt benadrukt, omdat de aanleg en het beheer van GBDA in samenspraak en ontwikkeling met lokale partijen dient te gebeuren. Hierbij zijn nieuwe inzichten belangrijk over hoe men in cocreatie plannen maakt en beheer monitort. Ook dit vergt een lerende aanpak.

Wat gebeurt er al?

De uitwerking van GBDA start uiteraard niet vanuit het niets, er is al ervaring opgebouwd. Agrarische collectieven en landschapsbeheerorganisaties opereren op verschillende niveaus. Een aantal heeft een dusdanige slagkracht en professionalisering doorgemaakt dat zij goed in staat zijn om de uitvoering te coördineren. Bij andere collectieven is dat (nog) niet het geval. BoerenNatuur voerde onderzoek uit naar de mate waarin collectieven voorbereid zijn op een breder takenpakket (Dik et al., 2020).
Provinciale landschaps(beheer)organisaties dragen vaak de zorg voor uitvoering van de Catalogus Groenblauwe Diensten en hebben daar goede ervaring en vaak ook heel werkbare methodieken voor ontwikkeld die mogelijk model kunnen staan voor de uitwerking in andere regio's.[42] Daarnaast zijn gemeenten, zeker daar waar landschap en GBDA reeds langer op de agenda staan, soms ook betrokken bij de uitvoering van GBDA.[43] Voor specifieke deelgebieden, zoals landgoederen, zal de coördinatie het best via de eigen organisatie verlopen.[44] Tot slot zijn er verschillende burgercollectieven die – omdat ze doorgaans op vrijwillige basis zijn georganiseerd – misschien niet de slagkracht hebben om aanspreekpunt voor de uitvoering te zijn, maar zeker wel een rol kunnen hebben in het koppelen van de ambities aan concrete locaties.[45]

[42] Goede voorbeelden zijn de Groenblauwe Diensten van Overijssel (SGBO), die is ondergebracht bij Landschap Overijssel, en de Stimuleringsregeling Landschap (Stila) van de provincie Noord-Brabant, die is ondergebracht bij Brabants Landschap.
[43] De gemeente Leudal en twee andere gemeenten zijn bezig met het opzetten van een uitvoeringsorganisatie. Mogelijk kan deze constructie als voorbeeld dienen.
[44] Dit geldt vooral voor grote landgoederen, zoals Landgoed Twickel in Delden.
[45] Een goed voorbeeld is Stichting Landschapsnetwerk Brummen (LNB).

Wat gebeurt er al?

In het kader van de transitie landelijk gebied en de realisatie van 10% GBDA zullen meer kennis en capaciteit gevraagd worden en dus ook meer budget voor de uitvoering. Per provincie of regio zal een (gebiedsgerichte) analyse gemaakt moeten worden wie waarvoor verantwoordelijk is en hoe men zich (gezamenlijk) kan voorbereiden op een grotere hulpvraag. Een aandachtspunt is dat in een aantal provincies de stichting voor vrijwillige landschapsbeheer niet meer actief is. In Limburg is de stichting 'Instandhouding Kleine Landschapselementen' in 2021 opgeheven, in Zuid-Holland beëindigde Stichting Landschapsbeheer Zuid-Holland haar werkzaamheden in 2013 nadat de provincie stopte met structurele financiering. De taken van deze stichtingen zijn deels overgenomen door de provinciale landschappen, maar de structurele kennis en capaciteit zijn verminderd.

4.2.3 Gebiedsanalyse en (ontwerpend) onderzoek

Het bestaande landschap, inclusief de natuurgebieden met doelsoorten en het aanwezige netwerk van dooraderingen, vormt de basis voor 10% GBDA. Omdat de basis bepalend is, is een stevige landschapshistorische en -ecologische analyse een belangrijk startpunt. In aanvulling op de nationale kaarten en analyses is een fijnmazigere gebiedsanalyse nodig en een gezamenlijk verhaal om gericht aan de slag te gaan. Een landschapsecologische analyse (LESA) en een landschapsbiografie van elke regio zijn hiervoor goede instrumenten. Daarnaast is het nodig om andere opgaven voor gebieden in kaart te brengen, om te onderzoeken waar koppelkansen liggen. Denk hierbij aan recreatie, waterberging, stikstof- en nutriëntenbelasting en verkeersveiligheid. Ook kan met ontwerpend onderzoek onderzocht worden hoe nieuwe typen GBDA een plek en functie kunnen krijgen in het bestaande landschap.

Kennis- en actievragen

1. Laat gebiedsanalyses, LESA's en landschapsbiografieën opstellen op gebiedsniveau. Betrek hierbij de lokale opgaven in breedst mogelijk zin. Vanuit het Transitiefonds kan mogelijk budget beschikbaar komen om dergelijke analyses en onderzoeken te laten uitvoeren.
2. Onderzoek prioriteiten gebiedsgericht. Bij oneindig budget voor GBDA is prioriteiten stellen niet noodzakelijk. Ook weinig biodiverse landschappen hebben baat bij een verhoogd percentage GBDA, dat draagt immers bij aan het op peil brengen van 'basiskwaliteit natuur'. In realiteit is het budget niet onbeperkt, waardoor het nodig is te kiezen waar we (eerst) investeren en waar op latere termijn. Dat betekent dat in de gebiedsgerichte aanpak gedefinieerd wordt waar de prioriteiten liggen. In paragraaf 4.2.1 werden enkele prioritaire gebieden genoemd die vanuit versterking van het landschapsecologisch systeem en connectiviteit van belang zijn. Het behoud van groen erfgoed is tevens een prioriteit (zie ook paragraaf 4.2.4). Stads- en dorpsranden verdienen aandacht, voor ecologische verbindingen tussen bebouwd en niet-bebouwd gebied en vanwege hun recreatieve functie. Op gebiedsniveau zijn andere prioriteiten denkbaar, gekoppeld aan specifieke opgaven. Dit is maatwerk en kan niet op nationale schaal worden uitgewerkt.[46]
3. Onderzoek kansen voor innovatieve invulling van GBDA en zet daar ontwerpend onderzoek voor in. We missen kansen als we voor nieuwe GBDA uitsluitend kijken naar de historische of huidige situatie. Wanneer GBDA opnieuw een functie krijgt in het landbouwsysteem, is deze duurzamer geborgd dan wanneer deze (uitsluitend) afhankelijk is van subsidies. Dat betekent ook dat er ruimte moet zijn voor 'nieuwe' typen GBDA. Denk aan agroforestry, het werken met voedselhagen, strokenteelt met diverse gewassen (waaronder groene braak) etc. Hieruit volgt dat belemmerende regelgeving (zie paragraaf 4.1.3) niet op voorhand ontwikkelingen moeten tegenhouden, maar dat gebiedsspecifiek en ontwerpend onderzocht wordt of – en zo ja hoe – het wel kan, in aansluiting bij het bestaande landschap. Ontwerpend onderzoek gaat hand in hand met de wetenschap, vindt plaats op verschillende schaalniveaus en tijdsperspectieven. Er kunnen meerdere scenario's en perspectieven worden uitgewerkt. Het kan daarbij een belangrijke rol spelen in gebiedsprocessen om gezamenlijk tot een nieuw verhaal te komen of nieuwe vormen van samenwerken te ontwikkelen.

[46] In de 'Handreiking voor de gebiedsprogramma's NPLG' is voor een vijftal overgangszones uitgewerkt hoe GBDA een logische plek kan krijgen in het landschap. Deze zijn illustratief. Veel specifieker kan een uitwerking op nationale schaal niet worden.

Wat gebeurt er al?

1. In de 'Handreiking voor de gebiedsprogramma's NPLG' worden instrumenten als LESA's en landschapsbiografieën benoemd. Het hoeft uiteraard niet dubbel te gebeuren. Als het goed is, wordt in deze instrumenten vanuit een integrale blik naar de ontwikkelingen en opgaven gekeken. Het is aan te raden om expliciet in een opdracht voor deze instrumenten en onderzoeken mee te geven dat deze (ook) handvatten moeten geven voor omgang met en kansen voor GBDA.
2. Er hebben verschillende ontwerpende onderzoeken plaatsgevonden, onder meer in open landschappen en potentieel weidevogelgebied van de noordelijke provincies en de open landschappen van de Noordoostpolder, naar mogelijkheden om, binnen het landschappelijk en cultuurhistorisch kader, opgaande landschapselementen toe te passen.

4.2.4 Ecologie en erfgoed als verbinding

In het verlengde van paragraaf 4.2.3 ligt de omgang met erfgoed en het landschapsecologische systeem en de kansen die dat biedt. Ecologie en erfgoed zijn nauw verwant. Het landschapsecologisch systeem wordt gevormd door het water- en bodemsysteem in een gebied. De mens reageerde op die natuurlijke omstandigheden en veranderde daarmee het landschap, maar steeds in aansluiting bij het natuurlijke systeem. Al in de prehistorie nam de biodiversiteit toe door menselijk ingrijpen, doordat er landschappelijke variatie werd gecreëerd: de mens als stimulator van biodiversiteit. Pas in de laatste 150 jaar zijn op grote schaal keuzes gemaakt waardoor we verder van dat (half)natuurlijke systeem af zijn komen te staan en waarmee we dat systeem ook tegenwerken. Relatief recent erfgoed levert daardoor soms een spanningsveld op met het streven naar ecologisch herstel, maar over het algemeen gaan ecologie en erfgoed heel goed samen op. Daarom is het belangrijk om ecologie en erfgoed in samenhang te beschouwen en de landschappelijke structuurdragers die hieruit voortkomen te benutten voor een groen netwerk.

Complexe relaties, gradiënten en overgangsgebieden
Versterking van landschappelijke diversiteit en gradiënten zijn sleutelfactoren voor een hogere biodiversiteit. De afgelopen vijftig jaar zijn landschappen genivelleerd. Kleinschalige landschappen zijn – onder andere door verwijdering van GBDA – middenschaal geworden. Grootschalige landschappen zijn deels beplant met bos en daardoor ook middenschaal geworden. Als gevolg daarvan hebben soorten van de open landschappen, zoals weidevogels en akkervogels, het moeilijk. Datzelfde geldt voor de soorten die gedijen in de kleinschalige landschappen. Soorten van de middenschaal doen het goed. Hoe meer landschappelijke diversiteit, hoe hoger de biodiversiteit. Daarbij dient zorgvuldig gekeken te worden naar de historisch gegroeide identiteit van landschappen: zeeklei- en veenlandschappen zijn vanouds opener dan bijvoorbeeld zandlandschappen.

GBDA gaat vaak over lijnelementen, maar ook nodig zijn overgangen en gradiënten van nat naar droog, van open naar gesloten gebieden en de complexe relaties daartussen. Omdat we in Nederland zo'n sterke scheiding hebben gemaakt tussen landbouw en natuur, landschappen hebben genivelleerd en vaak een sterke scheiding hebben tussen open en gesloten en natte en droge landschappen, is het van belang om nieuwe kansen voor verweving van beide functies te creëren en vanuit gebiedsniveau te kijken hoe gradiënten en overgangen hersteld kunnen worden en wat daarin de rol kan zijn van GBDA. Generieke oplossingen zijn er niet. Het water- en bodemsysteem en de landschapshistorie geven richting aan wat waar nodig is.

Actievraag

Benut ecologen en stel LESA's op. Ecologen zijn gewend om te denken in complexe ecologische relaties, gradiënten en overgangsgebieden. In een LESA zullen deze ook in beeld gebracht worden. Het is daarnaast goed om ecologen te betrekken in de gebiedsgerichte aanpak om te helpen bij een vertaling naar de praktijk.

Historische referenties
Het gaat niet alleen om diversiteit in landschappen en condities, maar ook om diversiteit in tijdlagen. Elke ontwikkelingsfase van het landschap, van heel natuurlijk tot heel cultuurrijk, kende een eigen biodiversiteit. Omdat vanaf 1850-1900 kaarten beschikbaar zijn, wordt dat vaak als het landschap 'van vroeger' verondersteld, maar dat was maar voor een beperkte periode. Middeleeuwse en 17e-eeuwse landschappen hadden vaak een hogere biodiversiteit dan het landschap van rond 1900. We moeten daarom van gevarieerde historische referentiebeelden uitgaan, die tezamen optimale landschappelijke variatie en biodiversiteit opleveren. Het 19e-eeuwse coulissenlandschap past op de ene plek goed, maar een middeleeuwse open bosweide of een grootschalig ontworpen 20e-eeuws landschap past ergens anders beter. Tezamen laten de tijdlagen de biografie van het Nederlandse landschap zien en bewaren dit voor de generaties van de toekomst.

Kennisvraag

Stel een handleiding op over het benutten van historische referenties. De kennis over historische diepte, die verder teruggaat dan de kaart van 1900, en over cultuurhistorisch beheer is bekend bij historisch geografen en de erfgoedwereld, maar beperkt bekend bij beheerders, beleidsmakers en ontwerpers. Er is een slag te slaan met het overbrengen van deze kennis, bijvoorbeeld door de vervaardiging van historische referentiebeelden voor verschillende perioden. Dit zou kunnen door voor verschillende landschappen een handreiking op te stellen.

Wat gebeurt er al?

De systematiek uit 'Met het verleden vooruit'[47], opgesteld door Peter Hermens en Dennis Worst voor Friesland, is een goed voorbeeld voor hoe een handreiking eruit kan zien. Het is mogelijk te gedetailleerd en op te kleine schaal uitgewerkt om dit voor heel Nederland te doen, maar op een schetsmatigere manier is dit ook te doen voor grotere regio's. De methodiek is gebaseerd op een benadering waarbij eerst gekeken wordt naar de landschappelijke hoofdstructuren. Vanuit tijddiepte en diversiteit is gekeken naar welke historische referentiebeelden functioneel kunnen zijn bij de uitdagingen van de toekomst.

Landschappelijke structuurdragers
Herstel en intensivering van de grotere landschappelijke structuurdragers (denk aan rivieren en hun uiterwaarden, beekdalen, stuwwallen, duingordels, lössplateaus, komgebieden, maar ook landgoederen(zones), dijken, kanalen etc.) kunnen de grootste meerwaarde leveren voor de GBDA-doelstelling. Die verbindingen in het landschap waren historisch belangrijk voor de uitwisseling voor diersoorten, zoals vogels, vlinders, libellen of andere insecten. Herstel van die grotere landschappelijke structuren en patronen speelt een belangrijke rol bij verbinding van natuurgebieden, mits we goed begrijpen wat we waar op welke plek moeten doen en in welke omvang.

Herstel van de landschappelijke structuren vraagt om maken van lastige keuzes. Veel landschappelijke structuren zijn gerelateerd aan het water- en bodemsysteem, wat betekent dat herstel van het watersysteem onderdeel van de opgave moet zijn. Op de hoge zandgronden betekent dat bijvoorbeeld water zo lang mogelijk moeten vasthouden en ook de infiltratiegebieden meenemen. In kustgebieden kunnen vroegere overgangen en verbindingen tussen zandbeken, veenstromen en getijdegeulen hersteld worden om zo gradiënten van zoet naar zout te bewerkstelligen, met voordelen voor onder meer vispopulaties. Belangrijk is tevens om bij blauwe dooradering vroeger aanwezige wetlands te benutten, zoals broekgebieden, beekdalen, komgebieden en kwelderbekkens, wat ook goede kansen biedt voor waterberging in het winterhalfjaar ten behoeve van verdroging in het zomerhalfjaar. Dit soort maatregelen versterkt de landschappelijke identiteit en kunnen goed gekoppeld worden aan de opgave voor GBDA.

Kennis- en actievragen

Het bij elkaar brengen van de kennis van ecologen en landschapshistorici betekent een grote meerwaarde. Het is opvallend dat ecologen en landschapshistorici/historisch geografen spreken over

[47] https://methetverledenvooruit.nl/

landschappelijke (hoofd)structuren, maar dat er net andere focus is. Bij ecologen ligt de focus op de systeemwerking en op de verbindende rol van structuurdragers, bij historici meer op de fysieke vorm en op het leesbaar houden van het landschap. Beide zijn relevant en hebben met elkaar te maken.

Wat gebeurt er al?

De Rijksdienst van het Cultureel Erfgoed heeft een kaart gemaakt van Nederland, verdeeld in 78 gebieden, Panorama Landschap.[48] Voor elk van die gebieden is een tabel opgesteld met de belangrijkste (cultuurhistorische) structuurdragers. Het aanvullen van deze kaart met landschapsecologische systemen zou een nog waardevoller kennisdocument opleveren. Hiervoor ligt een samenwerking met Staatsbosbeheer voor de hand.

Zuinig zijn op groen erfgoed

De focus ligt op nieuw te realiseren GBDA, maar dat gaat voorbij aan groene erfgoed dat we al hebben. Het deel van de landschapselementen met erfgoedwaarde, GBDA van een zekere ouderdom en met autochtoon plantmateriaal, moeten we eerst benutten en herstellen. Dat gebeurt in de praktijk lang niet altijd. Het aandeel landschapselementen met sterke erfgoedwaarde wordt door experts ingeschat op 2-4% van het totaalaantal landschapselementen, variërend naar landschapstype. Deze elementen zijn bijzonder de moeite waard en hebben een hoge biodiversiteitswaarde.[49] Groen erfgoed zou daarom prioriteit moeten krijgen

Kennis- en actievragen

1. Ontwikkel kennis en methodieken voor de omgang met groen erfgoed. Monumentenzorg is ontstaan in de jaren zeventig van de twintigste eeuw en heeft zich als vakgebied sterk ontwikkeld. Voor (de omgang met) groen erfgoed is er een enorme achterstand. Het is belangrijk dat we ook hier meer aandacht voor krijgen.
2. Onderzoek de waarde van groen erfgoed en benut die kennis. Het (productief) benutten van GBDA en het zoeken naar nieuwe mogelijkheden om GBDA te gebruiken in het landbouwsysteem biedt kansen, maar bij groen erfgoed moeten we daar terughoudend in zijn. Verkeerd gebruik (en beheer) kan schadelijk zijn. Groen erfgoed hoeft niet economisch rendabel te zijn, maar vertegenwoordigt als kennisbron een intrinsieke waarde waar we zorgvuldig mee om gaan. Een kennisvraag is daarom ook de verdere inventarisatie en kartering van cultuurhistorisch waardevolle GBDA en 'landschapselement-ruïnes'.
3. Plant autochtoon materiaal en verspreid kennis over het belang hiervan. Het zonder kennis aanplanten van nieuwe GBDA met een afwijkend sortiment kan schadelijk zijn voor het groen erfgoed. Kennisverspreiding is belangrijk. Het is belangrijk om de aanplant van autochtone bomen en struiken te bevorderen door middel van kennisoverdracht over assortimentskeuze en de kweek van voldoende plantmateriaal.

Wat gebeurt er al?

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft een kaart Groen Erfgoed.[50] Deze kaart geeft inzicht in de omvang, type en locatie van groen erfgoed in gebieden. Er is ook een goed handboek beschikbaar over autochtone bomen en struiken (Maes & Bremer, 2021).

[48] https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/panorama-landschap
[49] Zie bijvoorbeeld: https://nos.nl/artikel/2514677-het-mooiste-bos-van-nederland-is-een-schatkamer-van-biodiversiteit
[50] https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/kaart-groen-erfgoed

4.2.5 Van de regionale naar de lokale schaal

De doorwerking van de regionale naar de lokale schaal gaat stapsgewijs. Nadat gekeken is wat er op regionale schaal nodig is om het landschapsecologische systeem en de landschapshistorische kenmerken te versterken en bepaald is waar prioriteiten liggen, moet er gezamenlijk gekeken worden waar concrete kansen liggen voor realisatie. In paragraaf 4.3 wordt nader ingegaan op de praktijk en het beheer.

Kennis- en actievragen

1. Ontwikkel bouwstenen. Voor de vertaling van de gebiedsanalyse naar concrete uitwerking is het wenselijk om voorbeelduitwerkingen of bouwstenen te hebben die preciezer invulling geven aan waar en hoe GBDA het best wordt gerealiseerd. Het gaat om de locatie (bijvoorbeeld in het beekdal of langs de rand), het streekeigen sortiment en het type beheer dat passend is. De handreiking Groenblauwe dooradering (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2024) doet een aanzet om dergelijke bouwstenen te ontwikkelen. Het verdient aanbeveling om deze bouwstenen verder uit te werken. Dit zou een vraag aan BZK kunnen zijn.
2. Breng gebiedskennis bijeen. Voor een goede vertaling is gebiedskennis nodig: van experts die het landschap kennen, waterschappers, landschapsbeheerders, ecologen, landschapshistorici en ook agrariërs en agrarische collectieven, die bijvoorbeeld weten welke plekken lang nat blijven en zich lenen voor een wilgenbosje. Gemeenten weten waar en wanneer gronden vrijkomen of welke grondeigenaren open staan voor samenwerking. Gebiedsexpertise bij elkaar brengen kan niet vanachter een bureau en vraagt een gezamenlijk proces; niet om oneindig te praten, maar om GBDA 'in het veld' concreet te maken en het te gaan doen. Dit vraagt vooral budget voor het proces.
3. Zorg voor inspiratie en goede voorbeelden. Er is behoefte aan goede casestudies in verschillende landschapstypen: voorbeelden die leren hoe je het proces moet organiseren en gebiedsspecifiek kunt uitwerken en die laten zien dat het kan. Een casestudy kan ook demonstreren welke GBDA passend is in het landschap. Gebruik casestudies ter inspiratie, maak voorbeelduitwerkingen en maak brochures en filmpjes om betrokkenen mee te nemen.
4. Geef inzicht in verdienmodellen (op regionale schaal). In paragraaf 4.1.2 werd het belang van verdienmodellen genoemd. Voor een goede gebiedsgerichte aanpak is het nodig op regionale schaal inzicht te geven in mogelijkheden voor verdienmodellen met GBDA. Wat zijn relevante opgaven en welke regionale financieringsmogelijkheden zijn er?
5. Werk door de schalen heen, van regionaal naar lokaal. Het landschapsecologische systeem en de cultuurlandschappelijke patronen en structuren bepalen de landschappelijke begrenzingen van de opgaven en ecologische knelpunten. Het gaat daarbij om aanzienlijke gebieden. Het is de vraag of die omvang passend is voor een gebiedsgerichte aanpak van onderaf. Wat beschouwd wordt als 'de regio' is voer voor discussie. Een streek/buurt is de schaal waar iedereen elkaar kent, of in ieder geval alle agrariërs. Een klein sociaal gebonden gebied kan het beste werken voor bottom-up processen, terwijl professionele ondersteuning en financiering beter werken op grotere geografische schaal. Er zijn dan ook verschillende gebiedsindelingen van verschillende groottes/reikwijdte noodzakelijk, afhankelijk of je het vanuit het perspectief sociaal relevant of organisatorisch efficiënt bekijkt. Er ontstaat dan spanning tussen enerzijds zaken vanuit het lokale initiatief starten (bottom-up) en regionale planning (top-down). Idealiter zou een groter regionaal georganiseerde organisatie moeten leunen op kleinere sociale netwerken in de deelgebieden.

Wat gebeurt er al?

De handreiking Groenblauwe Dooradering van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2024) biedt inspiratie, bouwstenen en casestudies die vanuit zowel regionale als lokale schaal laten zien hoe gewerkt kan worden aan de 10% GBDA-doelstelling. Meer casestudies en de uitwerking van de facetkaarten (p. 34-35) zou een goede aanvulling kunnen zijn op de handreiking.

4.3 Onderzoeks- en actieprogramma voor praktijk en beheer

(doelgroep: individuele agrariërs en andere grondeigenaren, beheerders)

4.3.1 Baten en lasten voor de agrariër

Er is een positieve bijdrage van GBDA richting de grote opgaven klimaat-, water- en natuuropgaven. Daarnaast kan GBDA ecosysteemdiensten leveren. Tegelijkertijd leven er zorgen bij agrariërs over het implementeren van GBDA. Productieve grond wordt ingeleverd en er moet beheerd worden. Het financiële plaatje en bijbehorend verdienmodel komt daardoor vaak niet uit. Daarnaast werd de administratieve last van werken aan GBDA regelmatig genoemd als barrière voor ondernemers om aan de slag te gaan.

In de interviews werd meermaals benadrukt dat GBDA een duurzame toekomst heeft zodra agrariërs meer baten dan lasten zien. Volgens de workshop lag de meeste prioriteit ook bij dit onderwerp. De GBDA die er is, komt voort uit landbouwkundig gebruik, maar heeft deels zijn productieve functie verloren en wordt gezien als 'last' voor de agrariër. De baten/lastenbalans van GBDA moet positief zijn om de ambitie van de grond te krijgen.

Kennis- en actievragen

Beschrijf de praktische voor- en nadelen van GBDA. Ondernemers willen een afgewogen beslissing maken om bezig te gaan met GBDA. Hierin komt de praktische bijdrage van GBDA aan bod, zoals bodemverbetering/organisch strooisel, mineralenbalans bodem, bestuiving, waterbeschikbaarheid en windluwte en de nadelen, zoals schaduwwerking, onkruid, predatie van weidevogels, verspreiding van ziektes en pathogenen en afname grondbeschikbaarheid. Voorbij het bedrijfsniveau is er de maatschappelijke vraag naar diensten die geleverd worden door GBDA. Daarom moet duidelijk zijn welke voordelen (maatschappelijke baten, ecosysteemdiensten en subsidies) tegenover de nadelen staan (opbrengstverlies, financiële en administratieve lasten). Zodra blijkt dat er te veel nadelen zijn voor een agrariër om GBDA te implementeren op het bedrijf moeten er meer voordelen aangeboden worden.
Een beschrijving voor de praktijk moet ook integraal verbonden worden aan toekomstbestendigheid (zie paragraaf 4.3.2) en praktische handvaten voor het beheer (zie 4.3.3) om een compleet beeld te geven voor de overweging. Hierbij is het van belang vragen die leven bij agrariërs en andere grondeigenaren te verzamelen, zodat het relevant is voor hun afweging om GBDA te realiseren op het bedrijf.

Wat gebeurt er al?

In de literatuurstudie (hoofdstuk 2) is een inventarisatie gemaakt van onderzoeken over dit thema. Het verzamelen van de kennis helpt, ook om inzichtelijk te maken waar de grootste kennishiaten zitten. Het praktijkonderzoek naar de 'Houtwal 2.0' op proefboerderij De Marke is met name interessant om te volgen. Recentelijk is ook het onderzoek in het kader van FABulous farmers afgerond, waar gekeken is naar de bijdrage van GBDA aan natuurlijke plaagbestrijding in de Zuidwestelijke Delta.[51]

1. Bied perspectief bieden aan boeren, door toekomstpaden te schetsen hoe 10% GBDA te realiseren is. Hoe kan aan GBDA gewerkt worden vanuit een ongunstige financiële situatie op het bedrijf? Welk ondernemerschap is vereist? Wat drijft boeren om te werken aan GBDA? Welke keuzes zijn er rondom ontwerp en vormgeving van GBDA op het bedrijf? Daarvoor is het nodig meer kennis te ontwikkelen over wat op de lange termijn werkt voor ondernemers.
2. Onderzoek de ecosysteemdiensten geleverd door GBDA op bedrijfsniveau. Voor ecosysteemdiensten zoals bestuiving en plaagregulatie is al onderzoek gedaan naar de bijdrage van GBDA. Op bedrijfsniveau is niet altijd duidelijk wat de concrete voordelen zijn, waardoor er door de praktijk niet van uitgegaan wordt dat de diensten substantieel zijn. Meer onderzoek kan hier licht op werpen. Daarbij is het voor de praktijk handzaam om per landschapselement informatie te vinden en uit te weiden over de ecologische waarde van GBDA in productief gebruik, zoals agroforestry of biobased producten.

[51] https://www.fabulousfarmers.eu/en/news

4.3.2 Toekomstbestendigheid

Toekomstbestendigheid is het onderwerp dat na de baten en lasten van GBDA de hoogste prioriteit kreeg in de workshop. In een veranderend beleid en klimaat is het voor de praktijk belangrijk te weten wat men te wachten staat. Deelnemers van de workshop merkten op dat in de discussie de focus op het hier-en-nu ligt, terwijl het juist van belang is om vooruit te denken, helemaal in het geval van GBDA, dat voor lange termijn vastligt op het bedrijf. GBDA is in essentie een investering in de toekomst, omdat het bijdraagt aan toekomstige beleidsopgaven en omdat de elementen pas na langere tijd ecosysteemdiensten leveren. Tegelijkertijd zijn er kennisvragen rondom inheems en autochtoon plantmateriaal en klimaatverandering. Een warmer of grilliger klimaat vraagt mogelijk een ander sortiment.

Kennis- en actievragen

1. Beschrijf het bedrijf van de toekomst. Voor ondernemers is het van belang om duidelijkheid te hebben welke richting ze op moeten werken om verzekerd te zijn van toekomstbestendige investeringen. Hier moet verbinding gevonden worden tussen de cultuurhistorie van het landschap en hoe dat landschap er over honderd jaar uit zal zien. Welk sortiment van GBDA is passend bij het bedrijf van de toekomst? Zijn daar autochtone soorten voor nodig die nu minder gebruikt worden?
2. Onderzoek de relatie tussen klimaatverandering en GBDA. Klimaatverandering laat mogelijk andere landschappen ontstaan. Dat vraagt niet alleen om een aangepast sortiment, het is tevens denkbaar dat (aanvullend) andere typen GBDA nodig zijn om landschappen te ondersteunen in klimaatadaptatie. Welke GBDA is bijvoorbeeld interessant voor infiltratiegebieden, waar de opgave is om regenwater zo lang mogelijk in het gebied te behouden? Daarnaast zijn er meer dan vijftig jaar geleden mediterrane planten gebruikt in het Nederlandse landschap die onderzocht kunnen worden. Dit vraagt wetenschappelijk en ontwerpend onderzoek.

Voor de toekomst is het nodig dat er toegang is tot voldoende autochtoon plantmateriaal om GBDA aan te leggen. Autochtone planten zijn inheemse plantensoorten met een autochtone herkomst: de zaden of stekken zijn in Nederland of zelfs in de eigen regio verzameld om op te kweken tot plantmateriaal. Autochtone soorten blijken beter bestand tegen het Nederlandse klimaat en plantziektes dan inheemse soorten uit het buitenland. Dat leidt tot de volgende acties:

3. Schaal de productie van autochtoon plantmateriaal op. Er is te weinig autochtoon plantmateriaal om aan de vraag te voldoen. Staatsbosbeheer heeft een programma om autochtoon plantmateriaal te kweken, maar dit is onvoldoende en behoeft opschaling. Het Ministerie van LNV kan Staatsbosbeheer opdragen meer autochtoon plantmateriaal te kweken. Andere stimuleringsmogelijkheden om de capaciteit te vergroten moeten worden verkend, want er is een groot tekort. Burgers kunnen vaak lastig of helemaal niet aan autochtoon plantmateriaal komen.
4. Onderzoek natuurvriendelijke bestrijdingsmethoden van exoten en woekeraars. Degradatie en beschadiging van GBDA-elementen door woekerende exoten werd genoemd in de interviews. Onderzoek naar natuurvriendelijke bestrijdingsmethoden hiervan is gewenst, waarbij ook de inpassing en omgang met het betreffende GBDA-element in beschouwing wordt genomen.

Ten slotte constateren we een spanningsveld tussen enerzijds vernieuwende en klimaatbestendige vormen van GBDA met gebruik van daarop aangepast sortiment en anderzijds de wens om vooral te werken met autochtoon en inheems plantmateriaal. Verdieping en verkenning van mogelijke oplossingsrichtingen hieromtrent vormen een laatste kennisvraag op dit thema.

4.3.3 Kennisoverdracht en draagvlak

Lokaal draagvlak en oprechte motivatie zijn nodig zijn om lokaal aan de slag te gaan met GBDA. Draagvlak is iets wat langzaam moet groeien en waar ook in geïnvesteerd moet worden. Veel agrariërs willen hun steentje bijdragen, mits het uit kan in hun bedrijf en ze ook weten hoe ze aan de slag moeten. Zoals beschreven in paragraaf 4.3.1 is het nodig om praktische voordelen van GBDA duidelijk te maken en te onderzoeken. De kennis vergaren is één aspect, daarnaast speelt het verspreiden ervan een rol om het draagvlak te vergroten.

Een groot deel van de kennis die nodig is om van GBDA een succes te maken bestaat al, maar is niet aanwezig bij de mensen die kennis nodig hebben. Daarnaast zijn aanleg en beheer zeer bepalend voor de kwaliteit van GBDA. Goed beheer vraagt kennis en kunde en die zijn niet altijd aanwezig daar waar het beheer plaatsvindt. Er ligt daarom een opgave om die kennis te verzamelen en over te brengen. Dat kan op verschillende manieren.

Kennis- en actievragen

1. Investeer in decentrale kennisoverdracht. Succesvolle groene boeren kunnen anderen overtuigen. Dat werkt beter dan wanneer onderzoekers gevraagd wordt kennis over te brengen. Kennis over GBDA kan bijvoorbeeld verspreid worden via casestudies, 'living labs' en bijeenkomsten. Agrarische collectieven kunnen een rol spelen in het verspreiden van kennis over beheer, meedenken over de bedrijfsvoering en agrariërs samenbrengen. Zulke kennisoverdracht is essentieel om advies vanuit de praktijk, richting de praktijk te brengen. Daarnaast kunnen nieuwe typen adviseurs opgeleid worden die het gat vullen tussen theorie en uitvoering en die kennis hebben van biodiversiteit, bodem, water, klimaat en (natuurinclusieve) landbouw. Zij dienen op het erf te adviseren, maar kunnen ook meedenken op gebiedsniveau.
2. Stel een handleiding op met praktische kennis voor beheerders. Er is kennis beschikbaar over in de praktijk aan de slag gaan met GBDA: aanleg en beheer per element. Deze kennis is echter niet gebundeld. Flexibele handvaten die aansluiten bij behoeften uit de beheerpraktijk, kunnen beheerders helpen om beter aan de slag te gaan dan nu het geval is. Zo noemden beheerders dat bomen te dicht op de oever geplant worden en daardoor dichtslibbing veroorzaken, dat bloemen ingezaaid worden die te laat bloeien om waardevol te zijn voor bijen en dat verkeerde machines gebruikt worden door gebrek aan kennis.
3. Onderzoek de ecologische factoren die aanleg en beheer belemmeren. GBDA is een investering en het helpt grondeigenaren en beheerders als duidelijk is welke factoren belemmerend kunnen werken. Het is bijvoorbeeld niet altijd duidelijk welke ecologische factoren ontkieming van plantmateriaal beïnvloeden. Sommige soorten zijn extra gevoelig voor een overmaat aan stikstof in de bodem of worden belaagd door Amerikaanse rivierkreeft.
4. Geef meer aandacht aan landschapsgeschiedenis in relevante opleidingen. Het overbrengen van kennis en opdoen van ervaring moet beginnen bij generaties die nu studeren. Om verantwoord bezig te gaan met GBDA is kennis over de geschiedenis van het landschap van belang. Het zou goed zijn als er in opleidingen aandacht komt voor gerelateerde disciplines, zoals historische geografie, archeologie, archeobotanie, historische ecologie etc. Vanuit kennis ontstaat een groter draagvlak voor zinvollere oplossingen. Bredere participatie biedt hier ook uitkomsten: door burgers meer mee te laten werken in het beheer.

Wat gebeurt er al?

1. In een aantal gebieden in Nederland wordt gewerkt aan het oprichten van samenwerkingsverbanden om agrariërs te adviseren, bekend als BoerenPerspectief.[52]
2. Vanuit het Aanvalsplan Landschap is er de ambitie voor 2024 om de Community of Practice voor aanleg en onderhoud verder uit te bouwen.
3. Het Ministerie van BZK heeft een handreiking voor Groenblauwe dooradering laten opstellen.[53] Deze is gericht op gebiedsregisseurs of anderen die betrokken zijn bij de gebiedsgerichte aanpak, maar niet op de agrariërs zelf. Het zou goed zijn als wel aan zo'n handreiking wordt gewerkt. Dit heeft vooral zin als er ook slagen zijn gemaakt met de financiering, zodat het aantrekkelijker wordt om met GBDA aan de slag te gaan.
4. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed ontwikkelde een aantal modules over historisch beheer van verschillende typen GBDA.[54] Deze zijn online te raadplegen.
5. OBN Natuurkennis ontwikkelt en verspreidt kennis met als doel het structureel herstel en beheer van natuurkwaliteit. Het is een onafhankelijk en innovatief platform waarin mensen uit beheer, beleid en

[52] https://www.boerennatuur.nl/wp-content/uploads/2023/04/Plan-BoerenPerspectief-21_4_2023.pdf.
[53] https://www.mooinederland.nu/longread/groenblauwe-dooradering-naar-verweven-landbouw-en-natuur.
[54] https://kennis.cultureelerfgoed.nl/index.php/Thema/Cultuurhistorisch_beheer.

Wat gebeurt er al?

wetenschap samenwerken. Het OBN organiseert veldwerkdagen en heeft online raadpleegbare informatie.[55]

4.4 Samenvatting onderzoeks- en actieprogramma's

Samenvatting: drie onderzoeks- en actieprogramma's

Het eerste onderzoeks- en actieprogramma is gericht op overheden en beleidsmakers op alle schaalniveaus, van Rijk tot gemeente. Het gaat daarbij om doelbepaling, financiering en wet- en regelgeving. Groenblauwe dooradering wordt weliswaar gerealiseerd bij een individuele grondeigenaar (lokaalschaalniveau), maar altijd vanuit een samenhang met het water- en bodemsysteem en met de aanwezige groenblauwe dooraderingen van (boven)regionaal schaalniveau.

Het tweede onderzoeks- en actieprogramma kijkt vanuit het grotere geheel en met andere grondeigenaren naar de opgaven en de potenties voor groenblauwe dooradering. Daar is onder meer kennis, ontwerp- en organisatiekracht voor nodig. Tegelijkertijd leven er zorgen bij agrariërs over het implementeren van groenblauwe dooradering. Productieve grond wordt ingeleverd en er moet beheerd worden. Het financiële plaatje en bijbehorend verdienmodel komen daardoor vaak niet uit en de administratieve last wordt hoger.

Het derde onderzoeks- en actieprogramma agendeert deze barrières voor ondernemers en zoekt naar een duurzame toekomst waarbij agrariërs meer baten dan lasten hebben.

Onderzoeks- en actieprogramma 1 – Beleid, regelgeving, monitoring en financiering
Overheden en beleidsmakers op alle schaalniveaus

1. Het (meerledige) doel bepalen
2. Financiering, financiering, financiering
3. Regelgeving: kansen benutten en belemmeringen wegnemen
4. Beoordelingskader
5. Organisatie
6. Registratie en Monitoring
7. Inzetten overheidsgronden

Onderzoeks- en actieprogramma 2 – Gebiedsgerichte aanpak
Gebiedsregisseurs, gemeenten, provincies, agrarisch collectieven, landschapsbeheerorganisaties

1. Gebiedsgerichte aanpak
2. Organisatiestructuur
3. Gebiedsanalyse en (ontwerpend) onderzoek
4. Ecologie en erfgoed als verbinding
    a. Complexe relaties, gradiënten en overgangsgebieden
    b. Historische referenties
    c. Landschappelijke structuurdragers
    d. Zuinig zijn op groen erfgoed
5. Van de regionale naar de lokale schaal

Onderzoeks- en actieprogramma 3 – Praktijk en beheer
Individuele agrariërs, andere grondeigenaren en beheerders

1. Baten en lasten voor de agrariër
2. Toekomstbestendigheid
3. Kennisoverdracht en draagvlak

[55] https://www.natuurkennis.nl/landschappen/

5 Conclusies: kennishiaten en uitdagingen

Normeren of belonen?

Een beleidsdoel kan enerzijds normerend worden opgesteld, met sancties als deze niet gehaald worden (*pollutor pays)* of anderzijds als bovenwettelijke doelstelling waarvoor inspanningen beloond worden (principe van *provider-gets*). 10% GBDA kan op beide manieren bezien worden: is het een verplichting waar iedere gemeente of agrariër aan moet voldoen en wordt er gestraft als ze daar niet aan komen of worden ze beloond als ze het 10% GBDA (deels) halen? Er is (voorlopig) voor gekozen om de 10% GBDA niet normerend op te leggen, maar op basis van vrijwilligheid te realiseren. Het gaat dan om bovenwettelijke duurzaamheidsdoelen, die daarom gepaard gaan met een groot financieringsvraagstuk.

Financiering, financiering, financiering

Dat financieringsvraagstuk staat met stip op nummer één om met prioriteit uitgewerkt te worden. Wie gaat de 10% GBDA betalen? Met een hectareprijs van gemiddeld € 70.000 voor agrarisch grasland en € 90.000 voor agrarisch bouwland betekent 10% inzetten voor GBDA voor de grondeigenaar door afwaardering van productieve naar niet-productieve grond een kostenpost van € 7.000 tot € 9.000 per hectare. Daar komt het verlies aan productieruimte, stikstofruimte en derogatie (tot 2026) bij. De kosten voor aanleg en beheer komen daar nog bovenop. Zelfs als de baten voor de agrariër toenemen, bijvoorbeeld doordat GBDA een functie krijgt in het landbouwsysteem (via functionele agrobiodiversiteit) en productief gebruik van GBDA mogelijk is, resteert een grote financieringslast. Hoewel agrariërs in beginsel graag meewerken aan verduurzaming en vergroening, is de 10% GBDA-doelstelling dusdanig kostbaar dat zonder financieringsregelingen de kans op realisatie bijzonder klein is. De huidige regelingen en subsidies zijn niet toereikend.

Het is van belang dat (duurzame, langjarige) subsidie- dan wel beloningsmogelijkheden toenemen, afwaardering van grond wordt vergoed of dat er gewerkt wordt met een grondbank en er een vergoedingssysteem voor geleverde ecosysteemdiensten (verdienmodellen) wordt uitgewerkt. Ontschotting van budgetten is noodzakelijk om beter aan te sluiten op het meerledige doel dat met GBDA bereikt wordt. Tot slot is het van belang beleidsruimte rondom staatssteun voor vrijwillige duurzaamheidsnormen beter te benutten en gerealiseerde doelen te belonen in plaats van geleverde inspanningen of duurzaamheidsmaatregelen.

Belemmerende regelgeving

Daar waar grondeigenaren – soms zelfs zonder duurzame financiering – bereidwillig zijn, loopt men regelmatig aan tegen belemmerende regelgeving. Vooral planologisch hokjesdenken – grond heeft ofwel een natuur- ofwel een landbouwbestemming, maar een mengvorm is vrijwel niet mogelijk – en op voorhand verbieden van aanplant van opgaande houtige gewassen vanwege kernkwaliteiten als openheid, archeologische (verwachtings)waarden of (potentieel) weidevogelbeschermingsgebied, werkt tegen. De Pachtwet is ook belangrijk in deze context. Onderzocht moet worden hoe dit anders kan.

Doelen stellen en beoordelingskader ontwikkelen

Het grote palet aan doelen waar GBDA een bijdrage aan kan leveren, vergroot de kans dat de 10%-doelstelling gehaald wordt. Dat geldt ook voor de positieve connotatie die ermee gepaard gaat. Het is immers vrijwillig, in tegenstelling tot de opgave om stikstofemissies terug te brengen en de waterkwaliteit op orde te brengen.

Echter, zodra uit het Transitiefonds concrete middelen vrijkomen voor de (verschillende onderdelen van) financiering van GBDA, komen ook onzekerheden om de hoek. Want wat is precies de ruimte die gebieden krijgen om een eigen invulling te geven aan GBDA en de prioriteiten die men stelt? Subsidies moeten doelmatig worden besteed, met een toetsbaar effect en met publieke verantwoording. Subsidies moeten hand in hand gaan met een doordacht plan, ontwerp, monitoring, evaluatie en verantwoording.

Tegelijkertijd mogen we niet in de valkuil stappen dat daarmee manoeuvreerruimte verdwijnt die gebieden nodig hebben om uit te werken hoe GBDA het best bijdraagt aan lokale opgaven en doelen. Wat als men bijvoorbeeld de recreatieve waarden wil versterken of de GBDA een productieve rol wil geven in het landbouwsysteem (bijvoorbeeld als voedselhaag, teelt van biobased materiaal, notenbomen of in strokenteelt)? Kan men dan nog steeds aanspraak maken op financiering? Aan welke kwaliteitseisen moet GBDA voldoen? Dit vraagt uitwerking binnen een lerende aanpak, ook in pilots in het veld.

Overigens zijn er ook voorstanders van 10% GBDA als doel op zichzelf. Het is een helder en simpel doel, goed te monitoren en makkelijk te communiceren aan grondeigenaren. In hoeverre GBDA bijdraagt aan bepaalde doelen is van ondergeschikt belang, zodra verondersteld wordt dat GBDA altijd bepaalde positieve gevolgen zal hebben. Hoewel dit voorbijgaat aan het grote aantal doelen waar GBDA een bijdrage aan levert, is hier zeker iets voor te zeggen. Het bepalen van doelbereik vraagt dan om een globale uitwerking in kengetallen, bedoeld ter verantwoording van de inzet van publieke financiering.

Registratie en monitoring

Goede registratie en monitoring zijn noodzakelijk om de 10% GBDA-doelstelling te staven en bij te sturen. Registratie en monitoring is opgepakt in het kader van het Aanvalsplan Landschapselementen, maar we zijn er nog niet. Hoewel we steeds beter worden in het destilleren van monitoringsgegevens uit bijvoorbeeld satelliet- en hoogtedata, bevatten monitoringssystemen nog hiaten en zijn er vragen over hoe je landschapselementen goed registreert. Op het gebied van kwalitatieve monitoring (Hoe is het beheer? Wat is de kwaliteit van bloemrijk grasland? Is er sprake van ecologisch slootschonen of niet? etc.) is er nog een wereld te winnen. Het gaat dan zowel om goede monitoring in het veld als de wijze van registratie.

Organisatie en hoofdverantwoordelijke (één loket)

In gebieden zijn meerdere partijen actief met planvorming, financiering, realisatie en beheer van GBDA, maar er is geen duidelijk aanspreekpunt waar individuele agrariërs of grondeigenaren terechtkunnen met vragen over GBDA. Evenmin zijn er organisaties of consortia van organisaties (hoofd)verantwoordelijk gemaakt voor de regie en begeleiding van de realisatie van GBDA. Het is nodig om dit uit te werken. Hier is geen *one size fits all* aanpak mogelijk, want in elke regio zijn andere organisaties de meest aangewezen partij om hierin de lead te nemen, gesteund door partnerorganisaties. Op nationaal niveau is een (digitaal) loket nodig waar informatie wordt verzameld en dat geïnteresseerden snel de weg wijst naar de regionale aanspreekpunten.

Gebiedsgerichte aanpak en regionale uitvoeringsorganisaties

In samenhang met voorgaande punt benadrukken we het belang van de gebiedsgerichte aanpak zoals die in het NPLG is opgenomen en voegen daaraan toe dat dit vraagt om regionale of provinciale uitvoeringsorganisaties. Experts gaven dit onderwerp een hoge prioriteit. Bij de verschillende organisaties die zich bezighouden met landschapsbeheer, zoals de provinciale landschaps(beheer)organisaties, erfgoedorganisaties, agrarische natuurbeheerorganisaties, natuurorganisaties en een aantal rijksuitvoeringsorganisaties, is vaak voldoende kennis, maar onvoldoende capaciteit om de regie en begeleiding te bieden die nodig is zodra de 10% GBDA-doelstelling op gang komt. Het opzetten en versterken van regionale uitvoeringsorganisaties met voldoende capaciteit en middelen is dan ook een opgave.

Het landschapssysteem sturend

De landschappelijke ondergrond, met het water- en bodemsysteem en de grotere landschappelijke structuurdragers (denk aan rivieren en hun uiterwaarden, beekdalen, stuwwallen, duingordels, lössplateaus, komgebieden, maar ook landgoederen, dijken, kanalen etc.) vormen de basis van het groenblauwe dooraderingsnetwerk, variërend van de robuuste verbindingen langs rivieren en beekdalen tot de haarvaten van het landelijk gebied (het boerenerf). Dat vraagt een landschaps- en hydro-ecologische systeembenadering en een brede blik. Het vraagt dat we de opgaven voor het water- en bodemsysteem meenemen en werken vanuit gebiedsanalyses, LESA's en landschaps- of gebiedsbiografieën. De koppeling met andere programma's is daarbij belangrijk. GBDA is sterk verweven met het NPLG, maar moet ook nadrukkelijk in beeld zijn bij uitwerking van bijvoorbeeld 'basiskwaliteit natuur', het programma 'landbouwbodems', 'nationale parken', 'water en bodem sturend' etc.

Een ecologische hotspotkaart met inzicht in plekken met hoge en lage biodiversiteit en gebieden die juist een lage biodiversiteit hebben, kan helpen te bepalen waar GBDA-verbindingen van natuurgebieden de hoogste toegevoegde waarde heeft. Die prioriteiten moeten meegenomen worden in de gebiedsgerichte aanpak.

Door de schalen en overheidsniveaus heen

Het gebiedsniveau is bij uitstek geschikt om een brugfunctie te vervullen tussen lokale processen en de nationale doelen. Het belang van cocreatie-processen wordt benadrukt, omdat de aanleg en beheer van GBDA in samenspraak en ontwikkeling met lokale partijen dient te gebeuren. Hierbij zijn nieuwe inzichten over hoe men in cocreatie plannen maakt en beheer monitort, belangrijk. Ook dit vraagt een lerende aanpak.

Een klein, sociaal gebonden gebied werkt het best voor bottom-up-processen, terwijl professionele ondersteuning en financiering beter werken op grotere geografische schaal. Er zijn verschillende gebiedsindelingen van verschillende groottes/reikwijdte noodzakelijk, afhankelijk of je vanuit sociaal relevant of organisatorisch efficiënt perspectief kijkt. Er kan dan spanning ontstaan tussen enerzijds zaken die vanuit het lokale initiatief starten (bottom-up) en anderzijds een grotere, regionale planning (top-down). Idealiter leunt een grotere regionaal georganiseerde organisatie op kleinere sociale netwerken in de deelgebieden.

Om de verschillende schaalniveaus goed op elkaar te laten aansluiten, is het belangrijk om gebiedskennis bijeen te brengen en bouwstenen te ontwikkelen die de opgaven en kansen van een hoger schaalniveau vertalen naar een lokaal schaalniveau van een gemeente, buurtschap of erf. Goede voorbeeldcasussen ter inspiratie zijn onontbeerlijk.

Wees zuinig op wat je hebt

We starten niet bij nul. In sommige gebieden zien we een redelijk fijnmazig netwerk van groenblauwe dooradering. In andere gebieden is de opgave aanzienlijk groter. De focus ligt momenteel sterk op wat er bij moet, maar wat we al hebben, vertegenwoordigt een grote waarde waar we zuinig op moeten zijn. Naar schatting 2-4% van het landelijk gebied heeft een groene erfgoedwaarde. Het gaat dan om landschapselementen die meer dan 100 jaar oud zijn. Bescherm en herstel deze en zorg voor goede cursussen over historisch beheer, ruime beheervergoedingen en (kwaliteits)monitoring. Vergroot bovendien de beschikbaarheid van autochtoon plantmateriaal, ook voor particulieren.

Goed beheer is het halve werk

Beheer doet ertoe. In aanvulling op 'wees zuinig met wat je hebt', maar ook hoe we komen tot de optimale kwaliteit voor nieuwe GBDA, is kennis over aanleg en beheer van groot belang. Er is zeker kennis beschikbaar over aan de slag gaan met GBDA in de praktijk: het aanleg en beheer per element. Deze kennis is echter niet gebundeld. Handvaten die flexibel zijn zoals in de praktijk nodig is, kan beheerders helpen om beter te werken dan nu soms het geval is. Het is nodig om kennis over cultuurhistorisch en ecologisch beheer bij elkaar te brengen en daarbij kennis te verspreiden over het belang van het gebruik van autochtoon plantmateriaal en een gebiedseigen sortiment.

Wat heeft de boer eraan?

Als beleidsmakers spreken van een 'wenkend perspectief' is het de vraag of men voldoende in de schoenen staat van de boer. Wanneer de realisatie van GBDA kostbare grond en dus productie- en mestruimte vraagt en daarbovenop beheerkosten met zich meebrengt, moeten daar substantiële baten tegenover staan om van GBDA een wenkend perspectief te maken. De grote bijdrage van GBDA aan Europese en maatschappelijke doelen laat het inkomen van de boer niet toenemen. Naast de uitwerking van financiering en verdienmodellen voor GBDA is het nodig inzicht te krijgen in de kansen en knelpunten van GBDA voor de bedrijfsvoering, waardoor agrariërs worden geholpen om goede afwegingen te maken. Tot slot is het van belang te beseffen dat GBDA die we nu hebben doorgaans voortkomt uit de agrarische bedrijfsvoering. Ze hielden het vee op de kavel, leverden hout of droegen bij aan het afvoeren van water. GBDA heeft de duurzaamste toekomst als ze (opnieuw) een functie krijgt in het landbouwsysteem. De scheiding productieve grond versus niet-productieve natuurgrond vraagt dan ook om herziening.

Kennis verzamelen en delen (en een nieuw soort landbouwvoorlichter?)

We signaleren dat omtrent GBDA al veel onderzocht en bekend is, maar dat deze kennis niet altijd aanwezig is bij diegenen die praktisch bezig zijn met GBDA. Laagdrempelige kennisoverdracht richting bijvoorbeeld groenbeheerders, loonwerkers en agrariërs is daarom een actiepunt. Daarnaast is de manier van aanleg en beheer bepalend voor de kwaliteit van GBDA. Investeer in decentrale kennisoverdracht en intensiveer kennisoverdracht via agrarische collectieven. Daarnaast hoorden we een roep om een nieuw type adviseur die het gat vult tussen theorie en uitvoering en die kennis heeft van biodiversiteit, bodem, water, klimaat en (natuurinclusieve) landbouw. Die op het erf kan adviseren, maar ook mee kan denken op gebiedsniveau. BoerenPerspectief, ontstaan vanuit een initiatief van verschillende organisaties, waaronder BoerenNatuur, Transitiecoalitie Voedsel en Wij.Land, is gestart om precies dit gat te dichten. Stimuleer dit initiatief en voorzie in budget om de advisering op grotere schaal te kunnen uitrollen.

(Lerend) aan de slag, niet verschuilen achter een kennisagenda

Tijdens het opstellen van de kennisagenda hoorden we vaak kritiek in de trant van: "*Niet weer een kennisagenda. We weten al heel veel, we moeten gewoon aan de slag*." Dat is de reden dat we naast kennisvragen ook actievragen opnamen. We weten nog lang niet alles, maar genoeg om te weten dat starten, financiering organiseren, uitrollen van methodieken, testen en gaandeweg verbeteren – in een lerende aanpak – ons aanzienlijk meer gaat brengen dan wachten tot we alles hebben uitgezocht. Dit sluit ook aan bij de lerende aanpak die beoogd wordt met het NPLG.

Opschalen van datgene wat zich al heeft bewezen

Er zijn sterke voorbeelden van gebieden waar jarenlang gewerkt wordt aan realisatie van nieuw en herstel van bestaand GBDA. Soms gaat het om vernieuwende financieringsconcepten, zoals de Ooijpolder, waar men door middel van een landschapsfonds langjarige beheercontracten heeft afgesloten. Het Groen Ontwikkelfonds Brabant zet grond en middelen op transparante wijze in om meer natuur en robuuste groenblauwe verbindingen te realiseren. In de Noordelijke Friese Wouden en de omgeving van Winterswijk staat het beheer van houtsingels en -wallen al decennia op het netvlies. Het opschalen van wat zich bewezen heeft, kan andere gebieden helpen, mits voorzien van financiële middelen en ondersteuning.

Geef als Rijk het goede voorbeeld

Het Rijk is grootgrondbezitter en daarom zelf aan zet om 10% GBDA op eigen gronden in gang te zetten. LNV en BZK hebben de rijksuitvoeringsorganisaties (RUO's) Staatsbosbeheer en het Rijksvastgoedbedrijf opgedragen te verkennen wat op eigen gronden mogelijk is. Dat is een goede eerste stap, maar niet voldoende, omdat deze organisaties te maken hebben met schurende opdrachten van verschillende ministeries. De opdracht van het Ministerie van Financiën om conforme marktprijzen te bedingen voor bijvoorbeeld pachtgrond, kan bijten met de wens om duurzaamheidsdoelen te stimuleren. Bezuinigingen op beheer hebben een rechtstreekse invloed op de realisatie en kwaliteit van het beheer van GBDA. Zorg voor eenduidige opdrachten aan de gezamenlijke RUO's die door alle departementen worden gedragen en laat zien wat er mogelijk is als krachten en middelen gebundeld worden.

Literatuur

Aertssen, S. & J. Gielen (2020) Historische heggen en wallen in de gemeenten Wijchen en Heumen. Verslag van het inventarisatieproject in de periode 2018-2020. Rapport Kleinschalig Cultuurlandschap en Jef Gielen Landschapsbeheer Heumen/ Wijchen.

Aertssen, S., J. Gielen & Th. Spek (2021) Historische heggen en houtwallen rond Heumen en Wijchen. In: Tijdschrift voor Historische Geografie, jrg. 6, nr 2: 141-160.

Baas, H., & Herwaarden, G.-J. van (2016). Staat van het landschap. *Vakblad Natuur Bos Landschap 13 (129): 4 - 7*.

Baas, H., Mobach, B. & Renes, J. (2005). *Leestekens van het landschap: 188 landschapselementen in kort bestek*. URL-link

Bianchi, F.J.J.A., Booij, C.J. H. & Tscharntke, T. (2006). Sustainable pest regulation in agricultural landscapes: a review on landscape composition, biodiversity and natural pest control. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, *273*(1595), 1715–1727. URL-link

Braaksma, P.J., Bos, E.A. & Braat, L. (2007). *Investeren in het Nederlandse landschap Opbrengst: geluk en euro's*.

Broekmeyer, M.E.A. & Steingröver, E. G. (2001). *Handboek robuuste verbindingen*. Alterra. URL-link.

Carey, P.D., Wallis, S., Chamberlain, P.M., Cooper, A., Emmett, B.A., Maskell, L.C., McCann, T., Murphy, J., Norton, L.R., Reynolds, B., Scott, W.A., Simpson, I.C., Smart, S.M. & Ullyett, J.M. (2008). *Countryside Survey: UK Results from 2007*. NERC/Centre for Ecology & Hydrology. URL-link

Cormont, A., Siepel, H., Clement, J., Melman, T.C.P., Wallis De Vries, M.F., van Turnhout, C.A.M., Sparrius, L.B., Reemer, M., Biesmeijer, J.C., Berendse, F. & de Snoo, G.R. (2016). Landscape complexity and farmland biodiversity: Evaluating the CAP target on natural elements. *Journal for Nature Conservation*, *30*, 19–26. URL-link

De Stentor. (2009, February 14). Noabers verder voor eigen rekening. *De Stentor*.

Dekker, A., Lageschaar, L. & Gommer, R. (2022). *Beoordelingskader Groenblauwe dooradering*.

Dijkstra, H., Aertsen, E., Baas, H., van Blitterswijk, H. & Pels, M. (2003). *Meetnet Kleine Landschapselementen*. Alterra rapport 646.

Dijkstra, H., Coeterier, J., van der Haar, M., Koomen, A. & Salden, W. (1997). *Veranderend cultuurlandschap Signalering van landschapsveranderingen van 1900 tot 1990 voor de Natuurverkenning 1997*. DLO-Staring centrum Rapport 544

Dik, L., van der Linde, A., OIieman, A. & Westerink, J. (2020). *Zijn de agrarische collectieven voorbereid op de toekomst? Meer inzicht in de (eigen) organisatie*.

Doorn, A. van & Schutt, J. (2019). *Herstel & benutten van biodiversiteit in de kringlooplandbouw: programmeringsstudie voor de kennis en innovatie agenda*. Wageningen Environmental Reserach. URL-link

Doorn, A. van, Erisman, J.W., Melman, D., Eekeren, N. van, Lesschen, J.P., Visser, T. & Blanken, H. (2019). *Drempel-en streefwaarden voor de KPI's van de Biodiversiteitsmonitor melkveehouderij: Normeren vanuit de ecologie*. Wageningen Environmental Research rapport 2968. URL-link

Doorn, A. van, Nieuwenhuizen, W., Meijer, M., Snepvangers, J., van Herwaarden, G.J., & Kamerling A. (2016). *Samen naar een registratie van groene en blauwe landschapselementen : een haalbaarheidsstudie*. Wageningen Environmental Research rapport 2733 URL-link

Doorn, A. van, Waenink, R., Selin Noren, I., Sukkel, W., Heupink, D., Koopmans, C., Bruijnes, J. & Deijl, L. (2022). *Drempel- en streefwaarden voor de KPI's van de BiodiversiteitsMonitor Akkerbouw : benchmarking ten opzichte van doelen voor biodiversiteit, bodem en water*. Wageningen Environmental Research rapport 3202 URL-link

Dorp, D. van & Opdam, P.F.M. (1987). Effects of patch size, isolation and regional abundance on forest bird communities. *Landscape Ecology*, *1*(1), 59–73. URL-link

Enter, M. (2023). Houtsingels: studie naar meer- waarde voor melkveehouderij. *Resource*, 10–10. URL-link

Garibaldi, L.A., Oddi, F.J., Miguez, F.E., Bartomeus, I., Orr, M.C., Jobbágy, E.G., Kremen, C., Schulte, L. A., Hughes, A.C., Bagnato, C., Abramson, G., Bridgewater, P., Carella, D.G., Díaz, S., Dicks, L.V., Ellis, E.C.,

Goldenberg, M., Huaylla, C.A., Kuperman, M., … Zhu, C.D. (2021). Working landscapes need at least 20% native habitat. *Conservation Letters*, *14*(2), e12773. URL-link

Geertsema, W. (2002). *Het belang van groenblauwe dooradering voor natuur en landschap : achtergronddocument natuurbalans 2002*. Alterra werkdocument 2002/02. URL-link

Geertsema, W., Griffioen, A., Meeuwsen, H.A.M., Kalkhoven, J.T.R. (2003) Natuur en identiteit – een rapport over 2002: groenblauwe dooradering is belangrijk voor natuur en identiteit in het agrarisch cultuurlandschap. Alterra rapport 172.

Geertsema, W., Grashof, C., Meeuwsen, H., Schotman, A., Van Turnhout, C. & Van Swaay, C. (2004). *Kwaliteit van groenblauwe dooradering en voorkomen van vogels, vlinders en planten*. Alterra rapport 1095

Haas, W. de (1984a). *Positieve en negatieve effecten van grensbeplantingen op de melkveehouderij*. Rijksinstituut voor Natuurbeheer.

Haas, W. de (1984b). *Simulatie van de bruto-produktie van gras en mais in de beschutting van een windscherm*. Rijksinstituut voor Natuurbeheer.

Henkens, R.J.H.G. & Van Raffe, J.K. (2002). *Groenblauwe dooradering van het landelijk gebied Een overzicht van waarden, functies, functiecombinaties, opties tot vermarkting, subsidies, regelingen ruimtelijke ordening en meer*. Alterra rapport 474

Kennedy, C.M., Lonsdorf, E., Neel, M.C., Williams, N.M., Ricketts, T.H., Winfree, R., Bommarco, R., Brittain, C., Burley, A.L., Cariveau, D., Carvalheiro, L.G., Chacoff, N.P., Cunningham, S.A., Danforth, B.N., Dudenhöffer, J.H., Elle, E., Gaines, H.R., Garibaldi, L.A., Gratton, C., … Kremen, C. (2013). A global quantitative synthesis of local and landscape effects on wild bee pollinators in agroecosystems. *Ecology Letters*, *16*(5), 584–599. URL-link

Knegt, B. de, Biersteker, L., van Eupen, M., van der Greft, J., Heidema, N., Koopman, R., Jochem, R., Lof, M., Mulder, M., van Rijn, P., Roelofsen, H., de Vries, S. & Woltjer, I. (2022). *Natural capital model*. Wageningen Environmental Research rapport 236 URL-link

Koomen, A.J.M., Maas, G.J. & Weijschede, T. J. (2007). *Veranderingen in lijnvormige cultuurhistorische landschapselementen*. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu rapport 34. URL-link

Koomen, A., Nieuwenhuizen, W. & Pedroli, B. (2018). *Verkenning Monitor Landschap*. URL-link

Landis, D.A. (2017). Designing agricultural landscapes for biodiversity-based ecosystem services. *Basic and Applied Ecology*, *18*, 1–12. URL-link

Langevelde, F. van, Bugter, R., Dijkstra, H., Dirksen, J., Hendriks, K., Opdam, P. & Schotman, A. (2002). *Begrippenkader Groen-Blauwe Dooradering*.

Lesschen, J. P., Hendriks, C., Slier, T., Porre, R., Velthof, G. & Rietra, R. (2021). *De potentie voor koolstofvastlegging in de Nederlandse landbouw*. Wageningen Environmental Research rapport 3130 URL-link

Luske, B. & van Eekeren, J. (2018). Agroforestry en het melkveebedrijf Wat dragen voederbomen bij aan de mineralenkringloop? *Ekoland*. URL-link

Luske, B., van Veluw, K. & Vonk, M. (2016). Bottlenecks and solutions for introducing agroforestry: a case study for the Netherlands. *3rd European Agroforestry Conference Montpellier, 23-25 May 2016*. URL-link

MacArthur, R.H. (1965). Patterns of species diversity. *Biological Reviews*, *40*(4), 510–533. URL-link

Maes, B. (2016). *Atlas van het landschappelijk groen erfgoed van Nederland*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. URL-link

Maes, B. & Bremer, P. (2021). *Atlas wilde bomen en struiken : landschappelijk groen erfgoed in de provincies van Nederland en Vlaanderen*. Pictures Publishers.

Martínez, S., Ramil, P. & Chuvieco, E. (2010). Monitoring loss of biodiversity in cultural landscapes. New methodology based on satellite data. *Landscape and Urban Planning*, *94*(2), 127–140. URL-link

Meijles, E. & Spek, T. (2009). *Het maken van een landschapsbiografie: over het gebruik van historische kennis voor het toekomstige landschap*.

Mobach, B. J., Verhorst, J. (Joannes), & Alleijn, W. F. (1987). 148 kleine landschapselementen in kort bestek: een systematische beschrijving van in Nederland voorkomende kleine landschapselementen. Stichting Landelijk Overleg Natuur- en Landschapsbeheer.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2024). *Handreiking Groenblauwe dooradering, naar verweven landbouw en natuur*. URL-link

Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat & Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2022). *Startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied*. URL-link

Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat & Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2023). *Handreiking voor de gebiedsprogramma's NPLG*. URL-link

Minkjan, P., Baas, H., Parmentier, F., Raap, E., van Woerkom, M., van der Velden, M., Renes, H., Veen, P. & Bouwman, F. (2010). *Handboek cultuurhistorisch beheer* (H. Baas & E. Raap, Eds.). Landschapsbeheer Nederland.

Nassauer, J. I. & Opdam, P. (2008). Design in science: Extending the landscape ecology paradigm. *Landscape Ecology*, *23*(6), 633–644. URL-link

Oosterbaan, A., Griffioen, A.J., Koomen, A.J.M., Baas, H., Pels, M.S. & Beusekom, E.J. van. (2005). *MKLE voor nationale landschappen : bijdrage van de monitor kleine landschapselementen (MKLE) aan de vastlegging van de kwaliteit van het landschap*. Alterra rapport 1251 URL-link

Oosterbaan, A., Tonneijck, A.E.G. & De Vries, E.A. (2006). *Kleine landschapselementen als invangers van fijn stof en ammoniak*. Alterra rapport 1419 URL-link

Opdam, P. (2014). *Social-ecology networks : building connections for sustainable landscapes*. Wageningen University, Wageningen UR. URL-link

Opdam, P., Grashof, C. & van Wingerden, W. (2000). Groene dooradering, een ruimtelijk concept voor functiecombinaties in het agrarisch landschap. *Landschap*, *17*, 45–51.

Opdam, P., Steingröver, E. & Rooij, S. van. (2006). Ecological networks: A spatial concept for multi-actor planning of sustainable landscapes. *Landscape and Urban Planning*, *75*(3–4), 322–332. URL-link

Opdam, P., van Rossum, T.A.W. & Coenen, T.G. (1986). *Ecologie van kleine landschapselementen*. Rijksinstituut voor Natuurbeheer

Opdam, P., & Vos, C. (2023). Hoeveel groenblauwe dooradering is nodig? *Landschap 40(2)*, 57–63.

Prins, E., Van Leeuwen, S., Vijn, M., Thijssen, E. & Kruit, J. (2023). *Onderzoek naar Agroforestry in Nederland*. URL-link

Roelofsen, H. (2022). *Ecosysteemdiensten & landschapselementen*. Wageningen Environmental Research rapport 3160. URL-link

Sarrauste de Menthière, C., Falcone, P., Piveteau, V., & Ory, X. (2023). *La haie levier de la planification écologique | Ministère de l'Agriculture et de la Souveraineté alimentaire*. URL-link

Sluis, T. van der, Haas, W. de & Blust, G. de (2023). Landschapsecologie: De basis voor geïntegreerde planning. *Landschap : Tijdschrift Voor Landschapsecologie En Milieukunde*, *40*(3), 138–149. URL-link

Smits, M.-J., Dawson, A. & Schrijver, R. (2024). *Verdienmodellen voor natuurinclusieve landbouw*. Wageningen Plant Research rapport 1063. URL-link

Snepvangers, J., van de Wiel, L. & Raap, E. (2013). *Resultaten Meetnet Agrarisch Cultuurlandschap 2012*. Landschapsbeheer Nederland

Snoo, G.R. de, (1999) Unsprayed field margins: effects on environment, biodiversity and agricultural practice. *Landscape and urban planning, (46)1*, 151-160 URL-link

Staley, J.T., Wolton, R. & Norton, L.R. (2023). Improving and expanding hedgerows, Recommendations for a semi-natural habitat in agricultural landscapes. *Ecological Solutions and Evidence*, *4*(1). URL-link

Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel. (2022). *Aanvalsplan Landschap* – realisatie van 10% groenblauwe dooradering URL-link

Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel. (2023). *Groenblauwe dooradering nader gedefinieerd*. URL-link

Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel. (2024). Advies monitoring GBDA – Aanvalsplan landschap.

Termorshuizen, J.W. & Opdam, P. (2009). Landscape services as a bridge between landscape ecology and sustainable development. *Landscape Ecology*, *24*(8), 1037–1052. URL-link

Tscharntke, T., Grass, I., Wanger, T. C., Westphal, C. & Batáry, P. (2021). Beyond organic farming – harnessing biodiversity-friendly landscapes. *Trends in Ecology & Evolution*, *36*(10), 919–930. URL-link

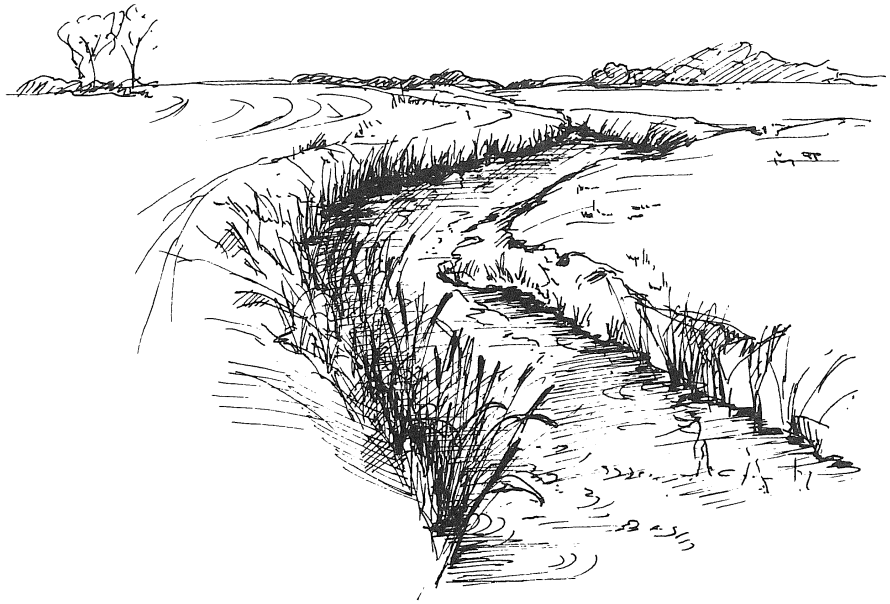
Vereniging Nederlands Cultuurlandschap. (2007). *Nederland weer mooi. Deltaplan voor het landschap*.

Vereniging Nederlands Cultuurlandschap. (2008). *Uitvoeringscahier Nederland weer mooi*.

Wolberink, C.L., & Baayen, R.P. (2024). De regelgeving van de Europese Unie voor de duurzaamheidstransitie in de landbouw: welke ruimte biedt de regelgeving en hoe bruikbaar is die? *Tijdschrift Voor Levenmiddelenrecht*. URL-link

Bijlage 1 Geselecteerde quotes uit interviews

Water- en bodemsturend

"Het watersysteem dat we nu hebben is gedimensioneerd op de situatie in de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw. Er zitten systeemfouten in waar we in de (nabije) toekomst problemen mee gaan krijgen. Voor een onderzoeksagenda GBDA zou het goed zijn om te onderzoeken waar de systeemfouten zitten die beperkend zijn voor de toekomst; die maken dat we niet toegerust zijn voor klimaatverandering. Brabant heeft een goede analyse gemaakt en ook Friesland heeft een heel goede analyse, die duidelijk maakt hoezeer het in de komende decennia gaat knellen. Op basis daarvan moeten keuzes worden gemaakt. Ook op rijksniveau. Zodat alle waterschappen, ongeacht de bestuurlijke verhoudingen, daar op eenzelfde manier mee aan de slag kunnen."

Dominique Blom (Unie van Waterschappen)

"In PPLG's is soms wel een analyse vanuit het water- en bodemsysteem gemaakt of wordt er één opgesteld, maar de lastige keuzes die daarmee samenhangen, worden niet gemaakt. De KRW-aanpak binnen het NPLG richt zich op beekdalen en dat is dan weer vrij smal. Je moet het watersysteem helemaal aanpakken. Zeker op de hoge zandgronden. Het water niet te snel afvoeren en blijven vasthouden. Met de opgave voor de groenblauwe dooradering kunnen we dat heel goed koppelen."

Dominique Blom (Unie van Waterschappen)

"Er zit een hiërarchie in ons watersysteem. Als je naar het watersysteem kijkt, bijvoorbeeld in Friesland, maar ook in het westen van Nederland, dan onderscheiden we een boezemsysteem en een poldersysteem dat daarop is aangesloten. Daarbinnen kan je een onderscheid maken en een waardering geven aan verschillende typen natuurlijke oevers. Per type watersysteem, maar ook qua breedte en qua opbouw van zo'n natuurlijke oever. Per polder kun je nog meer typen definiëren. Maar in de veenweide heb je ook het greppelland, ondiepe greppels op de percelen waar water in wordt vastgehouden ter vernatting. Dat zou je kunnen herstellen in plaats van ondergrondse drains aan te leggen. Dat sluit weer heel mooi aan op de groenblauwe dooradering van natuurvriendelijke oevers. Je zou stapsgewijs kunnen onderzoeken wat er mogelijk is. Dat gebeurt nu nog veel te weinig."

Peter de Ruyter (Bureau Peter de Ruyter)

"Wij zijn als gemeente benieuwd naar samenwerkingen met bijvoorbeeld het waterschap. Zij krijgen natuurlijk met 'water- en bodemsturend' een heel grote opgave. We hebben voor een groot gedeelte een beekdallandschap, waarin het water vastgehouden moet worden en wat blauwe dooradering zou moeten krijgen."

Sabine de Jong (Gemeente Leudal)

"Een middel [tot water- en bodemsturend] is herverkaveling en dat je een grondinstrument met een grondbank ontwikkelt, waarbij de plek in het landschap bepalend is welk type boer daar past. Een grote melkveehouderij kan niet meer in de diepe veenpolders, maar wel in een klei-op-veengebied. Het gaat erom dat je de verschillende visies van boeren bij elkaar brengt en middels een actieve (provinciale) grondpolitiek kan gaan schuiven. Het proces hoe daar te komen, is heel complex."

Peter de Ruyter (Bureau Peter de Ruyter)

"Maar hoe werkt het watersysteem? Welke knoppen heb je om aan te draaien? Naar welk schaalniveau moet je kijken om verschillende opgaven op te lossen? En hoe kan groenblauwe dooradering goed aansluiten bij de doelen en de identiteit van het landschap?"

Rob van Dongen (Staatsbosbeheer)

"Door de ruilverkavelingen en het vergaand aanpassen van het watersysteem aan de landbouw is het maakbaarheidsdenken erg dominant geworden. Ik ken een heel aantal boeren die alleen hoge droge grond hebben en die beregenen zich suf. Maar ik ken ook heel veel boeren die onder in een laag beekdal zitten en daar alles moeten doen, zowel het verbouwen van grasland als mais. Als er dan iemand langskomt om aan te kondigen dat de percelen elk jaar wel een keer helemaal blank komen te staan, dan is dat geen welkom bericht en is het moeilijk om het gebruik op bedrijfsniveau aan te passen aan deze omstandigheden. Op gebiedsniveau kan dat wel. In dat beekdal zijn allerlei vormen van medegebruik mogelijk, maar dan moet je wel kunnen schuiven met grond. Stel je gaat zo'n beekdal vanuit de hydrologie inrichten. Als het heel nat is, gaan de laagste delen af en toe onder water. Daar is dan hooguit graslandgebruik mogelijk. En dat betekent bijvoorbeeld ook dat je niet half februari het land betreedt, maar misschien pas in april. Het gaat dan dus niet alleen om de vraag 'stoppen' of 'omvormen'. Daar komen we er niet mee."

Rob van Dongen (Staatsbosbeheer)

"Het begint dus met het principe dat de hydrologie maatgevend moet zijn voor de inrichting. Dat is wat ik bedoel met een kader. Op het moment dat je helder hebt van wat je waar op welke plek wilt doen, kun je de randvoorwaarden stellen, bepalen welk grondgebruik je op de lange termijn wil toestaan en kun je ook toe gaan werken naar concrete oplossingen."

Rob van Dongen (Staatsbosbeheer)

"De afgelopen vijftig jaar is alles genivelleerd, dus de kleinschalige landschappen zijn middenschaal geworden. Grootschalige landschappen zijn deels ingeplant met bos en zijn ook middenschaal geworden. De open soorten, bijvoorbeeld de akkervogels, die hebben het heel moeilijk en de kleinschalige soorten ook. Alleen de soorten van de middenschaal doen het goed. Op de universiteit hebben we een programma opgezet om dit te meten. De hoofdconclusie is dat landschappelijke diversiteit de sleutelfactor is. Diversiteit met betrekking tot verschillende schalen, wel of niet beplant en nat en droog. Hoe je dat doet, maakt nog niet eens uit. Meer diversiteit vergroot direct het aantal plant- en diersoorten."

Theo Spek (Rijksuniversiteit Groningen)

"Wij zien dat er met heel veel goede bedoelingen natuurvriendelijke oevers worden aangelegd, maar dat er dan bomen worden aangeplant. Knotwilgen in de buurt van de oever die juist niet goed zijn voor de water- en oeverkwaliteit. Want in Laag-Nederland heb je van nature het proces van veenvorming, al die bladeren die vallen, die zorgen voor verlanding, het dichtslibben van water. En daarom maken we ieder jaar die watergangen weer schoon, want we willen geen moeras. Maar dat is een grote verstoring van je ecologie. Dus hoe minder verstoring, hoe beter het is voor de biodiversiteit en daarvoor moet je zorgen dat die bomen niet te dicht bij het water staan."

Bart Specken (Waternet)

"Belangrijke verbindingen bij de groenblauwe dooradering kunnen de faunapassages van Rijkswaterstaat en ProRail zijn. Dat zijn bijvoorbeeld onze ecoducten over de snelwegen, maar ook onze ecoduikers en boombruggen. Beleidsmatig vallen de gronden van Rijkswaterstaat overigens buiten het NPLG, maar je kunt ze natuurlijk wel gebruiken in het realiseren van verbindingen en als uitbreiding van het nationale en regionale groenblauwe netwerk indien dat verder wordt ontwikkeld."

Adam Hofland (Rijkswaterstaat)

"We zouden het niet zozeer over 10% groenblauwe dooradering moeten hebben, maar meer in termen van wat vroeger de ecologische hoofdstructuur was: dat er overal groene en blauwe elementen liggen, grote en kleine, verschillende schalen, zowel lijnstructuren als vlakken. Want ik denk dat je dan ook op het gebied van biodiversiteit veel meer resultaat haalt dan wanneer je een uniform netwerk van heggen en hagen gaat creëren."

Bert Groenewoudt (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

"Wij zien in Zeeland ook dat er echt iets structureel moet veranderen om grote stappen te kunnen maken. Waar wij zelf vaak mee te maken hebben, is de vrijwilligheid waarmee iedereen altijd maar weer mee moet kunnen doen. Dat geeft aan de ene kant een plus voor mensen die echt willen, maar daardoor werken we niet aan een dooradering in het landschap. De grote klus, het bouwen van een groenblauw netwerk, daar blijven we mee zitten. En daar wordt op dit moment ook niet over nagedacht of grote lijnen voor uitgezet."

Sandra Dobbelaar (Landschapsbeheer Zeeland)

"De waterschappen hebben duizenden kilometers aan watergangen in beheer. En als ze die op een natuurvriendelijke manier beheren, dan creëer je een heel groot ecologisch netwerk. Zowel in het water als langs het water op de oevers."

Dominique Blom (Unie van Waterschappen)

"Ik kan me ook voorstellen dat in het kader van klimaatverandering we ook verandering krijgen in de boomsoorten. Als je bij ons koloniëngebied kijkt [veenkoloniën in Drenthe], met name de eik zal het moeilijk gaan krijgen als het water omhoog gezet wordt, want eiken houden niet van natte voeten. Wat ga je dan doen, hoe ga je dan zo'n structuur herstellen? Kun je dan kiezen voor andere soorten, maar je wil wel gewoon die herkenbaarheid van die rechtlijnige."

Suzan Brand (gemeente Westerveld)

"Ik denk dat herstel en intensivering van de grotere landschappelijke structuurdragers de grootste meerwaarde kan leveren als het gaat om de ambitie 10% groenblauwe dooradering. Die verbindingen in het landschap waren historisch gezien ontzettend belangrijk voor de uitwisseling voor allerlei diersoorten, of dat nou gaat om vogels, vlinders, libellen of andere insecten. Ik denk juist dat herstel van die grotere landschappelijke systemen een belangrijke rol kan spelen om natuurgebieden te verbinden, maar dan moeten we wel heel goed weten wat we waar op welke plek moeten doen en in welke omvang."

Rob van Dongen (Staatsbosbeheer)

"Velen stelden zich de vraag: waar beginnen we dan en hoe beginnen we dan? Onze handen jeuken bij al die relictelementen die er nog staan. Om die te redden, daar begin je mee. Ze moeten zo snel mogelijk weer in een raamwerk verbonden worden met andere elementen of natuur, zodat ze hun ecologische functie weer kunnen vervullen als ader."

Jaap Dirkmaat (Vereniging Nederlands Cultuurlandschap)

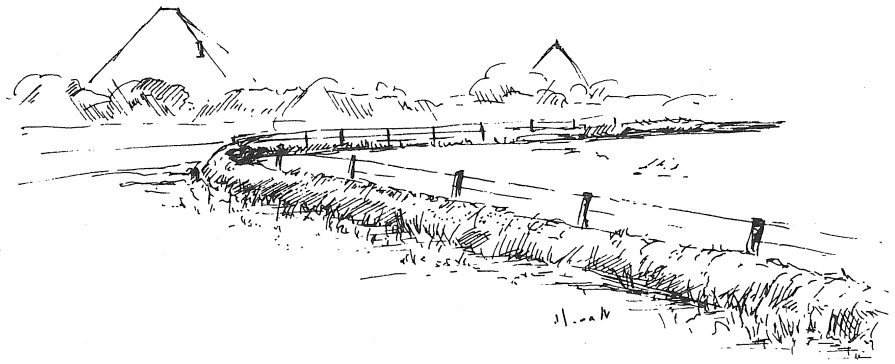
"De stap van veen onder water zetten is heel groot en groenblauwe dooradering zou een tussenstap kunnen zijn in de transitie. Natuurlijke oevers zijn interessant in veenweide, maar bijvoorbeeld ook in de kleischil van Zeeland, Groningen en Friesland. Eigenlijk alle gebieden waar je water wilt vasthouden als het nodig is en waar je meer wilt meebewegen met de seizoenen. In de Alblasserwaard-Vijfheerenlanden gaat het bijvoorbeeld om meer dan 6.300 km aan slootkanten. Dan kun je een flinke plus op je biodiversiteit zetten als je die allemaal natuurvriendelijk inricht. Als je dat dan ook nog koppelt aan langjarige beheercontracten van dertig jaar en LNV verschaft helderheid over hoe het meerekent in je hectaretoeslag, dan krijg je boeren wel mee."

Peter de Ruyter (Bureau Peter de Ruyter)

"Als je kijkt naar bijvoorbeeld de Bossenstrategie, de enorme actie nu om miljoenen bomen aan te planten. Daarbij worden bomen aangeplant, zonder duidelijke natuur- of cultuurhistorische doelstelling, Daarmee beschadigen we wat nu van grote waarde is. Neem de Natura 2000 bossen. We houden ons niet aan de Europese afspraken door bufferzones te beplanten, met bomen die niet in de betreffende habitats passen, zelfs vaak ook met invasieve exoten. Onder de noemer van klimaatverandering en rijk strooisel worden op grote schaal vanuit natuurdoelstellingen en genetische bronnen verkeerde soorten aangeplant. Onze laatste topnatuurbossen, minder dan 3%, hollen mede door schaduwvorming en uitzaaiing daardoor onnodig achteruit. Gestreefd zou moeten worden naar beheerplannen die de bestaande waarden met betrekking tot natuur en inheemse genetische bronnen behouden en verbeteren. Bosuitbreiding moet daarop aansluiten en niet als iets op zichzelf uitgevoerd worden. Er is een grote kennisleemte met betrekking tot de cultuurhistorische- en autochtoon-genetische waardevolle landschappelijke groenelementen. Investering in kennis is een belangrijke voorwaarde voor verbeteringen."

Bert Maes (Ecologische Adviesbureau Maes)

Cultuurhistorie

"Het landschap heeft zich in een aantal fasen ontwikkeld van heel natuurlijk, via tussenfasen, naar heel cultuurrijk. De verschillende fasen hebben ook allemaal hun eigen biodiversiteit gehad. Daarom zijn ze het misschien ook waard om op een aantal plekken na te bootsen, niet te reconstrueren. Een landschapsbiografie beschrijft die verschillende fasen. Je wilt graag dat die culturele diversiteit bewaard blijft voor toekomstige generaties. Niet op lokaal niveau, maar op regionaal niveau, met behoud van de karakteristieken van zo'n gebied."

Theo Spek (Rijksuniversiteit Groningen)

"Idealiter zou ik zeggen dat als je die 10% goed gaat invullen, dan zorg je dat er eerst een goede gebiedsanalyse met een gebiedsbiografie is. Een analyse van het gebied die de identiteit als het ware vaststelt. Met al die details die erin zitten en ook al die nuanceringen in dat ene gebied van waaruit je die 10% verder kunt gaan ontwerpen. En die 10% geldt niet alleen voor agrariërs, maar voor het hele landelijke gebied. Dus ook voor bijvoorbeeld waterschappen, recreatieterreinen en gemeenten."

Gerrit-Jan van Herwaarden (LandschappenNL)

"De polder Alblasserwaard is ingedeeld in een aantal verschillende landschappen en per landschap heb je dan een ander soort landschapselementen die je daar kunt verwachten. Op die manier kan het weidevogelgebied, wat juist in de polder ligt, beter worden beschermd. In de dorpskernen staan dan juist de houtopstanden. Ik denk dat we zo'n aanpak vanuit de cultuurhistorische waarde en op landschapsschaal moeten bekijken."

Jessica Oudmaijer (provincie Zuid-Holland)

"Het is belangrijk dat we het historische landschap en de opgaven van nu bij elkaar brengen. Hoe zit de landschappelijke en historische hoofdstructuur in elkaar? En vervolgens: wat zijn de prominente opgaven in dit gebied? Dan kun je onderzoeken welke historische referentiebeelden aanknopingspunten bieden om zowel dat toekomstige, multifunctionele gebruik te faciliteren, maar waarin ook de historische structuren en patronen en de landschappelijke hoofdstructuur gerespecteerd worden."

Bert Groenewoudt (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

"De autochtone kwekerijen moeten echt worden opgevoerd. De capaciteit moet worden uitgebreid, wil je een klapper maken. En dat is nu al jaren zo. En maak autochtoon plantmateriaal ook voor burgers beschikbaar. Die kunnen daar vaak heel lastig of soms helemaal niet aan komen."

Lex Roeleveld (Stichting Heg & Landschap)

"Mensen moeten met de historische landschapselementen ook weer wat in hun bedrijfsvoering kunnen. In Zeeland hebben we bijvoorbeeld ongelooflijk veel binnendijken. Dat zijn hele mooie, verbindende elementen waar we een goede eerste stap mee kunnen maken. Maar door allerlei mitsen en maren lukt het maar niet om die historische dijken weer terug in het bedrijfssysteem te krijgen."

Sandra Dobbelaar (Landschapsbeheer Zeeland)

Natuurinclusieve landbouw

"We mogen de overheid er ook best op aanspreken dat we in het landschap ruimere mogelijkheden moeten krijgen om te innoveren. Gewasrotatie met strokenteelt is bijvoorbeeld ook een vorm van groenblauwe dooradering. Maar dat wordt op dit moment niet gestimuleerd en agrarische collectieven krijgen niet de ruimte om dat wel op te pakken. Bij ons op de Zenderensche en Deldener Esch hebben we daar een voorbeeld van. We gaan daar terug naar de historische strokenverkaveling met innovatieve landbouw en gaan in drie jaar tijd van drie naar veertig patrijzen. Op een andere plek komen behoorlijk wat kieviten terug. Maar we krijgen daar geen vergoeding voor, omdat het agrarisch collectief er vanuit het overheidsbeleid geen pakket aan toe kan kennen."

Egbert Jaap Mooiweer (Landgoed Twickel)

"Als je het landschap zou herstellen en handen en voeten geeft, heb je nog steeds te maken met gifspuiten en kunstmest. Daar kun je van alles van vinden, maar het heeft niet onze eerste prioriteit. In Engeland hebben ze in het hagenlandschap waar gangbare landbouw tussen plaatsvond, geconcludeerd dat 80% van de daar van nature aanwezige soorten ook daadwerkelijk in die heggen leeft. En als je dan ook nog met de chemische middelen stopt, dan krijg je die extra 20% als bonus er nog bovenop en heb je 100% biodiversiteit."

Jaap Dirkmaat (Vereniging Nederlands Cultuurlandschap)

"Het gaat ook over gradiënten. Bij groenblauwe dooradering gaat het vooral over lijnelementen, terwijl we allerlei overgangen moeten creëren in het landschap; van nat naar droog, van open naar gesloten, van intensief gebruik naar extensief gebruik."

Theo Spek (Rijksuniversiteit Groningen)

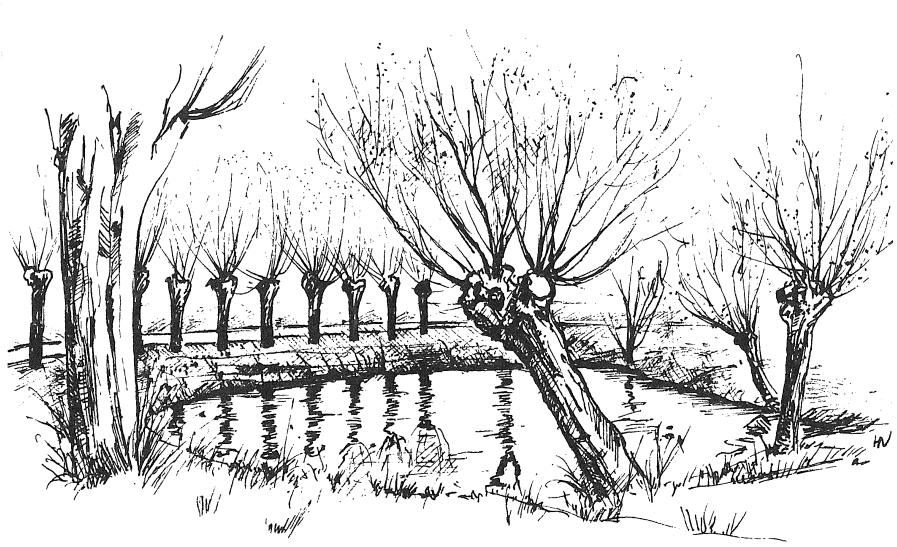
"We voeren de discussie over dat agrarisch natuurbeheer op zichzelf niet effectief is, maar dat komt omdat we niet voldoen aan een minimale basiskwaliteit die je nodig hebt in een landschap om überhaupt iets te kunnen doen voor de biodiversiteit. De Britten hebben daar heel goed naar gekeken. Die gaan uit van zeven succesfactoren voor biodiversiteit en kijken bij de groenblauwe dooradering naar structuur, conditie, plantdiversiteit, aangrenzend landgebruik, nabijheid van seminatuurlijke habitats en connectiviteit. Als je deze combinatie van elementen maakt, dan krijg je het zogenaamde 'groene laaneffect'. En daarmee heb je eigenlijk de blauwdruk al liggen van wat er moet gebeuren in het landelijk gebied van Nederland met een streekeigen invulling. Dan weet je dat je in Overijssel iets anders doet dan in Zeeland op het oude land en doe je ook iets anders in de polder."

Egbert Jaap Mooiweer (Landgoed Twickel)

"Op dit moment worden veel akkerranden ingezaaid, maar als er bij de landbouw op die percelen veel pesticiden gebruikt worden, kan het juist een negatief effect hebben op de biodiversiteit, omdat de bloemrijke akkerranden bestuivers aantrekken, die vervolgens pesticiden binnenkrijgen. Het lijkt dan een ecologische val. Daar moeten we meer onderzoek naar doen."

Berte Daan (PeetersenDaan)

Beleid

"Ik wil ervoor pleiten dat die 10% niet een van boven opgelegde regel van de overheid gaat worden, die overal moet worden gehaald. Benader het vanuit de vraag naar een functionerende groenblauwe dooradering en wat nodig is voor landschapsdiensten waar in een gebied vraag naar is."

Paul Opdam (Landschapsnetwerk Brummen)

"Je wilt dus niet dat je zo'n discussie krijgt van 'wat hoort er nou wel bij of wat hoort er niet bij?' Dat je je dan op dat getal gaat richten. Wat wel goed is, is het principe om die dooradering te benutten dwars door alle landschappen heen, als verbindend principe, dat werkt overal en dat het veel aandacht krijgt en op allerlei plekken terugkomt, is hartstikke goed en waardevol."

Willemien Geertsema (Louis Bolk Instituut)

"Onze elementen die liggen hier al 500-600 jaar en elk jaar moet ik opnieuw met lijntjes gaan schuiven. Ik heb opeens bufferstroken. Voor de registratie is het veel handiger om alles naar één kant toe te werken. Dan wordt het gewoon een bos." [En zijn alle lijntjes één vlak geworden.]

Pier Jan Boersma (Melkveehouder, ANV Noardelike Fryske Walden)

"De eerste stap zal moeten zijn wat het doel is waar we naartoe willen. Dat doel kunnen we als uitvoeringsorganisaties bij het Rijk niet zelf bedenken, maar dat doel moet door beleidsministeries vastgesteld worden. Het Rijksvastgoedbedrijf en Rijkswaterstaat zijn uitvoeringsorganisaties die een opdracht voor het ministerie uitvoeren. Vanuit het ministerie moet daarom een vraagkant komen [in dit geval voor groenblauwe dooradering], zodat wij de opdracht kunnen uitvoeren."

Walter Mommersteeg (Rijksvastgoedbedrijf)

"Om een groot aaneengesloten ecologisch netwerk te bouwen, missen we een kaart waar voor Nederland alle beschikbare Rijksgronden op staan. Dat zijn dan de geliberaliseerde pachtgronden van het Rijksvastgoedbedrijf, de gronden van Defensie, de gronden van Rijkswaterstaat met haar faunapassages, de gronden van Staatsbosbeheer en de gronden van ProRail. Als we daar de gronden van Natuurmonumenten, LandschappenNL, provincies en wellicht gronden met de NSW-status aan toe voegen, ontstaat een kaart waar we verbindingsmogelijkheden en knelpunten gaan zien."

Jan Janse (Staatsbosbeheer)

"Er moet ook worden geïnventariseerd welke subsidieonderdelen van de Europese Unie obstructief zijn. Die ons oude cultuurlandschap tegenwerken of juist afbreken. Daar moet iets aan gebeuren"

Jaap Dirkmaat (Vereniging Nederlands Cultuurlandschap)

"Belangrijk voor de dynamiek is dat in regelgeving landschapselementen niet uit elkaar worden getrokken. In beleid hebben ze het bijvoorbeeld vaak over struweelheggen en knipscheerheggen. Alsof dat twee verschillende dingen zijn. Door dat heel sterk in de regelgeving uit elkaar te trekken, verdwijnt de dynamiek van de cyclus. Dan moet het of dit zijn, of dat. Maar als je een knip- en scheerheg een paar jaar niet beheert, dan krijg je een struweelheg. Als de heg dan oud wordt en gaten krijgt, kun je hem leggen en weer dichtmaken en dan heb je weer een knip- en scheerheg. Het beheer is onderdeel van een cyclus. Datzelfde geldt voor houtwallen. De cyclus moet vooropstaan en niet de tijdelijke vorm."

Lex Roeleveld (Stichting Heg & Landschap)

"Een houtwal of een singel inplanten is vrij definitief. Het wordt vaak in het bestemmingsplan opgenomen. Ze [boeren] zijn erg bang dat ze daar later niet meer vanaf komen. Stel dat er zeldzame soorten in voor gaan komen? Hoe ga je daar dan mee om, krijgt het dan een beschermde status en wordt je in je bedrijfsvoering beperkt? Ze voelen ze zich bedreigd."

Rob Geerts (WUR)

"De huidige vergoedingssystematiek die wordt gehanteerd voor landschapselementen is niet actueel. Bovendien is de onderbouwing gebaseerd op de bedrijfsvoering van terreinbeherende organisaties in plaats van agrarische bedrijven. Deels zijn die cijfers ook verouderd. Daar kunnen we dus niet meer mee uit de voeten. En daar is nog niks aan gedaan. Het gaat bijvoorbeeld over aanrijtijden. Bij de Hoeksche Waard bijvoorbeeld doen ze heel veel aan randenbeheer. Zo'n rand vergt eigen onderhoud dat losstaat van wat je op het naastgelegen perceel doet en met andere machines. Dat leidt tot aan- en afrijtijden die niet matchen met die van terreinbeherende organisaties. Daar staat geloof ik 5% voor van een uur. Die uitgangspunten moeten opnieuw worden bekeken vanuit het perspectief van een agrarisch bedrijf."

Sarah Westenburg (Boerennatuur)

"De uitvraag van de overheid moet zijn wat er nodig is om een doel te realiseren. De overheid moet dan gaan funden wat nodig is, financieringsstromen bundelen en op elkaar aan laten sluiten. Maar de overheid doet precies het tegenovergestelde. Ze geven op basis van pakketten en vrijwilligheid budget, iedereen doet overal een beetje, we sturen onderzoekers het veld in om te meten of dat effectief is en concluderen dan met z'n allen dat het agrarisch natuurbeheer niet goed werkt."

Egbert Jaap Mooiweer (Landgoed Twickel)

"Bij de groenblauwe dooradering zie ik drie duidelijke stappen voor me: 1. Afbakening van het project met definitie van de doelstellingen en een nulmeting aan de start. Dat geeft antwoord op de (definitie)vraag: Wat valt er onder de 10% groenblauwe dooradering? 2. Opzetten van een instrumentarium voor financiering (inclusief analyse van wat er al bestaat en waar de witte vlekken zitten) en 3. Met elkaar en met boeren aan de slag en samen bepalen waar de prioriteiten liggen om te gaan starten. Boeren zijn doeners, dus het helpt in het proces als je bij wijze van spreken elkaar 's ochtends treft en 's middags al met de uitvoering zou kunnen beginnen."

Adam Hofland (Rijkswaterstaat)

"Vanuit Europa mogen we 2,5 m niet-productief areaal opvoeren als subsidiabele hectare boerenland. Dat geldt voor een perceel van 20 hectare, maar ook bij tien percelen van 2 hectare. Als we om tien percelen 2,5 m gaan aanplanten, kunnen we dat dus in principe zonder bestemmingsplanwijziging doen. Gemeenten en provincies kunnen hier heel goed bij Europa aansluiten."

Egbert Jaap Mooiweer (Landgoed Twickel)

"Om echt goed in gesprek te komen met bijvoorbeeld boeren is het belangrijk om te blijven inzetten op omgevingsmanagers en gebiedsmakelaars. Bijvoorbeeld door het voeren van keukentafelgesprekken. Dit ligt op provinciaal niveau, omdat de uitvoering van het NPLG daar ligt."

Rommie van Rossem (Rijksvastgoedbedrijf)

"Je bent effectiever als je een kennis-/actieagenda opstelt, dus missie-gedreven. Dus je hebt een doel (groenblauwe dooradering, kwalitatief en kwantitatief). Wat is er voor nodig om dat doel vervolgens te bereiken? Wat mist er nog op veldniveau? De meer strategische niveaus kun je ook onderscheiden. Dat de kennis bij de juiste persoon terechtkomt."

Anne van Doorn (Wageningen Environmental Research)

Kennis(agenda)

"Wij stellen ons op het standpunt dat alles al onderzocht is en het nu eindelijk een keer moet gebeuren. Pas dus op voor onderzoek. Wat we nodig hebben, is dat we gewoon aan het werk gaan. Laten zien hoe mooi het wordt en beginnen."

Jaap Dirkmaat (Vereniging Nederlands Cultuurlandschap)

"Het klinkt heel arrogant als ik zeg: 'er zijn geen vragen meer', want die zijn er natuurlijk altijd. Maar als we doen wat we nu weten, dan kunnen we al 80% van de opgave realiseren."

Bart Specken (Waternet)

"Kijk naar een onderwerp als verdroging. We weten al sinds 1985 dat dat een opgave is en er is ontzettend veel onderzoek gedaan in Nederland. We weten eigenlijk heel goed wat we moeten doen. Toch landt die kennis onvoldoende in gebiedsprocessen en maatregelen. Daarom vraag ik mij af of we nou zoveel nieuwe kennis en inzichten moeten verzamelen of dat wat nu nodig is veel meer zit op de kennismontage."

Rob van Dongen (Staatsbosbeheer)

"De kennis over historische diepte (die veel verder teruggaat dan de kaart van 1900) en over cultuurhistorisch beheer is beperkt bekend bij beheerders, beleidsmakers en ontwerpers. De kennis hierover is er vaak wel in de vakwereld van historisch geografen en de erfgoedsector, maar deze belandt niet altijd bij de mensen die bezig zijn met het onderwerp groenblauwe dooradering. Met het goed overbrengen van die kennis is nog een enorme slag te slaan. Er zijn in het verleden wel handboeken gemaakt, maar worden die goed gebruikt en zijn ze nog actueel?"

n.n.

"Probeer bewezen concepten zo snel mogelijk uit te rollen. Houd de flexibiliteit in je kennisagenda om dingen waar je in de praktijk tegenaan loopt ook mee te nemen. Probeer te voorkomen dat een kennisagenda een excuus wordt nog weer een paar jaar niks te doen."

Rienk Kuiper (Planbureau voor de Leefomgeving)

"Ik heb totaal geen behoefte aan een onderzoeksagenda. Ik heb behoefte aan landschapsfonds. Dat voorziet in marktconforme en duurzame vergoedingen die enerzijds iets doen over aanleg en anderzijds iets over duurzaam beheer en een grondige hervorming van de fiscaliteit voor landbouw om landbouwers te stimuleren om meer te gaan doen met biodiversiteit."

Egbert Jaap Mooiweer (Landgoed Twickel)

"We blijven heel lang alleen maar praten en op papier iets doen. We komen niet tot uitvoering. Als we dan wel tot uitvoering komen, dan moet het allemaal snel, want alle tijd is opgepraat. Daar kan je ook al je geld aan besteden."

Sabine de Jong (Gemeente Leudal)

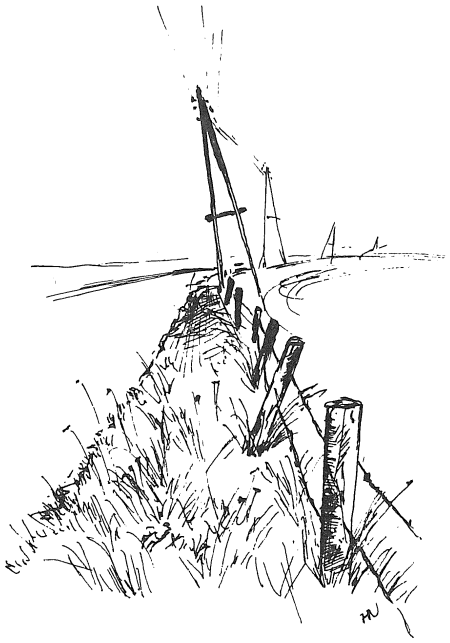
"De kennis is overal aanwezig, maar moet vooral bij elkaar gebracht worden. Ik merk dat met name bij adviseurs, die bij de deelnemers zelf komen, dat er een veelheid is aan regelingen, aan onderzoeken, aan conclusies, aan werkwijzen, dat ze daar eigenlijk ook niet meer wegwijs in worden, laat staan boeren en andere grondeigenaren. Dus om daar overzicht in te brengen, is een van de doelen die ik graag als uitkomst zie."

Geert Schoemakers (Stichting Groene en Blauwe Diensten Overijssel)

"Vanuit het onderzoek naar groenblauwe dooradering zie ik nog wel een duidelijke kennisleemte. We moeten scherp krijgen wat groenblauwe dooradering nu daadwerkelijk oplevert wat betreft ecosysteemdiensten die een boer aan zijn bedrijfsvoering kan koppelen, zoals het verbeteren van de waterbeschikbaarheid en plaagbestrijding. De biodiversiteitswaarde kunnen we nog wel meten en die proberen we dan monetair te duiden, maar diverse andere diensten zijn nog een blinde vlek."

Bertram de Rooij (Wageningen Environmental Research)

Monitoring

"Omdat we in Nederland niet handhaven op de basiskwaliteit van het landschap hebben we de bescherming daarvan niet goed geregeld. Terwijl Europa ruime mogelijkheden geeft om dat wel te doen. De lidstaat Nederland kiest er telkens voor om te zeggen dat wij niet gaan handhaven, omdat de landschapselementen grenzen aan subsidiabele hectares landbouwgrond. Daarom screent RVO niet actief of er landschapselementen blijven staan. Zo heb je op heel veel plekken in Nederland een landschap waarin eerst de onderbegroeiing wordt opgeruimd, vervolgens bomen worden weggehaald, greppels worden gedempt en bijvoorbeeld steilranden worden weggeschoven."

Egbert Jaap Mooiweer (Landgoed Twickel)

"Toch die monitoring, dat vind ik ook echt een onderzoeksvraag. Uiteindelijk ook in het GLB waar groenblauwe dooradering ook een onderdeel van is, via de ecoregeling en ANLb. Hoe link je nou wat je aan het doen bent in het veld met doelrealisatie en impact waarover gerapporteerd moet worden aan de Europese Commissie? Die causale link leggen is heel moeilijk, dus we moeten gaan onderzoeken hoe we dat kunnen doen."

Sarah Westenburg (BoerenNatuur)

"Er is behoefte aan duidelijk interpreteerbare kaarten, in een soort hotspotvorm, die beleidsmakers of praktische mensen kunnen gebruiken"

Willem Rienks (ROM3D)

"Met onze opdrachten hebben we heel veel heggen in kaart gebracht. Welke soorten zitten erin? Kom je nog vlechtrelicten tegen? Zitten er gaten in de heg? Is het een knip-, scheer- of een struweelheg? Staat er een raster voor? Al heel snel is dat ook allemaal digitaal ingeklopt. Robert Ceelen heeft er een digitaal programma voor ontwikkeld: BOOM (Beheer en Onderhoud op Maat), wat nog steeds draait in een heleboel gebieden, zoals in Boxmeer, de Achterhoek en Friesland. Het mooie is dat het programma sturing geeft aan het beheer, maar dat je er ook mee kunt monitoren en bijsturen. Moet het beheer iets later, juist eerder of toch anders? Er zit een element in dat je constant kunt aanpassen, zodat je je doelen echt bereikt. Het is een programma dat niet exclusief voor heggen is, maar eigenlijk voor alle landschapselementen en kleine infrastructuur."

Lex Roeleveld (Stichting Heg & Landschap)

"Als je puur optimaliseert voor één doel, namelijk monitoring, dan zou de conclusie kunnen zijn dat het inzetten van menskracht [om kwalitatief te monitoren] te veel geld zou kosten. Als je met een meerledig doel op bezoek gaat bij een boer, dan hoeven de kosten van veldbezoek niet alleen te komen voor rekening van monitoring."

Rienk Kuiper (Planbureau voor de Leefomgeving)

"Het inventariseren van kwalitatieve gegevens is één ding, maar de interpretatie en registratie is heel complex. Om kwaliteit echt goed en landsdekkend in beeld te krijgen, is het nodig dat allerlei organisaties – provincies, landschaps- en terreinbeherende organisaties etc. – gaan samenwerken. LandschappenNL werkt volgens mij aan een soort inventarisatieapp voor landschapselementen. Maar om op enigszins uniforme manier kwalitatief te kunnen inventariseren en registreren, is meer nodig."

Wigger Tims (NEO)

"GIS-analyses op basis van open databronnen zijn vaak zonde van tijd, energie en geld, omdat die databronnen onvolledig zijn. Zoals de Top10, dat komt door bepaalde karteringsregels. Met groene elementen uit het Bomenregister heb je dan wel weer een heel volledig beeld. Het zou misschien ook interessant zijn om data vanuit waarneming.nl te gaan gebruiken om inderdaad op basis van kennis van onderwerpen waar je veel over weet te extrapoleren naar elementen waar je nog niet zoveel van weet."

Wigger Tims (NEO)

"Je moet wel het veld in om het kwalitatief te beoordelen. Elke 4-6 jaar proberen we langs de elementen die onder contract staan te gaan om te kijken: voldoet het aan onze voorwaarden? We kijken puur naar beheer en kwaliteit van de houtwal. De provincie Overijssel heeft nu ook een kwantitatieve kaart gemaakt. Op basis van hoogte zijn alle landschapselementen ingetekend. Alleen dan zie je ook dat er op zo'n kaart nog veel gegevens niet kloppen. Daar is nog een hele slag in te gaan om daar de kwaliteit te verbeteren, daarvoor moet je toch het veld in."

Geert Schoemakers (Stichting Groene en Blauwe Diensten Overijssel)

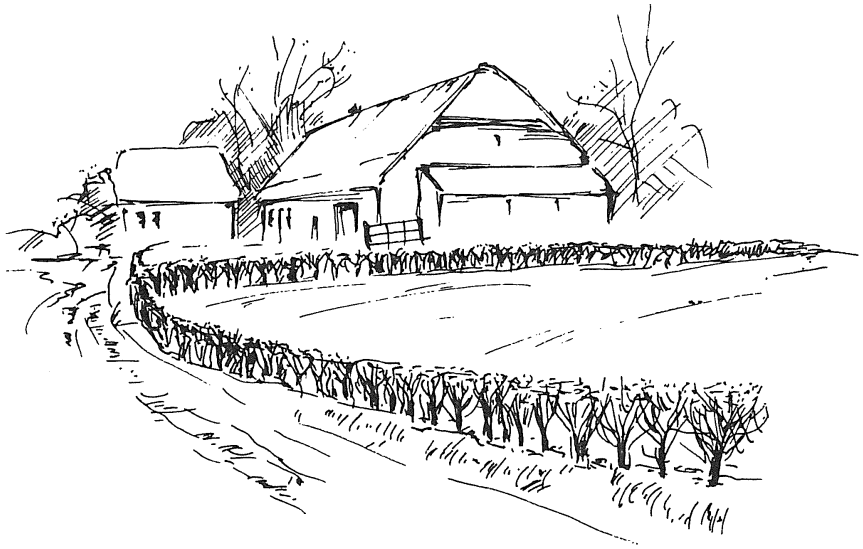
"Het feit dat er geen monitoringssysteem is, is jarenlang als excuus gebruikt om geen financiering te bieden voor landschapselementen in het GLB."

Rienk Kuiper (Planbureau voor de Leefomgeving)

"Waar wij tegenaan lopen, is het bepalen van kruidenrijk grasland. Daar willen we meer grip op krijgen, we merken dat de kruidenrijkheid heel lastig is te bepalen. Ik denk dat we daar dingen onderschatten."

Willem Rienks (ROM3D)

Praktijk

"Groenblauwe dooradering kan ook tot kostenbesparingen leiden. Dat is vooralsnog een ondergeschoven verhaal. Het gaat dan om zaken als plaagreductie (40% minder spuiten, bron WUR), bestuiving, waterretentie (minder verdroging), minder hittestress bij vee (en daardoor 20% meer melk) en verbetering van het bodemleven (waardoor betere productie). Die kant is ook onderdeel van het verdienmodel."

Jan Janse (Staatsbosbeheer)

"Er zitten ook nog wel wat drempels, wat knelpunten, ook in het beleid en de wetgeving. In de Wet natuurbescherming staat een hoofdstuk over houtopstanden en daar zit een meld- en herplantplicht. En dat betekent de facto dat als een boer een houtopstand aanlegt, deze daar tot in lengte van dagen aan vastzit via de meld- en herplantplicht. In de praktijk hoor ik dat het zo'n grote drempel is dat maar heel weinig boeren nieuw groen gaan realiseren. En het heeft ook nog een gevolg voor het belonen van boeren vanuit overheden, omdat het namelijk een wettelijke instandhoudingsverplichting heeft, zegt Europa. Daar mag je niet allerlei ruimhartige subsidies aan verbinden. Iets wat verplicht is, kun je niet ook nog eens een keer als overheid gaan financieren."

Gerrit-Jan van Herwaarden (LandschappenNL)

"Ik ben hier geboren en getogen, dus gewend om iets met groenblauwe dooradering te doen. Het hoort er gewoon bij. Wat je wel ziet: de boeren zien het als obstakel. Ze zien niet de meerwaarde van de verschillende struiklagen en de vogelsoorten. Dat is wel een uitdaging. De verschillende struiklagen en soorten, die zien ze vaak niet."

Pier Jan Boersma (Melkveehouder, ANV Noardelike Fryske Walden)

"We moeten niet vergeten dat het agrarisch gebied gewoon een gebruiksruimte is. Dat is het altijd geweest. Veranderingen in het landschap zijn gestuurd door veranderingen in het gebruik. Dus al die groene en blauwe elementen die daar vroeger aanwezig waren, die hadden een functie, als veekering of voor hout. Knotbomen en hakhoutbosjes werden door boeren beheerd omdat ze tot nut waren. Nu onderhouden we elementen die hun functie verloren hebben en dat is kwetsbaar. Er kan best een subsidieregeling zijn, maar als de politieke wind anders gaat waaien, verdwijnt zo'n regel en daarmee de basis onder de groenblauwe dooradering."

Bert Groenewoudt (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

"Het lijkt mij verstandiger om te kijken naar de maatschappelijke opgaven van de toekomst. En dan gaat het niet alleen om biodiversiteit. Nederland is een vol land, dus we zullen moeten kijken hoe we functies combineren in dat landschap van de toekomst. Ik denk dan aan groenblauwe omzomingen van zonneparken of het telen van biobased grondstoffen in GBDA. Maar dat betekent ook dat we praktisch moeten nadenken. Die grondstoffen moeten wel te oogsten zijn, dus doe dat op een plek waar je er met een kettingzaag bij kunt en waar het materiaal af te voeren is met een trekker."

Bert Groenewoudt (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

"De groenblauwe dooradering is op zijn sterkst als er een win-winsituatie ontstaat voor de maatschappij én in de bedrijfsvoering van de agrariër. We moeten daarbij goed kijken waar je zit in het landschap, welke landschapselementen daarbij passen en met name ook wat ze dan opleveren in de breedste zin van het woord. Als je dat heel duidelijk doet, dan gaat het mes aan verschillende kanten snijden. En dan na gaan denken hoe we ermee om willen gaan met GBDA en de bedrijfsvoering. Hoe 'vast' of 'flexibel' mag het zijn?"

Bertram de Rooij (Wageningen Environmental Research)

"In de praktijk gaat het nog steeds op allerlei plekken mis. Met name als het beheer op de maaimachine niet goed is afgestemd met onze gedragscode. We doen ons best om die beweging en bewustwording steeds verder te ontwikkelen. Daar ligt namelijk veel potentie voor ecologische winst: als aannemers steeds meer volgens de gedragscode gaan werken. Wat is precies het leefgebied? Welke periode is de kwetsbare periode? Dat zijn kennisvragen waar we tegen aanlopen bij de gedragscode."

Adam Hofland (Rijkswaterstaat)

"De uitdaging zit vooral op het sociaaleconomische vlak. Het gaat alleen lukken als je draagvlak hebt van mensen en zij gemotiveerd zijn om dat te willen met zijn allen. Als je mij vraagt van waar zit de grootste belemmering om die 10% groenblauwe dooradering te bereiken, dan is dat het sociaaleconomisch vlak. Als een boer ziet dat een buurman iets doet en ziet dat het werkt, dan is dat het meest overtuigende. Veel meer dan wij als onderzoekers komen vertellen wat wij denken."

Felix Bianchi (WUR)

"De enige manier waarop een boer gelooft dat het wel kan (of iets kan worden), is als een andere boer dat vertelt. Dus wat wij (de overheid) moeten doen, is volgens mij heel veel succesvolle voorbeelden zien te creëren van boeren die het wel lukt. Transitie gaan wij niet bereiken door studies of de overheid die zegt dat het kan. Succesvolle groene boeren kunnen andere boeren overtuigen."

Mary Fiers (Groen Ontwikkelfonds Brabant)

"Waarom zou ik als ondernemer meer landschapselementen willen hebben? Ik melk koeien. De functionele kant van groenblauwe dooradering heeft zo weinig effect. Als voorbeeld wordt vaak schaduw voor de koeien in de warme zomerperiode genoemd. Mijn ervaring met temperaturen boven de 28 graden is dat koeien dicht op elkaar gaan staan in de schaduw. Door de lichaamstemperatuur wordt het tussen de koeien juist nog warmer. Tussen de houtwallen heb je vaak geen wind dat juist voor verkoeling zorgt. Afgelopen jaar, met temperaturen van rond de 30 graden, heb ik weidegang tot 10.00 uur toegepast en daarna de koeien op stal gezet. Ventilatoren zorgen voor een goede luchtstroom en koeien liggen verspreid over de stal en hebben meerdere waterdrinkpunten."

Pier Jan Boersma (Melkveehouder, ANV Noardelike Fryske Walden)

"Er zitten baten aan groenblauwe dooradering waar een boerenbedrijf zelf niet zoveel aan heeft, maar de maatschappij wél. Als je die ook op waarde zou zetten, dan wordt het ook weer veel interessanter voor die boer. En dan kun je ook naar een meer doelgestuurd GLB, wat voor boeren ook veel interessanter is. Dat je loslaat hoe boeren het doen, maar gewoon zegt: dit moet bereikt worden, zie maar hoe je er komt, en deze beloningen staan er tegenover."

Sarah Westenburg (BoerenNatuur)

"Wat je zou willen met groenblauwe dooradering is dat deze niet levenslang aan een infuus gelegd moet worden. Het is niet erg als het in de beginjaren nog wel veel beheer nodig heeft, maar op lange termijn moet je toe naar een robuust systeem. Groenblauwe dooradering moet daarom ook andere functies hebben dan alleen biodiversiteit. Het moet van waarde zijn voor de boer, zodat boeren groenblauwe dooradering weer uit zichzelf willen aanplanten. Bijvoorbeeld omdat je eruit kunt oogsten, omdat eraan plaagregulatie wordt gedaan of omdat er andere functies zijn die nuttig zijn in het bedrijfsmodel. Nu is er steeds zo'n onzekerheid over vergoeding van ecosysteemdiensten. Is dat naar de toekomst toe nog wel robuust of moeten we onderzoeken hoe het anders kan?"

Berte Daan (PeetersenDaan)

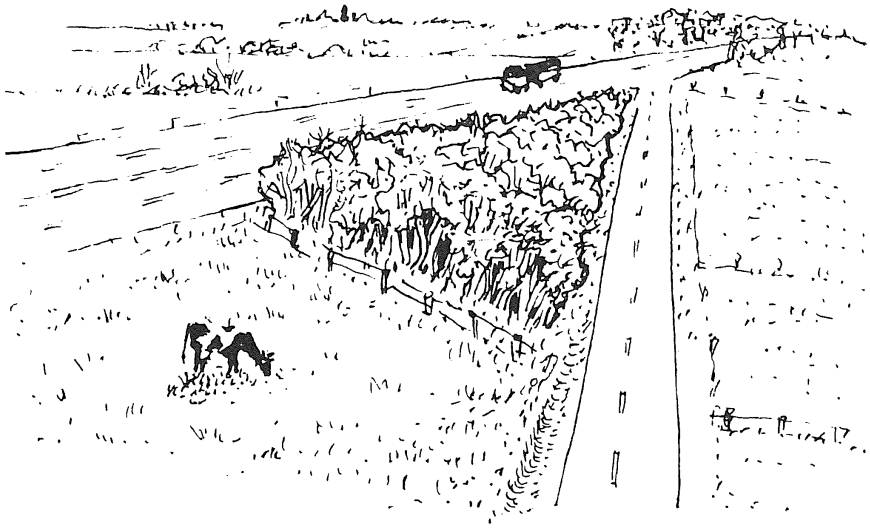
"Als buurtschap hebben we gezegd: laten we tot ongeveer 200 meter vanaf de gracht proberen het landschap te onderhouden. Het grasland maaien, het bosje snoeien. Dat is de doelstelling van de stichting. We zijn een klein buurtschapje en kunnen dat onderling, in samenspraak met Natuurmonumenten, hier prima in de gaten houden en beheren, zoals de bewoners dat graag willen. Je moet wel iemand erbij hebben die daar verstand van heeft. Weet waar hij moet zijn om financiën of andere overlegorganen bij elkaar te krijgen. We hebben het geluk dat ook onze adviseur binnen de streek woont. Maar ik kan me voorstellen dat dat niet overal zo is."

Jan Smit en Gerrit Spijker (Noabers van Zudert)

"Waar ik tegenaan loop, is dat zowel boeren als particulieren veel landschapselementen aanplanten en onderhouden, maar dat bij hen vaak kennis ontbreekt hoe die elementen beheerd moeten worden. Met name houtwal- en singelbeheer. Terwijl juist het doel is om goed gestructureerde houtwallen en -singels te krijgen om de biodiversiteit te stimuleren, niet alleen maar bomenrijen. Want die hakhoutsingel heeft wel rigoureus die zaag nodig. Die kennis ontbreekt in grote mate, maar het is ook de angst om op rigoureuze wijze de motorkettingzaag ter hand te nemen. Wellicht kan de op te stellen kennisagenda ook een onderdeel opnemen dat kennisoverdracht over het juiste beheer van groene en blauwe elementen, essentieel is."

Gerard de Ruiter (Het Ruiterpad)

Ontwerp

"Nieuwe vormen in het landschap toevoegen kan zeker. Wel het liefst gebaseerd op de structuren van het oude landschap. Het is heel mooi als een landschap 'leesbaar' is. Dat je dus nog ziet waar het vandaan komt en dat mensen het kunnen blijven herkennen. Met het toevoegen van nieuwe vormen moet je daarom niet enorme sprongen maken, want dan is het voor bewoners niet meer herkenbaar."

Dominique Blom (Unie van Waterschappen)

"Een belangrijke onderzoeksvraag is: Wat is een gezond, robuust systeem? Met bijvoorbeeld bestuiving, waterbeschikbaarheid en windluwte. Als we dat kunnen koppelen aan de groenblauwe dooradering, dan kun je ontwerpend onderzoek gaan doen."

Berte Daan (PeetersenDaan)

"Kijk ook naar de 10% groenblauwe dooradering in de stad. Het stopt niet bij de grens van de bebouwde kom. Het zal lastig zijn om daar de 10% te halen. Waarschijnlijk gaat het eerder richting de 5 of 6%, maar het is van groot belang dat daar ook focus op komt te liggen."

Dominique Blom (Unie van Waterschappen)

"De ambitie is nu op 10% gezet, maar of het nu 9% of 11% wordt, maakt niet zoveel uit. Het startpunt is die 2-4% met een cultuurhistorische waarde. De GBDA die erbij komt, dat is een ontwerpopgave. Het is belangrijk dat we kijken naar de historie om de juiste keuzes te maken voor de toekomst. Daarbij gaat het niet alleen om de kaart van 1900. Gebruik bijvoorbeeld ook toponymie of archeologische bronnen om meer te weten over het landschap van vóór 1900."

n.n.

"Als je streeft naar diversiteit, dan gaat het niet alleen om diversiteit in open-gesloten, nat-droog etc. Het gaat ook om diversiteit in tijdlagen en in historische referentiebeelden. Zo kan een negentiende-eeuws coulisselandschap op de ene plek het beste passen, terwijl elders een compleet nieuw ontworpen, modern landschap het beste past of juist een middeleeuwse, halfopen bosweide."

Theo Spek (Rijksuniversiteit Groningen)

"Wanneer je kiest voor 10% GBDA ligt lompheid op de loer. Je gaat immers geen houtwallen maken van 20 meter breed; die hebben nooit bestaan. Dezelfde oppervlakte zal bij 3 meter breed enorme lengtes landschapselementen opleveren, waar je wel iets aan hebt. Immers, in het cultuurlandschap is niet de oppervlakte of breedte maatvoerend, maar de lengte."

Jaap Dirkmaat (Vereniging Nederlands Cultuurlandschap)

"In Friesland, in het overgangsgebied tussen zand en veen, liggen de diepe veenpolders en die zijn cruciaal voor het hele Friese watersysteem. Die zuigen door de diepe ontwatering water aan vanuit het Drents Plateau en uiteindelijk ook kwelwater vanuit de Waddenzee, dus je moet daar water gaan vasthouden om tegendruk te ontwikkelen en te voorkomen dat de bodem nog verder daalt. Dat betekent natte teelten en andere vormen van landgebruik, maar ook de ontwikkeling van nieuwe natuurgebieden. Maar daar zitten nu hele grote melkveehouderijen, dus dat zijn behoorlijke stappen en die kosten tijd. Er hoort dus ook een herverkaveling met grondbank en een actieve grondpolitiek bij. Zit de juiste boer op de juiste plek in het landschap?"

Peter de Ruyter (Bureau Peter de Ruyter)

"De systematiek uit Met het verleden vooruit*, opgesteld door Peter Hermens en Dennis Worst voor Friesland, is een heel goed voorbeeld van hoe een handreiking eruit kan zien. Het is misschien iets te gedetailleerd en op een iets te kleine schaal om dit voor heel Nederland te doen, maar je zou dit voor grotere regio's kunnen uitwerken, veel schetsmatiger. Gebaseerd op een benadering waarbij eerst gekeken wordt naar de landschappelijke hoofdstructuren, en vanuit tijddiepte en diversiteit kijken naar welke historische referentiebeelden functioneel kunnen zijn bij de uitdagingen van de toekomst."*

Bert Groenewoudt (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

"Ik denk dat we voor een soort middenweg moeten kiezen. Dat we wel aansluiten bij de hoofdstructuren van historische landschappen, maar dat we ons niet druk maken over individuele verdwenen heggetjes die in 1850 ontstaan zijn en in 1950 weer verdwenen zijn. Je zou kunnen reconstrueren wat goed aansluit bij de huidige opgaven."

Bert Groenewoudt (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

"Maar ik denk dat we een goede analyse over wat nou precies het probleem is kunnen gebruiken als kennisbasis. Wij hebben met elkaar, merk ik vaak in gesprekken, geen zelfde beeld van wat we willen bereiken, geen gezamenlijk verhaal. We hebben geen gezamenlijk beeld van analyse van de problemen. En daardoor werken we verschillende kanten op."

Mary Fiers (Groen Ontwikkelfonds Brabant)

"Kunnen we regionaal specifieker kijken? Wat doet de groenblauwe dooradering voor jouw percelen? Wat doen jouw percelen voor jouw dooradering? Die wisselwerking, daar gaat het om. Het bedrijf gaat niet om die losse elementen, het gaat om het geheel en hoe dat past binnen verschillende bedrijfsmodellen? De inzet van groenblauwe dooradering en het voorkomen van afwenteling, op zowel grote schaal als kleine schaal."

Willemien Geertsema (Louis Bolk Instituut)

"Als je nieuwe stalconcepten ontwikkelt, zou de buitenruimte daar ook een onderdeel van moeten zijn. Bijvoorbeeld met struiken en bomen die veel stikstof, ammoniak, fijnstof en ozon in kunnen vangen."

Rob Geerts (WUR)

"Wij hebben een groot ruimtegebrek in de provincie Zuid-Holland, dus daar zijn we echt aan het kijken hoe we het kunnen combineren. Welke soorten zijn nou gebaat bij welke elementen? Welke bijten elkaar misschien? Kun je een soort handvaten meegeven en zo een gebiedsvisie ontwerpen? Dan gaat het ook over het concreet maken voor terreineigenaren of terreinbeheerders. Wat moeten ze nou gaan realiseren en hoe werkt het samen met bijvoorbeeld de KRW, die ook in heel veel slootjes aanwezig is?"

Jessica Oudmaijer (provincie Zuid-Holland)

"Vanuit de gemeente Westerveld willen wij helemaal niet zo graag meer bos. Opgaande beplanting, zoals bos, past ook niet altijd in onze bestemmingsplannen maar, belangrijker nog, ook niet altijd in ons cultuurhistorisch landschap. Dus wij hebben richting de provincie Drenthe al aangegeven kansen te zien in de cultuurhistorische kleinschaligere houtopstanden en elementen, zoals die er van oudsher voorkwamen. Voor ons liggen de kansen dat je de bossenstrategie inzet in de groenblauwe dooradering. Daarnaast kunnen we ook nog veel erven vergroenen. Die tellen ook mee."

Suzan Brand (gemeente Westerveld)

Financiering

"In onze eigen stichting: we hebben al behoorlijk wat staan waar we mee werken. We sluiten in Overijssel beheercontracten af die langjarig zijn, 20-30 jaar, met een vaste financiering. Die financiering is al gedaan door provincies en door gemeenten, zodat het daadwerkelijk vaststaat en niet meer weggehaald kan worden. Daarnaast zijn onze contracten staatssteun-proof. Dat zijn onze voorwaarden waarmee we het langjarig beheren en waarborgen. We werken samen met collectieven om te kijken hoe we samen meer kunnen doen. Maar je merkt dat de vakmensen daarin beperkt zijn, dus daar zou meer aandacht voor mogen komen. Helemaal als de opgaven, die financieel doorgerekend zijn, allemaal doorgaan. Dan kom je in elke provincie mankracht tekort om alles goed uit te werken."

Geert Schoemakers (Stichting Groene en Blauwe Diensten Overijssel)

"Belangrijk is dat de 'vervuiler' niet wordt betaald voor iets dat normaal is. Dat geldt voor erosiemaatregelen in Zuid-Limburg door de graften in ere te houden, maar ook voor het niet oneindig droogmalen van de veengronden, waardoor huizen van Gouda tot Oost-Groningen gaan verzakken. Daar hoor je niets over en dat is eigenlijk heel gek."

Jaap Dirkmaat (Vereniging Nederlands Cultuurlandschap)

"Naast kennis is er meer nodig om van de ambitie 10% groenblauwe dooradering een succes te maken. Het gaat ook over verdienvermogen en grond. Men vraagt om duidelijkheid. Uiteindelijk moeten boeren langjarige zekerheid hebben. Men vraagt om een verdienvermogen. En men moet ook tijd hebben om de manier van werken aan te passen. Dat zijn drie hele belangrijke randvoorwaarden die op dit moment onvoldoende worden ingevuld. Ik zie ook dat heel veel agrariërs best wel wat willen doen aan groenblauwe dooradering, voor zover ze dat nog niet doen. Maar als een boer vierkante meters opgeeft om wat anders te gaan doen, wat krijgt hij daarvoor terug? Op een gegeven moment maak je keuzes voor 20-30 jaar en je wil gewoon wel dat daar een bepaalde solide basis onder ligt. Het gaat dan om financiering voor aanleg en beheer. Maar je moet ook iets met afwaardering van grond."

Rob van Dongen (Staatsbosbeheer)

"Er is ongelooflijk behoefte aan inzicht in verdienmodellen die passen bij groenblauwe dooradering en bij landschapsdiensten. Met als doel de discussie te openen naar vraag en aanbod van landschapsdiensten. We moeten daarvoor iets ontwerpen in grote lijnen, in een aantal opties, en voor uiteenlopende landschappen en daar getallen bij verzinnen om de discussie te openen. Niet om uit te voeren, maar om het denken te beïnvloeden."

Paul Opdam (Landschapsnetwerk Brummen)

"Het moet gaan om het verdienmodel van de groene boer. Niet om het verdienmodel van de traditionele boer. Als we op die manier blijven kijken (en rekenen) naar de opgave, dan gaat het ons niet lukken."

Mary Fiers (Groen Ontwikkelfonds Brabant)

"Als je als boer al landschapselementen hebt, moet dat ook beloond worden. We hebben altijd de neiging om nieuwe elementen te financieren, maar het zijn juist ook de mensen die zorg dragen voor wat we nog hebben die we moeten belonen."

Egbert Jaap Mooiweer (Landgoed Twickel)

"Een hele simpele maatregel die we niet met elkaar willen benoemen, maar die 100% effectief is, is fiscaliteit. Als we 10% groenblauwe dooradering willen realiseren, dan moeten we dat een-op-een gaan koppelen aan de 'Landbouwvrijstelling'. Ik vergelijk boeren en landgoederen altijd met elkaar. Ze zijn aan de grond gebonden, willen hun bedrijven overdragen aan de volgende generatie en belasting betalen uitstellen. Alleen een landgoed levert daarvoor diensten volgens de Natuurschoonwet. Die moeten namelijk 30% natuur hebben en haar landbouwpercelen zijn allemaal omzoomd met minimale criteria binnen de Natuurschoonwetrangschikking. De boer hoeft dat allemaal niet. Die krijgt een landbouwvrijstelling. Op het moment dat je als overheid zegt dat we de landbouwvrijstelling een-op-een gaan koppelen aan groenblauwe dooradering en de omzomingscriteria zoals die ook gelden voor boerenland op landgoederen, moet je eens kijken wat er dan gaat gebeuren op een boerenbedrijf. Dan gaan boeren nadenken: 'Ik wil belasting betalen uitstellen, dus ik ga heggen planten, knotbomen zetten en houtwallen maken.' Dan krijgen we een andere dynamiek, want dan wordt landschap onderdeel van de bedrijfsvoering en kan de overheid gaan helpen met de funding daarvan."

Egbert Jaap Mooiweer (Landgoed Twickel)

"Waar we als stichting qua financiering tegenaan lopen, is dat we 15% van onze totale vergoedingen als organisatiekosten mogen rekenen. Dat is heel krap. Als je daarmee een vertaalslag zou maken, zou je eerder aan 20% organisatiekosten denken."

Geert Schoemakers (Stichtging Groene en Blauwe Diensten Overijssel)

"Als we financieel iets aan onze pachters (erfpacht en reguliere pachters) vragen om te doen en we geven ze daarvoor een financieel voordeel, dan kun je in lastige discussies terechtkomen. Want financieel voordeel mag geen staatssteun zijn of worden. De agrariër naast onze pachter wil namelijk dat financiële voordeel wellicht ook, maar omdat deze geen pachter bij ons is, krijgt die dat voordeel niet. In de nieuwe Pachtwet waar LNV aan werkt, kunnen we mogelijk dit soort onderwerpen – duurzaamheid, groenblauwe dooradering en financiële vergoedingen – regelen."

Walter Mommersteeg (Rijksvastgoedbedrijf)

"Als landschapselementen ook als landbouwpercelen mogen worden opgenomen, dat dat financieel gecompenseerd wordt, dan scheelt dat wel wat. Boeren gaan meteen rekenen. De productie van hun bedrijf is primair. Er zijn regelingen in Gelderland, waarbij de grond wordt afgewaardeerd conform SKNL, dus dat 85% afgewaardeerd wordt en in één keer uitbetaald. Boeren stoppen met hun bedrijf, zijn bezig met omvorming om van agrarische grond natuur te maken en daar kun je landschapselementen inpassen. Daar liggen de mogelijkheden om echt iets te doen. Als je weet hoe je euro's naar het platteland kunt brengen en op welke manier je dat kunt inzetten."

Gerard de Ruiter (Het Ruiterpad)

Bijlage 2 Overzicht interviews

Onderstaande tabel geeft een overzicht van alle interviews die zijn uitgevoerd voor dit onderzoek.

Nr.	Datum	Interviewers		Geïnterviewde	Organisatie
1a	06/12/2023	Shera	-	Rob van Dongen	Staatsbosbeheer
1b	08/12/2023	Martijn	Shera	Dominique Blom	Unie van Waterschappen
2	08/11/2023	Jurre	Hans	Bart Specken	Waternet
3a	14/11/2023	Martijn	Hans	Jaap Dirkmaat	Vereniging Nederlands Cultuurlandschap
3b	21/11/2023	Martijn	Hans	Lex Roeleveld	Bureau Heggen
4a	13/12/2023	Theo	Shera	Bert Groenewoudt	RCE/RUG
4b	18/12/2023	Theo	Shera	Bert Maes	Ecologische Adviesbureau Maes
				Edwin Raap	Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed
5	15/11/2023	Meike	Jurre	Paul Opdam	Landschapsnetwerk Brummen
				Willemien Geertsema	Louis Bolk Instituut
6	22/11/2023	Jurre	Hans	Felix Bianchi	WUR – Farm Systems Ecology Group
				Rob Geerts	Wageningen Plant Research – Agrosysteemkunde
7	11/12/2023	Shera	Hans	Wigger Tims	NEO
				Rienk Kuiper	Planbureau voor de Leefomgeving
				Willem Rienks	ROM3D
8	28/11/2023	Martijn	Jurre	Jessica Oudmaijer	Provincie Zuid-Holland
				Suzan brand	Gemeente Westerveld
				Gerrit-Jan van Herwaarden	Landschappen NL
9	15/12/2023	Martijn	Shera	Adam Hofland	Rijkswaterstaat
				Jan Janse	Staatsbosbeheer
				Rommie van Rossem	Rijksvastgoedbedrijf
				Walter Mommersteeg	Rijksvastgoedbedrijf
10	23/11/2023	Meike	Jurre	Sarah Westenburg	BoerenNatuur
				Pier Jan Boersma	Melkveehouder, ANV Noardelike Fryske Wâlden
11	21/12/2023	Theo	Martijn	Rudie Geus	Landschapsbeheer Zeeland
				Sandra Dobbelaar	Landschapsbeheer Zeeland
				Egbert Jaap Mooiweer	Landgoed Twickel
12a	27/11/2023	Meike	Hans	Sabine de Jong	Gemeente Leudal
12b	27/11/2023	Meike	Hans	Gerrit Spijker	Noabers van Zudert
				Jan Smit	Noabers van Zudert
13	18/12/2023	Martijn	Shera	Berte Daan	PeetersenDaan
				Peter de Ruyter	Bureau Peter de Ruyter
				Bertram de Rooij	Wageningen Environmental Research, Regionale Ontwikkeling en Ruimtegebruik
14	20/12/2023	Theo	Jurre	Mary Fiers	Directeur Groen Ontwikkelfonds Brabant
15	30/11/2023	Theo	Meike	Annemarie Dekker	CLM Onderzoek en Advies
				Geert Schoemakers	Landschap Overijssel
16	30/11/2023	Theo	Meike	Anne van Doorn	Wageningen Environmental Research, Biodiversiteit & Beleid
				Gerard de Ruiter	Het Ruiterpad

Bijlage 3 Deelnemers workshop

	Naam	Organisatie	Doelgroep
1	Anne van Doorn	Wageningen Environmental Research	geïnterviewde
2	Bart Specken	Waternet	geïnterviewde
3	Bertram de Rooij	Wageningen Environmental Research	geïnterviewde
4	Edwin Raap	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed	geïnterviewde
5	Gerard de Ruiter	Het Ruiterpad Rentmeesters	geïnterviewde
6	Gerrit Jan van Herwaarden	Landschappen NL	geïnterviewde
7	Jaap Dirkmaat	Vereniging Nederlands Cultuurlandschap	geïnterviewde
8	Jan Smit	Noabers van Zudert	geïnterviewde
9	Jan Janse	Staatsbosbeheer	geïnterviewde
10	Jessica Oudmaijer	provincie Zuid-Holland	geïnterviewde
11	Paul Opdam	Landschapsnetwerk Brummen	geïnterviewde
12	Pier Jan Boersma	Melkveehouder	geïnterviewde
13	Rob Geerts	WUR Agrosysteemkunde	geïnterviewde
14	Wigger Tims	NEO	geïnterviewde
15	Willem Rienks	ROM3D	geïnterviewde
16	Willemien Geertsema	Louis Bolk Instituut	geïnterviewde
17	Ceriel Lucker	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	opdrachtgever
18	Thirza de Kruijff	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	opdrachtgever
19	Anne van Dijk	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed	geïnteresseerde
20	Carlo Braat*	Brabants Landschap	geïnteresseerde
21	Conny Bufe	WUR Farming Systems Ecology	geïnteresseerde
22	Dennis Worst	Landschapsbeheer Friesland	geïnteresseerde
23	Erwin Zark*	Arcadis	geïnteresseerde
24	Evelien Droge	Cobra Groeninzicht	geïnteresseerde
25	Evert Nap	Cobra Groeninzicht	geïnteresseerde
26	Gertjan Sengers	Vereniging Nederlands Cultuurlandschap	geïnteresseerde
27	Greetje Mast	Landschapsbeheer Friesland	geïnteresseerde
28	Joost Verhagen	Cobra Groeninzicht	geïnteresseerde
29	Laura Smink	adviesbureau BJZ.nu	geïnteresseerde
30	Lotte Embregts	Strootman Landschapsarchitecten	geïnteresseerde
31	Marc van Geene	Kadaster	geïnteresseerde
32	Mark Ronda	Provincie Drenthe	geïnteresseerde
33	Martin Woestenburg	ROM3D	geïnteresseerde
34	Paul Peter Kuiper	Kadaster	geïnteresseerde
35	Peter Hermens	Werkend landschap (adviesbureau)	geïnteresseerde
36	Rob Wiering	Gemeenste westerveld	geïnteresseerde
37	Romee Woning	adviesbureau BJZ.nu	geïnteresseerde
38	Sarah van der Krogt	Provincie Drenthe	geïnteresseerde
39	Suzanne Dekker	Provincie Drenthe	geïnteresseerde
40	Tijs Mulder	Agrarisch Natuur Drenthe	geïnteresseerde
41	Dirk Voets	Cobra Groeninzicht	interviewkandidaat
42	Jef Gielen	Jef Gielen Landschapsbeheer	interviewkandidaat
43	Léon Uittenbogaard	Landschap Overijssel	interviewkandidaat

Wageningen Environmental Research
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
wur.nl/environmental-research

Wageningen Environmental Research
Rapport 3341
ISSN 1566-7197

De missie van Wageningen University & Research is ‘To explore the potential of nature to improve the quality of life’. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.600 medewerkers (6.700 fte) en 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore the potential of nature to improve the quality of life

Wageningen Environmental Research
Postbus 47
6700 AB Wageningen
T 0317 48 07 00
wur.nl/environmental-research

Rapport 3341
ISSN 1566-7197

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.600 medewerkers (6.700 fte) en 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.